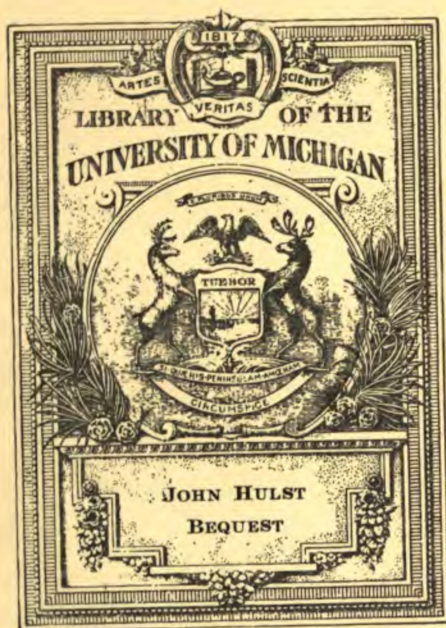

BUHR A
a39015 01810556 2b

1817
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE
JOHN HULST
BEQUEST

NOG-EENS: VRYE-ARBEID.

AART ADMIRAAL,

MULTATULI EN ZIJNE WERKEN GESCHETST.

J. Tolles.

NOG-EENS: VRYE-ARBEID

IN

NEDERLANDSCH-INDIE

DOOR

MULTATULI.

MULTATULI EN ZIJNE WERKEN GESCHETST

DOOR

AART ADMIRAAL.

Vierde, met zorg herziene, druk.

ARNHEM—NIJMEGEN.
GEBRs. E. & M. COHEN.
1900.

Nog-eens: Vrye-arbeid.

Voor eenige jaren schreef ik een brochure over *Vryen-Arbeid*, die meer dan eenmaal herdrukt is maar zelden wordt aangehaald. Ze schynt, zooals veel van wat ik schreef, gedoemd tot het ondergaan eener by-uitnemendheid Nederlandsche strat. Men zwygt haar dood, of nagenoeg.

Daar bedoeld stuk veel gelezen werd, en overal bekend is — dit blykt, o. a. uit de daaraan ontleende tallooze citaten, zonder vermelding van bron altoos — heb ik 't recht, by 't eindeloos geredekavel over Indische zaken, het vermyden van myn naam toeteschryven aan opzet.

Deze schroom om my te noemen is vereerend, al drage hy dan voor 't oogenblik voor my bittere vruchten. Myn uitsluiting van het terrein waarop ik, meer dan ieder ander, met een door groote opoffering bewezene welmeenendheid arbeidde, berooft me wel-is-waar van alle uitzicht op erkenning van myn pogen, op dank, op herstel van myn zoo wreed verbroken carrière... wel is dat valsch wegdringen van de bres die ik opende, en 't dievelings gebruik-maken van de door my gegeven wenken zeer oneerlyk... dat alles komt wel vaak my en de mynen op honger en gebrek te staan, maar — nogeens — dat zwygen is vereerend.

Myn werken worden te veel verkocht en gelezen, dan dat de stilte waarmee ze ontvangen worden zou mogen

worden toegeschreven aan minachting. Ik ben wat men in Holland noemt: een «mooie schryver.»

Men heeft me daar en in 't buitenland vergeleken met een tal van beroemde personen. Met MIRABEAU, met DANIEL DE FOE, met JAN STEEN en CUYP, met THACKERAY, met den schryver der *Brieven van Junius*, met STERNE «*in his best moods*» zegt de *Westminster Review*...

Welnu, ik stel dien lof op niet den minsten prys. Ik hoop steeds te gelyken op myzelf. Dit zegt meer, omdat het gelyken op anderen gewoonlyk de oorspronkelykheid benadeelt, die aan de onbeduidendste persoon hooger waarde geeft dan ooit ontleend kan worden aan den uitstekendste.

Indien ik me dus hierop beroep, is 't niet om my te verheffen. Het geschiedt alleen om aantetoonen dat het over my uitgesproken vonnis van «doodzwygen» niet op rekening myner onbeduidendheid mag gezet worden. Want die zwygers vinden 't zeer «mooi» op THACKERAY, CUYP en... de rest te gelyken.

Na den *Havelaar*, dien men — zeer ten onrechte! — meende te kunnen gebruiken als partywapen en dus hemelhoog verhief, hield men zich of men myn latere werken — uit een letterkundig oogpunt veel hooger staande — niet gelezen had,

Ik laat nu daar of men die taktiek ontleende aan den zeer voorzichtigen heer Mr. A. J. DUYMAER VAN TWIST, die in de Tweede-Kamer over myn aanklacht van wanbestuur en plichtverzuim geïnterpelleerd, getuigde: dat hy wel iets over my en myn werk «zou kunnen zeggen, maar liever zweeg, om den schyn van partydigheid te ontgaan.»

Nederland greep zulk een al te gemakkelyk middel om een aanval aftekeeren, met beide handen aan. Het Duymaersche zwygen werd, leiddraad, leus, gewoonte, verdedigingsmethode, wachtwoord.

Ja, wachtwoord! De niet-ingewyden zondigden wel eens tegen de door VAN TWIST ingevoerde taktiek, doch gewoonlyk slechts eenmaal. 't Schynt dat ze haastig werden gewaarschuwd, en daarna terstond zich regelden naar de aangenomen methode.

Aan wat anders moet ik het toeschryven dat de heeren SLOET, STIELTJES, GEVERS, ROORDA, na òf eens òf zeer enkele malen te hebben melding gemaakt van myn bemoeienis of

geschriften, later nooit daarop zyn teruggekomen? Aan gelegenheid of aanleiding ontbrak het niet. De heer SLOET schreef uit Indie, dat ik over Vryen-Arbeid de waarheid had gezegd. De heer STIELTJES, in een zyner brochures over de spoorwegen, hetzelfde. De heer GEVERS, pas van Java teruggekeerd, verklaarde in de Kamer iets dergelyks, en wel in de eerste zitting die hy bywoonde, alzoo klaarblykelyk vóór men tyd had gevonden hem te waarschuwen. En ook de heer ROORDA gaf, voor of kort-na zyn aankomst in Europa, in zyn geschriften nu-en-dan blyken van sympathie, die almede slechts zeer kort schynt te hebben stand-gehouden tegen westersche invloeden. [1])

Het zy verre van my genoemde personen te verdenken van valsheid. Men neemt onwillekeurig de manieren aan van 't land waar men zich bevindt. Ik houd me verzekerd dat minstens twee hunner, niet zouden hebben toegegeven in dat moorddadig zwygsysteem, indien zy daarvan de strekking hadden gekend. Ik wensch hun toe, die nooit by eigen ondervinding te *leeren* begrypen.

Doch — voor de derde maal — die strekking is vereerend. Na weinig jaren zal dat algemeene zwygen welsprekend zyn, en myn werken zullen gelezen worden, lang nadat men de namen der velen die ik vruchteloos tot spreken opriep, zou vergeten hebben indien ik ze niet nu-en-dan had genoemd.

Waarschynlyk zal ook weder het tegenwoordig geschrift met een gelyk zwygen worden vereerd.

In myn eerste stuk over Vryen-Arbeid [2]) betoogde ik hoofdzakelyk:

1° Dat de kwestie daarover eigenlyk geene kwestie was, dewyl vrywilligheid niet kan gedekreteerd worden.

---

1) (*Noot van* 1882.) Later is herhaaldelyk gebleken dat dit bitter vermoeden, *voor zooveel den heer* ROORDA *betreft* volkomen ongegrond was. Herhaaldelyk en op de ondubbelzinnigste wys durfde hy ridderlyk voor z'n sympathie uitkomen.

2) (*Noot van* 1882.) Thans in het bezit der uitgevers-maatschappy *Elzevier*, te Rotterdam.

2° Dat de vervanging van 't *Kultuurstelsel* door zoogenaamd-vryen arbeid, de thans door den Staat genoten voordeelen zou doen overgaan in handen van partikulieren.

3° Dat deze verandering een vermeerdering van misbruiken zou ten gevolge hebben.

Boven alles echter was myn doel de aandacht te vestigen op het motto van die brochure: «BESTEEL DEN JAVAAN NIET, VERMOORD HEM NIET, DAN ZAL ER BLYKEN OF HY VRYWILLIG ARBEIDEN WIL . . . *dàt is de kwestie*!»

Dit beweer ik nog. En ik meende de gegrondheid van die bewering te hebben aangetoond.

Maar hierin schyn ik my vergist te hebben.

De verhandelingen in onze Kamers, de hoofdartikelen onzer couranten, de speeches in Javaannutmaatschappyen [1]) de soort van ministers vooral, waarmee ons Nederlandje by-voortduring zoo smakeloos zich optooit . . . alles toont aan dat ik me niet duidelyk heb uitgedrukt.

Dat is dan ook moeielyk indien men by de gewone onbedrevenheid in lezen die beschaafde volkeren kenmerkt, nog bovendien te stryden heeft met onwil.

Nog-eens wil ik trachten ook den alleronkundigste te-hulp te komen. Indien de meerderheid tot het besef geraakt van den waren toestand, zullen de onwilligen wel moeten meegaan. Ik voorzie den tyd dat zy munt slaan uit myn denkbeelden, en voorgeven: er altyd juist zóó over gedacht te hebben.

Het zy zoo. Indien er dan slechts naar die precies-altyd-gehad-hebbende-ideeen gehandeld wordt.

Dat ook dan alweer my zal worden onthouden wat me toekomt, schaadt my alleen en doet dus minder ter-zake.

De bladen die gy ter-hand naamt, lezer, waren reeds voor een paar jaren gedeeltelyk afgewerkt, en toen bestemd den Koning te worden voorgelegd om hem te overtuigen

---

1) (*Noot van* 1882.) De kwakzalvery met die *Maatschappy tot nut van den Javaan* is goddank ter ziele. Ik verwys dienaangaande naar zekeren brief die in de *Verspreide Stukken* is opgenomen.

dat hy, in het belang van Indiën en Nederland, zich geen minister van Kolonien mogt laten opdringen, die den «*Vryen arbeid*» op Java zou willen invoeren.

Voor ik gereed was — ik arbeid zwervende, (1870) en in voortdurenden stryd met de pynlykste omstandigheden des levens — trad de minister die 't *Kultuurstelsel* wilde handhaven, af, en werd vervangen door iemand die meer genade vond in de oogen onzer Tweede Kamer, een aanbeveling die sommigen vereerend moge voorkomen, maar soms niet in overeenstemming te brengen is met de belangen van Moederland en Kolonien.

Wat er door den tegenwoordigen minister van tyd tot tyd over Indische zaken werd medegedeeld, betoogd en voorgesteld, heb ik gewoonlyk niet begrepen. De oorzaak dezer stompheid zal wel hierin liggen, dat ik te-veel van de binnenlandsche huishouding op Java gezien heb, om toegankelyk te zyn voor begrippen die daarover op de Buitenzorgsche sekretarie zyn opgezameld. Om wys te worden uit zekere redeneeringen zou men soms veel moeten afleeren. Dit zal dan ook wel de oorzaak zyn dat de tegenwoordige minister door de meerderheid der volksvertegenwoordiging zoo byzonder goed begrepen wordt, een bevattelykheid waarmee ik haar geen geluk wenschen mag, en ons Volk ook niet.

Men zou zich vergissen indien men myn laag neerzien op Buitenzorgsche bureau-routine aannam als maatstaf van myn oordeel over bevoegdheid in 't algemeen. Zelfs op Buitenzorg en Batavia zou men over Indische zaken iets kunnen leeren 1) en dit is vooral niet minder het geval in Nederland zelf.

Wat ik over *Vryen-arbeid* te zeggen heb, zal onder 't bereik vallen van ieder gewoon ontwikkeld weldenkende.

Daartoe echter zal ik uitvoeriger moeten zyn, dan indien ik my de toestanden op Java als by den lezer bekend mocht voorstellen.

---

1) (*Noot van* 1882.) Ik kan juist niet zeggen dat deze meening gestaafd werd door den hier bedoelden minister DE WAAL. Z'n «*Agrarische wet*» z'n «*Comptabiliteits-wet*» en z'n afscheiding van *Politieke en Rechterlyke Macht* in de binnenlanden, zyn monumenten van wanbegrip en onkunde.

Eén opmerking dient vooraf te gaan. Ik verzoek ernstig niet te worden verward met dezulken, die, tot een party behoorende, hun stellingen als opgeroepen lotelingen in 't gelid schuiven om niet te worden beschuldigd van desertie. Het *Behoud* kan my niet oproepen, wyl ik niet tot het *Behoud* behoor. De Nederlandsche *Liberalen* hebben geen recht op my, omdat ik . . . inderdaad liberaal ben.

Toen men — na den *Havelaar* zeer slordig te hebben gelezen — meende dat ik een bruikbaar krygsman zou kunnen zyn in den stryd tegen de konservatieven, en my hulp toezeide mits ik 't *Kultuurstelsel* aanviel, heb ik bar geweigerd 1) niet om de *Behouders* genoegen te doen, die my zooveel leeds berokkenden als in hun vermogen was, maar eenvoudig omdat ik den vryen-arbeid op Java — of liever: het invoeren daarvan als dekretable maatregel — bespottelyk vond.

Ik verzoek dus myn vertoog daartégen, te beoordeelen naar de zaak zelf, naar de meerdere of mindere juistheid van myn redeneringen, en geenszins met het oog op kinderachtige kibbelary tusschen de partyen, waarmee ik niets te maken heb. Wie myn werken met aandacht leest, zal erkennen dat ik 't recht heb me daarboven te stellen.

En nog iets. Evenals in myn eerste stuk over dit onderwerp plaats ik me byna doorgaande op een *Nederlandsche* standpunt. Slechts enkele malen, en vooral waar dit samenvalt met het algemeen-menselyke, zal ik doelen op beweeggronden die ook buiten de grenzen van ons landje geëerbiedigd worden.

Vryheid, *vrywilligheid*, zyn schoone woorden. Dwang is òf volstrekt aftekeuren, òf slechts te dulden als onaangename noodzakelykheid. Wie 't wèl meent met maatschappy en mensheid, wenscht dat eenmaal de gouden eeuw van algemeene vrywilligheid moge aanbreken. Dit is zóó waar, dat ik niet inzie waarom de voorstanders van vryen-arbeid op Java, hun leer niet overal prediken? De tekst: VRYHEID is zoo ryk, zoo veelomvattend, zoo gemakkelyk overal van

1) (*Noot van* 1882.) Zie de Inleiding der *Minnebrieven*.

toepassing te verklaren — zoo *lieu commun* namelyk — dat hy, stipt genomen, nergens van toepassing is. Het woord: *vryheid* is een klank, niet meer dan een klank, waarachter ware of valsche geestdrift uitroepingsteekens zet, doch dien de denker amendeert met een omzichtig: behoudens.

— Vryheid . . . voorzeker! Behoudens . . .

Wie dit: *behoudens* juist invult, is de ware wysgeer en mensenvriend, niet hy die de onbesuisde exklamatie van een goedklinkend woord meent te kunnen geven als oplossing van een vraagstuk. Deze toch doet denken aan den leerling die, gevraagd naar de cirkelkwadratuur, zou antwoorden: cyfers!

De vraag is: welke cyfers, hoeveel, hoe groot, hoe gerangschikt?

Vryheid voor den Javaan? Goed! Welke vryheid, hoeveel, hoe begrensd, hoe beschermd?

Ik zal op die vragen terugkomen, doch eerst — in de hoop dat de gestelde praemissen wel door niemand zullen worden bestreden — wyzen op de byzondere soort van vryheid, die de party der liberalen voor den Javaan wenscht te verkrygen: *de vryheid om te arbeiden voor particulieren.*

Aldus namelyk behoort de zoogenaamde vrye-arbeid te worden omschreven, en wel in tegenstelling met den gedwongen arbeid voor het Gouvernement.

Vrywilligheid — we zeiden dit reeds — kan nooit een onderwerp van wetgeving uitmaken. Niemand kan beweren dat er in den Haag tot Javaansche vrywilligheid kan worden besloten. Men zou kunnen dwingen tot arbeid — niet eenmaal zelfs tot allen arbeid — tot niet-arbeiden... doch den *wil* tot werken of niets-doen kan geen wetgever opdringen.

Ik zou my wel wachten aan deze zoo eenvoudige opmerking zooveel woorden te besteden, indien niet de stryd, juist door 't misbruiken van woorden, door zekere — misschien wel eens voorbedachtelyke — slordigheid in 't kiezen van de termen, onnoodig ware verlengd geworden.

Met zulke wanbegrippen ten-gevolge van onduidelyke uitdrukking, deden de voorstanders van veranderingen in Indie meermalen hun voorstel. Vaak schenen zy er op te rekenen dat hun toehoorders niet veel beter op de hoogte

van de zaak waren dan zekere bezoekers der Mei-vergadering in 1848 te Batavia, die van drukpersvryheid hoorende gewagen, dit denkbeeld luide toejuichten in de meening daarmee dat kosteloos adverteeren in de dagbladen bedoeld werd.

Het woord *vrywilligheid*, als geen onderwerp van Wetgeving kunnende uitmaken, aldus geheel ter-zyde zettende, doet zich de vraag voor, of — en zoo neen, waarom niet? — de *vryheid* der Javanen om voor partikulieren te arbeiden, een wenschelyke zaak is?

Het spreekt vanzelf dat hierby op den algemeenen toestand der Javaansche landbouwende bevolking gedoeld wordt, en wel voor-zoo-ver die samenhangt met het *Staatkundig en Huishoudelyk beheer*. Er kan hier geen spraak wezen van de uitzonderingen die ontstaan zyn door het partikulier landbezit, en door de zeer exceptioneele verhoudingen op de hoofdplaatsen, waar een paarduizend Javanen in dienst staan by partikulieren. Ook van binnenlandsche koelies tenbehoeve van byzondere personen, of wel ten partikulieren behoeve van Gouvernements dienaren, is hier de rede niet.

By 't bespreken eener bestuursinrichting als de onderwerpelyke, worden *algemeene*, geen *byzondere* zaken behandeld. De Indische kwestie van den dag loopt over den *regel*, niet over de *uitzondering*.

En alweder behoort deze opmerking vooraf te gaan, om aan tegenstanders de mogelykheid aftesnyden van bedenkingen, welke uit afwyking van dien regel zouden geput zyn. [1]) Voorbeelden uit de Bataviasche huishouding, bewyzen uit de streken waar 't partikulier landbezit de overhand heeft, argumenten uit de bastert-*Maleische* — niet *Javaansche* — kustplaatsen, doen niet ter-zake.

Ik bedoel hiermee niet dat het wederleggen van zulke argumenten moeielyk wezen zou. Geenszins. Ik laat voor 't oogenblik alleen daarom die uitzondering ter-zyde, wyl het van belang is de aandacht te bepalen by de hoofdzaak, d. i. op het verband tusschen den arbeid van den Javaan en het *Nederlandsch Gezag*.

---

1) De gewone taktiek van hen die ter-goeder-trouw den vryen-arbeid voorstaan. Anderen liegen willens-en-wetens dwang tot Vryheid om. Daarmee werd de onkundige DUYMAER VAN TWIST bedrogen. Zie 't slot der vorige brochure over *Vryen-Arbeid*.

Eens aannemende dat het *Kultuurstelsel* tot handhaving van dit gezag noodig is, gelyk ik my voorstel aantetoonen, zal 't wel vanzelf spreken dat de Bataviasche vrywillige arbeid, of de onbetwiste heerschappy van een grondbezitter, alleen *naast* en *door* dat algemeen gezag kan bestaan.

Het voorbyzien dezer waarheid gelykt op de dwaling van iemand die de politie en 't rechtswezen overbodig achten zou, omdat *hy* nooit werd aangerand. Deze fout is vry algemeen. Velen genieten de voordeelen der maatschappelyke inrichting zonder die op den waren prys te stellen, wyl zy zich geen denkbeeld kunnen vormen van den toestand waarin ze zònder haar zouden gedompeld zyn.

Landeigenaars in de Bataviasche ommelanden of bewoners van een der hoofdplaatsen, die van de staatkundige verhouding tegenover de Javanen gewoonlyk niet het minste begrip hebben, zouden al zeer spoedig welvaart en leven verliezen, wanneer ze niet beschermd werden door de algemeene orde die een uitvloeisel is van het algemeen gezag. Men zou het niet-erkennen hiervan ondankbaar kunnen noemen, indien de zaak ware toeteschryven aan iets anders dan onwetendheid. 't Is daarby gewoonlyk als met het oude sprookje van den dwaas die meende de zon te kunnen missen, omdat men by-dag geen licht noodig had.

De vraag of men den Javaan vryheid behoort te geven om voor partikulieren te arbeiden, zou nog anders en juister kunnen worden geformuleerd door de woorden: *moet men den partikulier toestaan en in de gelegenheid stellen den Javaan tot zoodanigen arbeid overtehalen?*

Ieder weet — en dit zullen de vurigste voorstánders van vryenarbeid toestemmen — dat in deze zaak de navraag het aanbod overtreft, of liever voorafgaat. Niet de Javaan is in beweging om Europesche meesters te zoeken, de Nederlandsche . . . industrieel — zoo lang mogelyk wil ik het deftigste woord gebruiken — zoekt Javaanschen arbeid. En met deze opmerking ga ik de onjuiste voorstelling tegemoet, alsof er mensenliefde verscholen lag in de zucht «om dien armen Javanen werk te verschaffen.» Zóó menslievend was Batavus Droogstoppel ook!

De begeerte om zich door den arbeid der inlanders fortuin te verschaffen, mag ik niet te streng veroordeelen, al stuit ze my tegen de borst. De wereld is nu eenmaal zoo. Maar wel verzet ik my tegen het gehuicheld voorgeven dat Europesche fortuinzoekery het welzyn van dien Javaan beoogt. Men mag niet voorstellen als offer, wat louter winstbejag is, noch staat- en zedekundige beteekenis willen verbinden aan een streven dat men met elken marskramer gemeen heeft. Dat zeer dikwyls een onder die omstandigheden gewonnen fortuin later een groot gewicht legt in de schaal der politieke overwegingen, dat er alzoo groote invloed wordt uitgeoefend juist door hen die zoo uitmuntten in de behartiging van *byzondere* belangen en daarom misschien zouden moeten worden gewraakt als beoordeelaars van *algemeen* belang . . . dit weet ik, dit bedroeft my, doch onnatuurlijk is 't niet. Het bestryden echter van zulke invloeden is niet het doel van dit schryven. Ik zou te veel namen moeten noemen.

Om nategaan in hoever het oorbaar zy aan partikulieren het dingen naar Javanen-arbeid toetestaan, behooren wy een blik te werpen op de verhouding waarin ons Indie tegenover Nederland verkeert. Ook hier namelyk is de keus van juiste uitdrukkingen noodzakelyk.

Men spreekt van *Kolonien*. Reeds het gebruik van dit woord geeft aanleiding tot misverstand. Een kolonie is de *filiale* van den hoofdstaat. De *burgers* die haar stichtten, bevolkten, tot bloei brachten, nemen hun burgerrechten derwaarts mede.

We vinden dit begrip overal bevestigd in de geschiedenis, die daarin — gelyk trouwens altyd — slechts de zeer gehoorzame dienares is van de natuur der zaak. De zoon die zyn eigen huishouding opzet, moge aan het Vaderhuis verbonden blyven door banden van liefde, dankbaarheid, *piëteit*, hy gaf geen enkel recht op. Integendeel, van lid eener groote huishouding wist hy zich tot heer eener kleine te verheffen. Hy is in rang gestegen, en er kan dus geen spraak zyn van minderheid tegenover de tehuis geblevene, misschien onmondige, wellicht ook minder ondernemende broeders.

Dit is immer aldus begrepen door de zeer praktische

oudheid. De Grieksche volksplantingen in Klein-Azie stonden niet *onder*, maar *naast* de metropolen. Ze duldden niet alleen geen overwicht, doch maakten zelfs, zoodra een begin van bloei daartoe opwekte, of dit scheen te wettigen, aanspraak op zekere superioriteit, die — bij staten en individuen — kenmerk en belooning is van ondervinding en betoonde geestkracht.

Wie dus Indien een *kolonie* noemt en aan dit woord de juiste beteekenis verbindt, zou minstens eene algeheele gelykstelling met het Moederland moeten vorderen, en voor dezulken is de kwestie van den dag ten voordeele der Vryarbeiders uitgewezen. De Nederlandsche Kolonist hebbe zich slechts te voorzien van een Nederlandsch Wetboek, en hy kan zich vermeien in 't heuchelyk vooruitzicht weldra zyn burgerlyke verhoudingen met glans te verheffen door, in een civielen rechtsstryd voor den Kantonrechter te Soerakarta, zyn naam te hooren afroepen als party *versus* Z. H. den Keizer van Solo . . .

Hetgeen ongerymd is.

Ik laat nu in 't midden wat er zou geschied zyn, indien onze voorouders ernstig getracht hadden hun bezittingen in Indie tot een kolonie te maken. Ik weet dat daartoe nu-en-dan pogingen zyn aangewend, meer als proef echter dan met het oog op verandering van *stelsel*, die nooit in de bedoeling der «Heeren van de Eedele Compagnie» liggen kon. Hun macht immers was rechtstreeks en uitsluitend op *monopolie* gegrond, en dus zou het inroepen of toelaten van vreemde, niet onder den specialen Compagnie's eed staande, en zich op algemeen burgerrecht beroepende elementen, met zelfmoord hebben gelyk gestaan. Van de bedoelde partieele pogingen vindt men sporen in de Molukken, en geen bevoegde zal beweren dat het daar bestaand gedeeltelyk inlandsch gedeeltelyk bastert-Europeesch burgerschap tot herhaling van de proef uitlokt. [1]) De Compagnie schynt eenige malen getracht te

---

1) Dit zy geenszins ten nadeele van den Ambonschen «burger» gezegd. Deze heeft als individu zeer veel goede hoedanigheden.

hebben in Indien een arbeidende klasse van Europeanen in 't leven te roepen — byv. door zekere geheel mislukte kolonizatie op 't eiland Onrust — waarin zy niet geslaagd is en niet slagen kon. Zyzelf immers was aan zelfbehoud verplicht, de door haar overgebrachte plant te beletten zich buiten zeer nauwe grenzen te ontwikkelen. Voor elk gewas is de mogelykheid van groei eene onmisbare voorwaarde om in leven te blyven. Wat niet toeneemt wordt ontbonden.

De vragen of de Compagnie beter zou geslaagd zijn, indien haar belangen zich tegen deze voorwaarde niet hadden aangekant, en tevens of zy gedwaald hebbe in de keus der middelen, kunnen hier worden voorbygegaan. Het zy genoeg, hier te konstateeren dat Nederlandsch-Indie nooit een *kolonie* geworden is in den waren zin van het woord.

Wat zyn dan de etablissementen in den Indischen Archipel? Ik heb 't woord reeds genoemd: etablissementen, *settlements*, vestigingen, factoryen, en wel: niet van het Nederlandsche volk rechtstreeks, maar van dat volk, vertegenwoordigd door den Staat. De Staat namelyk is rechtens en feitelyk in de plaats getreden van de oude Compagnien, welke in West-Indie en aan de Kaap de Goede Hoop, *volkplantingen* — kolonien — in Oostindien echter hare «kantoren» op de Regeering overdroegen.

Het is geenszins myn bedoëling aan deze stelling gezag toeteschryven als *rechtsgrond*. Indien de voormalige Compagnie, en de later in haar plaats tredende Regeering, hare roeping omtrent Indie verkeerd hadden begrepen, zou voorzeker het thans levend Nederlandsche volk zich daaraan niet behoeven te storen, en 't recht hebben zyn Regeering tot beter inzicht te nopen. Noch de meening van «Heeren Zeventienen» noch die hunner opvolgers, is voor ons verbindend. Het is alzoo niet op oude *begrippen* dat ik my beroep, doch slechts op de *feiten* waardoor deze begrippen werden veroorzaakt en bestendigd.

De hoofdaanleiding waarom onze voorouders hun Guyana en den Afrikaanschen Zuidhoek wèl, en — op zeer weinig uitzonderingen na — den O. I. Archipel *niet* geschikt achtten tot kolonizatie, bestaat nog altyd. Wat men elders niet vond, werd op Java in ruime maat aangetroffen: *bevolking*. Zoowel aan de Kaap, als in Zuid-amerika was immigratie een levensvraag, die zóóver ging dat men zelfs tot slavenhandel

zyn toevlucht nemen moest. In Oostindien echter kwam men in aanraking met natien die in getalsterkte, welvaart — en ook in zeker soort van beschaving — onze voorouders te-boven gingen. In-allen-gevalle men vond daar *arbeidskracht*.

By 't aanlanden in vreemde gewesten waar de ondernemingszucht zich wenschte te vestigen, deed zich — na het waarnemen der hulpbronnen van den bodem — natuurlykerwyze de vraag op: hoe men te handelen had om aan deze bronnen een bepaalde richting te geven, d. i. om die naar zich toe te doen vloeien?

Op deze vraag kan ten-allen-tyde slechts één antwoord mogelyk geweest zyn: door *arbeid*. Door arbeid, verdeeld in de intellektueele werkzaamheid van bestuur, en de handenarbeid van den eigenlyk gezegden werkman.

Zeer natuurlyk alweder beyverde men zich, in de streken waar geen of geen genoegzame bevolking werd gevonden, dat gebrek aantevullen.

Waar nu — gelyk in Oostindien over 't algemeen, en op Java in 't byzonder — wèl voldoende bevolking werd aangetroffen, behoefde men niet alleen geen middelen te beramen om werklieden aantevoeren van elders, maar zelfs zou men — indien dit overbodig denkbeeld in de hoofden van Europesche ontdekkers of eerste exploiteurs had kunnen opkomen — zoodanige immigratie lastig en schadelyk gevonden hebben.

Om dit duidelyk te maken, behoort men terugtegaan tot een zeer primitief standpunt. Een ondernemend zeevaarder vindt een onbekende kust. Hy bemerkt dat het land vruchtbaar schynt en bewoond is. Zyn doel is zich daar te vestigen — een *etablissement* opterichten — en van de gedane ontdekking zooveel mogelyk voordeel te trekken. Hoe is nu de natuurlyke loop zyner handelingen?

Vooreerst moet hy *landen*. Zekerlyk, doch hoe vergezeld? Hy moet gewapende manschappen medenemen, niet om aantevallen — zyn belang schryft voor dat hy in een vriendschappelyke verhouding gerake — neen, om afteschrikken van aanval, en alleen ter, zeer onverhoopt noodige, bescherming. Hy zoekt voordeel, geen stryd. Hy wil wèlzyn met de vreemdelingen, in wier land hy hoopt fortuin te maken. Hy voorziet dat een onvoorzichtig woord, een

ruwe handelwyze, een uittartend gedrag, zyn plannen zou verydelen niet alleen, maar zelfs hem en de zynen — daar hy, in-weerwil zyner bedekking altyd de zwakste blyft — in levensgevaar brengen zou.

Zeer ernstig vermaant hy dus zyn ondergeschikten, waaronder hy de gehoorzaamsten, de getrouwsten zorgvuldig uitkoos, zich stipt te onthouden van alles wat aanstoot of ergernis geven kan. Hy gevoelt dat van de te voeren onderhandelingen het slagen zyner onderneming afhangt, en prent dus deze overtuiging in de gemoederen van zyn onderhoorigen. 1)

Meent men nu dat zulk een gezagvoerder — gesteld dat zich op zyn schip eenige honderden passagiers bevonden — dien passagiers vergunnen zou hem op zyn gevaarlyken tocht naar den wal te vergezellen? Immers neen. In de gestelde omstandigheden is behoefte aan de meest stipte tucht, stipter althans dan verwacht kan worden van personen die niet gezind of ongewoon zyn te gehoorzamen. De poging tot kennismaking met de daar aan 't strand byeenscholende menigte kan alleen gelukken door *algemeene* samenwerking, door het *onbepaald* orgaan van aller wil in den wil des enkelen, en deze mag den uitslag zyner pogingen niet afhankelyk maken van den luim of de onbedachtzaamheid — wellicht van nog berispelyker eigenschappen — derzulken die, nòch verantwoordelyk voor den uitslag, nòch gedreven door de zucht naar een groot doel, al zeer spoedig de pogingen van den bevelhebber zouden verydelen.

Mag men het hem ten kwade duiden wanneer hy in zulke omstandigheden zyn gezag ten strengste doet gelden ter uitsluiting van ieder die hem in zyn streven zou kunnen belemmeren? Zou niet het inroepen van burger- of algemeen mensenrecht in zulke omstandigheden bespottelyk klinken?

De oorzaken die een zoo volstrekte uitsluiting van niet onder discipline staande elementen by een veronderstelde

1) Nog heden ten dage vloeien de instruktien der met binnenlandsch bestuur belaste ambtenaren van dergelyke voorschriften over. Dit moet wel omdat het, gelyk in den tekst wordt aangetoond, door den aard der zaak gevorderd wordt.

eerste landing wettigden, mogen later eenigszins gewyzigd zyn, geheel vervallen zij nooit. Ze blyven invloed uitoefenen zoolang de onevenredigheid tusschen de krachten des *settlers* en die van de bevolking voortduurt. Er staan hem slechts twee wegen open. Hy moet door invoer van zyn rasgenooten, door goedgeslaagde *kolonizatie*, die bevolking terugdryven, gelyk in Noord-Amerika geschied is, of — wanneer dit. om welke reden dan ook onmogelyk is — zich staandehouden door een wel overlegde politiek. Met andere woorden: hy heeft slechts de keus tusschen geweld — het wapen van den sterke — en kunstmiddelen, waaruit de met bekwaamheid toegeruste zwakke zijn kracht put.

Nederland is in vergelyking met de landen waar zyn *settlements* gelegen zyn, zeer zwak. De geheele bevolking van dit Ryk in Europa bedraagt minder dan een vierde van die op Java. Java op zyn beurt, hoezeer dichter bevolkt dan Sumatra, moet in zielental hoogstwaarschynlyk voor dit vier-en-een-half maal zoo groot eiland onderdoen. [1]) Het getal der onderdanen van den Koning der Nederlanden op deze beide eilanden alleen, kan men veilig op veertig millioen zielen stellen. En dan het onmetelyke Borneo! [2]) En de Molukken! En Celebes! En Timor! En de *duizenden* andere eilanden die in den Archipel verspreid liggen!

Dat velen daarvan slecht bevolkt zyn, is waar. Doch juist hieruit vloeit voor de landzaten een mogelykheid van verdediging voort, welker kracht in omgekeerde verhouding staat tot het getal der bewoners, die hun ontoegankelyke bergen en ondoordringbare wouden tot bondgenooten in den stryd weten te maken. Een dun gezaaide bevolking valt aan, vlucht, verspreidt zich, kiest een nieuw punt van verzame-

---

1) *Noot van* 1882.) Het bevolkingscyfer van Sumatra wordt in alle statistieken veel te laag opgegeven.

2) (*Noot van* 1882.) *Borneo*, dat ten gevolge der onbekwaamheid van dozynen ministers en gouverneurs-generaal voor ons verloren gaat! De rest zal wel volgen, Nederlanders!

ling en aanval, en schept zich alzoo — gebruik makende van de ruimte waar geen Europesche krygsmacht haar kan volgen — kracht uit schynbare zwakte.

Hoe dit zy, de gezamenlyke bevolking van den Indischen Archipel, die het Nederlandsche gezag eerbiedigt, gaat het aantal bewoners van Nederland vele malen — ik beweer: tien of twaalf keeren — te-boven.

Doch dit is nog geenszins de hoofdoorzaak der betrekkelyke zwakte van onze natie tegenover die bevolking. Nog in veel hooger mate dan het numeriek verschil, werkt de *afstand* nadeelig. Elk uit Europa naar Indien overgebracht militair kost den Staat een aanmerkelyke som, terwyl ginds ieder inboorling, zonder juist krygsman van beroep te zyn, in geval van opstand als krygsman handelt, en op zyn terrein al zeer spoedig den Europeschen soldaat meester is. De mindere krygskunde, of liever het totaal gemis van die — vry problematieke! — wetenschap, wordt in den guerilla-oorlog ruimschoots opgewogen door beter bekendheid met de gelegenheid en de hulpbronnen des lands, door gehardheid tegen klimaat en ontbering, en eindelyk door de by opstanden nooit ontbrekende godsdienstige dweepery.

Toch regeert het zwakke Nederland die uitgestrekte bezittingen! Toch is daar de naam van onzen Koning een symbool van onbeperkte macht! Toch wordt daar het Nederlandsch uitvoerend gezag geëerbiedigd, verreweg meer dan in Nederland zelf!

Vanwaar dit wonder, dat elken vreemdeling doet verbaasd staan, en den Nederlander zelf slechts daarom niet verbaast, wyl hy gewoonte verwart met begrip, en 't raadsel meent optelossen door de herinnering dat dit alles reeds lang zoo geweest is?

Vanwaar deze in de Wereldgeschiedenis éénige omstandigheid dat een kleine Staat groote, ver gelegene landstreken beheerscht en dienstbaar maakt aan zyn belangen?

Het antwoord op deze vraag zal de verdediging van het *Kultuurstelsel*, en de veroordeeling van den zoogenaamden *Vryen-Arbeid* wezen.

By betoogen als het onderwerpelyke, is 't gewoonlyk noodig uittegaan van een zeer eenvoudige stelling, die juist door haar eenvoudigheid aan de algemeene aandacht ontsnapte, of te onbeduidend scheen om 't punt van uitgang te worden eener belangryke slotsom. Zulk een stelling is in dit geval de reeds aangetoonde onevenredigheid tusschen Nederlandsche *kracht* en Nederlandsch *gezag*. Wanneer men in het dagelyksch leven iemand groote dingen zag verrichten met geringe middelen, zou ieder zich genoopt voelen tot de vraag: *hoe doet hy dat?*

Ware het niet van de Nederlandsche Natie te vorderen geweest, dat zy zich een dergelyke vraag voorlegde by 't genieten der vruchten van het Indisch kunststuk?

Het antwoord op deze eenvoudige vraag zou met belangstelling moeten worden te-gemoet gezien door ieder die de schoone religie van 't *rerum cognoscere causas* aanhangt. Men kan zich voorstellen hoe de geschiedvorscher, de denker, de wysgeer, na veel eeuwen nog, zich verdiept in 't nasporen van de oorzaken die een schynbaar zoo vreemde zaak hebben mogelyk gemaakt.

Doch ook zonder zoo hoog te grypen, hadden niet zy die zich bewegen op 't meer gewone terrein van het oogenblikkelyk praktisch-nuttige, zich moeten onthouden van ruw ingrypen in een organismus welks samenstelling hun onbekend, doch waarvan de nuttige strekking sedert vele jaren gebleken was?

Had niet onkunde zich eenigermate moeten verbergen achter bescheidenheid?

De landman die geen zonnewyzer kan konstrueeren, weet toch dat hy, om by voortduring te kunnen gebruik maken van dat instrument, het niet moet buigen, breken of verplaatsen.

De grondeigenaar, die een schoone echo ontdekt op zyn landgoed, bevroedt daarvan wel niet de akustische oorzaken, maar geeft voorzichtig last, niets te veranderen in de nabyheid der plaats waar 't verschynsel zich openbaart. Daar mag geen muur worden opgetrokken of geslecht, geen boom gekapt, geen struik gesnoeid, geen steen verplaatst...

Het mogt eens veranderen!

Zoo kan ook de onwetende iets als eerbied toonen voor het schoone, door onthouding.

By-gebrek aan *bevoegde* inmenging in Indische zaken, had men toch van hen die zich *Liberalen* noemen zoodanige onthouding kunnen vorderen. Men genoot de voordeelen van Indien, achtte het beneden zich de wyze natesporen waarop die werden verkregen, en toonde zyn dankbaarheid door het schudden aan de pylers van 't gebouw dat sedert jaren een zoo welkome schuilplaats aanbood.

De ware naam voor die handelwyze is balddadigheid.

Hoe hebben de voorgangers dier party aan een gedeelte van 's Volk — sommigen hunner ook zichzelf — weten diets te maken dat het *Kultuurstelsel* een verderfelyke zaak was?

Door misbruik van woorden. Door het spekuleeren op klanken als *vryheid* en *dwang*. Door het schermen met: *partikuliere industrie*, een uitdrukking die elken partikulier doet watertanden naar snel fortuin. Door de gebreken in dat stelsel — en de afwykingen daarvan! — voortestellen als *het stelsel zelf*. Door het misleiden der menigte die, alom en voortdurend hoorende gewagen van veel verkeerds — VAN HOËVELL's *Slaven en Vryen* en de *Havelaar* waren de brandpunten waarin tallooze vorige klachten schenen saamtevallen — in elke verandering meende een verbetering te zien.

Schenen saamtevallen. Wat den *Havelaar* betreft, dat boek is verkeerd gelezen.

De stryd voor Vryen-Arbeid bestond sedert den val der Compagnie. RAFFLES oordeelde daarover — men vergunne my een vulgaire uitdrukking die vry juist uitdrukt wat ik bedoel — RAFFLES oordeelde daarover àls een zetschipper die slechts de voordeelen van het oogenblik in 't oog houdt.

Die onkunde of onverschilligheid der Engelschen is onwedersprekelyk gebleken uit de gemakkelykheid waarmede zy in 1816 van Java afstand deden. Zy meenden dat de Kaap, Essequebo, Demerara, de kust van Malakka, Colombo, enz. méér beduidden!

Java was in hun oog op den duur een lastpost, en in zekeren zin kan dit waar geweest zyn. [1]) Dat Java echter

---

1) *In zekeren zin.* Dat het imperium der Compagnie bankroet was,

een lastpost *blyven moest*, was niet waar. Dit bleek twintig jaren na RAFFLES, toen het *Kultuurstelsel* werd . . . gereglementeerd. Van eigenlyk gezegd *invoeren* kon geen spraak zyn, wyl het uit den aard der zaak bestond, gelyk ik hoop aantetoonen.

Nadat Nederland sedert byna twintig jaren de voordeelen der regeling van VAN DEN BOSCH genoten had, wekten eenige verkeerdheden daarin — waaronder ik nu alleen het zonderling transportmonopolie van de Handelmaatschappy noemen wil — gekompliceerd met andere oorzaken van *malaise*, ontevredenheid op.

De toestand van geheel Europa in 1848 werkte aanstekend. Ook te Batavia achtten eenige onkundigen zich geroepen tot het spelen eener politieke rol. De toenmalige Gouverneur-generaal [1]) handhaafde — naar myn inzien met gematigdheid en gepaste kracht — het hem toevertrouwd gezag, Hy deed wat hem by Instruktie door de Natie was opgedragen.

Onder de hoofdleiders der beweging was de heer VAN HOËVELL, een man van groot talent. Van een talent zóó uitstekend, dat hy den misgreep dien zyn volslagen onkunde in de Indische verhoudingen hem begaan deed, wist te bedekken door 't onmiddelyk aangrypen van middelen tot herstel zyner eenigszins gekompromitteerde pozitie. Evenals een veldheer die, na 't verlies van een onbesuisd gevoerden veldslag, in onverwachte richting dwars-uit vluchtend, den

---

belette niet dat de beambten die — zeer schraal — betaald werden om haar te dienen, groote schatten vergaderden, waaruit de déconfiture der hoofdzaak dan ook wel eenigszins kan verklaard worden. Ik zou familien kunnen noemen die millionair zyn, en welker stamvader den grond legde tot haar fortuinen, toen hy slechts vyftig ryksdaalders 's maands «trok». Dit was de term in die dagen.

Anderhalve eeuw vroeger waren te Amsterdam de buurten langs Heeren- en Keizersgrachten aangelegd met geld dat op gelyke wyze verkregen was. Men noemde zulke inkomsten: «winst aan den binnenkant» eene uitdrukking die te Nangasaki nog gebruikt wordt.

De Compagnie betaalde slecht, maar werd vreeselyk bestolen.

Java was dus niet *voor ieder* een lastpost. De Natie genoot er echter weinig van, daar Nederlandsche ryken de kunst van behoorlyk verteren niet verstaan. De ten-onzent aangebrachte of verzamelde schatten wachten altyd op een verkwister, die 't derde of vierde geslacht dan ook gewoonlyk vry stipt levert.

1) (*Noot van* 1882.) De heer J. J. ROCHUSSEN.

vyand een stad ontneemt, zagen we hem op eenmaal in 't bezit eener nieuwe pozitie die hem in-staat stelde den geleden nederlaag te wreken.

«Geen drukpersvryheid alzoo voor den Europeër? Welnu, dan eischen we vryheid voor den onderdrukten Javaan.

«Ge wilt niet dat we hier *meetings* houden? Dan vorderen wy vryheid voor de partikuliere industrie.

«Ge ontzegt my 't langer verblyf in Indien? Ik roep u op, my te antwoorden in den Haag.

«Gy hebt de *macht* . . . ik zal een *leus* scheppen. Een leus die goed klinkt. Een leus die stof geeft tot debat, polemiek, kontroverse, kamerstryd . . .

En de VRYE-ARBEID was tot den brandfakkel gemaakt die alles in gloed zette.

De verjaagde meetinghouder van Batavia had zich een *contenance* veroverd.

«Die arme Javanen!» riep ieder.

Doch men bedenke wel dat er op de Bataviasche *meeting* weinig of geen spraak van die «arme Javanen» geweest was. Dáár had men hoofdzakelyk de rechten en eischen van de in Indie gevestigde Europeanen behandeld, zot genoeg: *à l'instar de Paris.*

De meeste hoofdpersonen by die gelegenheid waren nooit dan misschien by uitzondering als *tourist* met die Javanen in aanraking geweest.

Ik ben overtuigd dat geen hunner my over de beschuldiging van *onkunde* in binnenlandsche verhoudingen ter verantwoording roepen zal, wyl zy aan die zotte eskapade van 1848 liefst niet worden herinnerd. Hoe de heer MYER, thans Gouveneur-generaal, het aanlegt om de zoo gewenschte vergetelheid ook uittestrekken tot het geheugen zyner omgeving te Batavia, kan ik niet verklaren. Die zaak moet hem een lastige nachtmerrie zyn.

Gedurende de roering die het roepen om vryen-arbeid te-weeg bracht, verscheen de *Havelaar.*

De menigte is onlogisch. Het *post* en *propter* wordt gemeenlyk, met *simul* er by, jammerlyk dooreen gehaspeld. Het trof daarby allerongelukkigst dat de toenmalige Minister dezelfde persoon was, die vroeger als Gouverneur-generaal de fameuse *meeting* had gesmoord, en dat hy tegelyker-tyd — want dit had aanvankelyk met die *meeting*

niets te maken — den Vryen-Arbeid tegenwerkte. Omdat hy het *Kultuurstelsel* behouden wilde, werd hy — een der liberaalste mensen die men zich kan voorstellen — gebrandmerkt als «behouder.» 1)

En de politici die elken fortuinzoeker in de gelegenheid wilden stellen den Javaan te berooven, zouden voortaan «vryzinnig» heeten.

Uit eenige byzaken in den *Havelaar* meende men te mogen opmaken dat ik de natuurlyke vyand wezen zou van zulk een minister, de bondgenoot der party die zich «liberaal» noemt.

Welnu, ik ben zeer, zéér liberaal. Myn liberaal gemoed kantte er zich tegen aan, gebruikt te worden in een stryd die de myne niet was.

De *Havelaar* had geen *staatkundige* strekking. Myn klachten waren van *zedelyken* en *administratieven* aard. Ik streed

---

1) Een der allereerste werkzaamheden van den heer ROCHUSSEN, na 't aanvaarden van het bestuur over Indië, was het bezoeken van 't kettingkwartier (*bagne*) te Batavia. Ontwarende dat de gekondemneerden werden te-werk gesteld aan den in zee uittebouwen *môle*, een arbeid waartoe men, om 't ongezonde, geen vrywillige werklieden tegen gewone betaling verkrygen kon, gelastte hy terstond vrye werklieden te zoeken tegen verhoogd loon. «De misdadigers, zeide hy, waren tot *arbeid* veroordeeld, niet tot *ongezonden* arbeid.»

Dit was een der eerste handelingen van den man die kort daarna door een valsch liberalisme als achterlyke behouder werd gebrandmerkt.

En — als scherpe tegenstelling — de zeer liberale voorstander van Vryen-arbeid DUYMAER VAN TWIST voerde de afgeschafte wyze van werving voor het leger weder in. Onderofficieren werden van geld voorzien, om in de dorpen met behulp van dansmeiden den onnoozelen inlander tot spelen te verleiden. Zoodra deze meer verloor dan hy betalen kon, werd hem geld geleend om dóórtespelen, en het geleende als *handgeld* beschouwd. Men knipte zyn haren af, en hy was soldaat. Voor den honderdsten keer noodig ik den heer VAN TWIST uit my tegentespreken.

Het is mogelyk dat hy, lastgevende de oude wyze van werving weder oogluikend te gedoogen — *ik* weigerde die vuiligheid in myn Afdeeling toetelaten — niet wist hoe de zaak zich toedroeg. §) Maar zyn raadgevers wisten het wèl, en een hunner, de heer DE WAAL, is thans *liberaal* minister!

§) (*Noot van* 1882.) De brave man wist het wèl! Zie IDEE 998, en noot 119 *laatste uitgaaf*: 133) op den *Havelaar*.

tegen misbruik, tegen plichtverzaking, tegen verkrachting van de wet uit lauwheid, traagheid, egoïsme.

Na de ruwe wyze waarop ik de aanbiedingen der *Liberalen* om 't *Kultuurstelsel* aantetasten, afwees, en na de brochure waarop het tegenwoordig opstel een vervolg is, had ik recht op de hoop dat men den *Havelaar* zou herlezen hebben, om daaruit de overtuiging te putten dat ik my niet verzette tegen orde en wet, maar tegen 't verkrachten van de wet en het storen van de orde.

Ik had er op aangedrongen dat men den Javaan niet mishandelde, en stond in dezen eisch geheel-en-al aan den kant der bepalingen van het *Kultuurstelsel*, die alom rechtvaardigheid, menslievendheid en zachtzinnigheid voorschreven. En ik deed dit stipt binnen de grenzen myner instrukte.

In het daarover, *na jaren zwygend wachten op herstel*, uitgegeven werk, ben ik in het schilderen der bedroevende feiten, beneden de werkelykheid gebleven. Dit geschiedde uit kunstgevoel, waarop in den *Havelaar* uitdrukkelyk gedoeld wordt. 1) Uit ouwetendheid echter ging ik sommige oorzaken *waarom men my tegenwerke* voorby. Die oorzaken zou ik nu kunnen noemen, indien ze niet te vuil waren voor myn pen. Ze waren toen — en zyn misschien nu nog — den heer VAN TWIST onbekend, en hyzelf weet dus niet *welke soort* van belangen hy door zyn plichtverzuim in de hand werkte. Zyn kuisch gemoed zou er van gruwen, al bleef 't dan ongeroerd door al het bloed dat er vergoten werd door zyn schuld.

Welke feilen ook, behalve deze onvolledigheid, den *Havelaar* aankleven — en ze zyn velen — er had uit dat werk duidelyk kunnen blyken dat myn grieven niets met den stryd over *Vryen-Arbeid* of *Kultuurstelsel* te maken hadden.

En op tweeërlei wyze heeft die verkeerde voorstelling nadeel gedaan. Ze heeft de zaken waarover ik klaagde, op den achtergrond geschoven, met het verdrietig gevolg *dat ze verergerd zyn*, en tegelyker-tyd werkte zy mede om de krachten der Natie te verspillen aan 't oplossen van dorre vraagstukken van geen belang hoegenaamd. Als toegift van

1) *Noot van* 1882.) *Max Havelaar*, uitg. 1881, blz. 189.

ramp hebben wy aan die verwarring te wyten dat allerlei individuen, die beter op den achtergrond tehuis behoorden, zich sedert vele jaren allerbrutaalst hebben weten voorop te dringen.

Op zooveel wanbegrip, zooveel domheid aan de eene zyde, op zooveel valsheid aan den anderen kant, had ik niet gerekend.

Ik wenschte dat boek niet geschreven te hebben. En wie zich voortaan de moeite geven wil het uitgangspunt van myn stryd te leeren kennen, neme liever myn brief aan DUYMAER VAN TWIST ter-hand, waarin geen enkele vertelling voorkomt . . . den brief waarop nooit geantwoord is! [1])

Dit nu begryp ik. Maar dat de natie dien man duldt in haar Eerste-Kamer [2]) dat ze zulk een wezen niet aanspuwt en uitwerpt . . . dat begryp ik niet! Om nu niet te spreken van de schatten die men hem voortdurend in den schoot werpt, ziet men dan niet in, dat het dulden van de schande die hy over ons bracht, medeplichtigheid is?

Voelt men niet hoe alle werkelyke verbetering onmogelyk blyft, zoolang men op die wyze de publieke zedelykheid in 't aangezicht slaat? Wat baat het of men bepalingen wyzigt en wetten verandert, indien men feitelyk het schenden van de wet blyft beloonen met onderscheiding, achting, rykdom?

Zoolang de Natie geen recht doet in de Havelaarszaak, elke poging tot herstel van den toestand in Indien, ydel, en alle debat daarover, *á côté de la question.* Wie zal zich daarginder offeren aan zyn plicht, indien 't verzaken daarvan tot eer en aanzien leidt? Helden en martelaars zyn zeldzaam, en een bestuursstelsel dat op het tegendeel rekent, noem ik onpraktisch.

Wat overigens den *Havelaar* aangaat, als bydrage tot

1) Deze brief is opgenomen in het bundeltje *Verspreide stukken.*
2) *Noot van* 1882.) Onlangs heeft hy — uit vermoeienis zeker na zooveel «drukte» — zyn ontslag genomen, en zich voor goed teruggetrokken op z'n Buitenplaats by Deventer.

andere middelen, om — met kwaden wil altoos! — de zaken van Indien in een verkeerd spoor te leiden, moet ik betreuren dat boek geschreven te hebben.

Verkeerde gevolgtrekkingen alzoo, misbruik van klank en spelen met woorden, hebben sommigen, met meer of min belangzuchtig oogmerk. in-staat gesteld de kwestie over vryen-arbeid optewekken en in leven te houden. Algemeene ontevredenheid brengt zekere voorbeschikking te-weeg om te kibbelen over de vraag: hoe 't goede, om goed te zyn, beter moet worden gemaakt?

Het is hiermede als elders, waar 't woord «*question*» sedert eenigen tyd tot een rang verheven is, dien 't vroeger — zelfs in Hamlets tyd — niet bezat. Men heeft de wysbegeerte opgegalonneerd tot 'n Staatsmiddel. Plato is referendaris geworden.

By roering of in verlegenheid werpt men der gemeente een *question* toe. *La question d' Orient . . . la question de Pologne . . . la question de Slesvic . . . la question . . .* over Vryen-Arbeid.

En het Volk byt op dat afgekloven been, en 't knaagt er aan! En er staan doktoren op, die «speciaal» studeerden in de werking van dat nieuwe voedingsmiddel! En marskramers die het te-koop veilen! En kwakzalvers die surrogaten uitvinden! En deftige koopluî die 't vervalschen! En juffrouwen die er een krans over stichten! En Nút-mensen die er over oreeren! En *pfiffici* die er zich minister mee maken!

En schryvers!

Wie boosaardig genoeg is, my den laatsten regel tegen te werpen als verwyt, bedenke dat ik sedert lang duidelyk genoeg gezegd heb dat de nieuwe kwestie *geen kwestie was*.

Het is waarlijk niet *myn* schuld dat de natie zich sedert twintig jaren niet nuttiger bezighield.

Nu er echter telkens blykt dat het boerenbedrog [1]) niet ophoudt, moet ik er op terugkomen.

---

1) De uitdrukking «boerenbedrog» is van den gewezen minister HEEMSKERK AZ. Hy kwalificeert aldus — naar myn inzien zeer juist — de *Maatschappy tot Nut van den Javaan*.

Het kleine, zwakke Nederland exploiteert op verren afstand groote gewesten.

Hoe doet ge dit? vragen de niet door gewoonte verstompte vreemdelingen! Hoe verkrygt ge met geringe middelen zulke groote rezultaten?

Nooit heb ik de velen die my deze vragen deden, onbevredigd behoeven te laten. Het antwoord is dan ook zoo eenvoudig, dat de oplossing onder het bereik valt van ieder die begrypen *wil*.

Met Nederlanders was de taak der opheldering gewoonlyk niet zoo eenvoudig. De volkomen onwetendheid van den vreemdeling is gemakkelyker te onderrichten, dan het half- of kwart-weten van den landgenoot die gewoonlyk «ook een neef in den Oost heeft» en nu-en-dan het byblad van de Staatscourant heeft ingezien. De *welwillende* Nederlander zoude, om een juist inzicht in de Indische zaken te erlangen, zich behooren te ontdoen van zekere halve wetenschap die zich zoo dikwyls schuldig maakt aan onjuistheid in *uitdrukking* en *proportie*.

Op het eerste doelde ik reeds by het behandelen van de woorden *vrywilligheid*, *vryheid* en *kolonie*.

Het laatste straalt door in de hebbelykheid om een gedeelte voor het geheel te nemen, en van zeer byzondere voorvallen te besluiten tot algemeene. Van misvattingen in laatstbedoelde richting zouden koddige voorbeelden aantehalen zyn, die levendig herinneren aan de burleske uitspraak van A. DUMAS: «*les Hollandais se nourrissent de cornichons et de genièvre.*»

«Hoe hebben onze voorouders, of liever hoe heeft ons onmiddellyk voorgeslacht, het wonder gewrocht dat Java produktief maakt in Nederlandsch belang?» vrage alzoo de Nederlander met den ernstige wil geen antwoord te versmaden dat eenvoudig klinkt.

Dat antwoord is: Door achtteslaan op den, by den Javaan zoo byzonder scherp afgeteekenden volksaard van den Oosterling, en door zyn religieus ontzag voor de antochthoone Hoofden dienstbaar te maken aan ons doel.

Dat is wel zeer veel, maar 't is ook alles. Hierop alleen is het *Kultuurstelsel* gebazeerd. Hierop alleen kàn alle gezag in Indie berusten. Wie daar een ander stelsel van bestuur

wil invoeren, wyde zich vooraf aan de onvolbrengbare taak om in Indie den aard des volks te veranderen. Zoolang hy daarin niet slaagde, behoort hy te worden gewraakt als Wetgever, Bestuurder of Raadgever.

De vordering dat men by het kiezen van een regeeringssysteem den aard des volks raadplege, zal wel door niemand onbillyk worden gevonden.

Het ontzag van den Javaan voor zyn Hoofd is aandoenlyk, en bedroevend tevens. Bedroevend, indien daarvan wordt misbruik gemaakt. Aandoenlyk, indien men het vergelykt met een elders waartenemen wild streven naar gelykstelling, met dat onbescheiden aanspraak-maken op de eerste plaats, iets dat in gezelschap voor lomp zou doorgaan en dat volgens zekere staatkundigen handhaving van mensenrecht heeten moet. De Javaan schijnt te weten — of voelt dit by intuïtie — dat het dringen door *allen* naar de hoogste plaats, aller plaats tot een *zeer lage* maakt. De ware gelykheid eischt dat ieder zy wat hem past.

Hetzy men dit begrip toejuiche, of als verouderd afkeure, op Java bestaat het als *feit*. Het bood den Europeschen overheerscher ten-alle-tyde de zeer welkome maar eenigmogelyke gelegenheid aan, om zich invloed te verschaffen en zyn voordeel te behartigen. Overeenkomsten die niet te sluiten waren, noch te handhaven vooral met millioenen individuen, werden ligtelyk getroffen met duizend of honderden Hoofden.

Ik konstateer hier alweder het *feit*, zonder me nu te verdiepen in het misbruik waartoe deze toestand ontegenzeggelijk aanleiding geeft.

Dat er by de aldus met de Javaansche Grooten aangegane overeenkomsten, aan die vertegenwoordigers der bevolking voordeelen moesten worden toegekend, ligt in den aard der zaak. De vraag of die voordeelen hooger of lager zyn dan de geleverde diensten — in-verband met de tot behoud van *prestige* noodige levenswys — waard zyn, zal ik later behandelen. Zeker is het dat de Javaansche Gro[illegible] van lieverlede opgenomen onder de rechtstreeksche di[illegible] ren van den Staat, ook thans nog als Ambtenaar kunnen leven op een voet die hem van het onmisbaı zien tegenover de bevolking verzekert, dewyl hy al[illegible] deze voorwaarde als ambtenaar bruikbaar is. De ink[illegible]

der Hoofden behooren [illegible] [illegible] [illegible] - [illegible]
den als [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
zy in het belang van [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

Want de Javaan [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
moeielijk een [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
zulke staatsie. Er [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
gevoel van eerbied [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
vidu teruggetrokk[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
talryk gevolg van [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
schadeloos voor [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
van dit alles zou hem [illegible] [illegible] [illegible]
der dan vroeger [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
door de vernedering van [illegible] [illegible] [illegible] —
tot het noodlottige [illegible] [illegible] — [illegible] [illegible]
moeten beschouwen als [illegible] [illegible] [illegible]
wordt de geloovige [illegible] [illegible] [illegible]
wraak, door 't rooven of [illegible] [illegible] [illegible]
zyner Heiligen. Zoo liepen Mexikanen en [illegible] [illegible]
by Guatemozin's gevangenschap of 't [illegible] [illegible] [illegible]

Het dienen van zyn Heer is de [illegible] [illegible] [illegible]
vaan, en dit begrip is zoo ingeweven in zyn [illegible] [illegible]
zedelyke verplichtingen, dat het woord [illegible]
zyn oog het *non plus ultra* van alle [illegible] [illegible]
zedelyke volkomenheden uitdrukt. Zelfs zy die [illegible] [illegible]
ling slechts kennen in den zeer [illegible] [illegible]
van huisbediende, zullen zich herinneren [illegible] [illegible]
takoet toewanja» gelyk-staat met: «hy is een [illegible] [illegible]
Hoe ook overigens verwrongen door nauwer [illegible] [illegible]
de Europesche maatschappy, deze hoofd[illegible] [illegible]
rakter van den Oosterling heeft zich altyd staande gehou-
den. Ik ondervond daarvan de treffendste blyken.

Het denkbeeld om van het op deze eigenaardigheid ge-
grond overwicht der Hoofden [illegible] te maken tot het
verkrygen van produkten voor [illegible] markt, is
dus zeer eer[illegible]. Een [illegible] hier niet be-
geschieden [illegible] daarom [illegible] bladzyden
vroeger, [illegible] [illegible]

1) Een[illegible] [illegible] zyner be-
dienden [illegible] [illegible] de kinde-
ren!» Ik ze[illegible] [illegible] het.

wil invoeren, wyde zich vooraf aan de onvolbrengbare taak om in Indie den aard des volks te veranderen. Zoolang hy daarin niet slaagde, behoort hy te worden gewraakt als Wetgever, Bestuurder of Raadgever.

De vordering dat men by het kiezen van een regeeringssysteem den aard des volks raadplege, zal wel door niemand onbillyk worden gevonden.

Het ontzag van den Javaan voor zyn Hoofd is aandoenlyk, en bedroevend tevens. Bedroevend, indien daarvan wordt misbruik gemaakt. Aandoenlyk, indien men het vergelykt met een elders waartenemen wild streven naar gelykstelling, met dat onbescheiden aanspraak-maken op de eerste plaats, iets dat in gezelschap voor lomp zou doorgaan en dat volgens zekere staatkundigen handhaving van mensenrecht heeten moet. De Javaan schijnt te weten — of voelt dit by intuïtie — dat het dringen door *allen* naar de hoogste plaats, aller plaats tot een *zeer lage* maakt. De ware gelykheid eischt dat ieder zy wat hem past.

Hetzy men dit begrip toejuiche, of als verouderd afkeure, op Java bestaat het als *feit*. Het bood den Europeschen overheerscher ten-alle-tyde de zeer welkome maar eenig-mogelyke gelegenheid aan, om zich invloed te verschaffen en zyn voordeel te behartigen. Overeenkomsten die niet te sluiten waren, noch te handhaven vooral met millioenen individuen, werden ligtelyk getroffen met duizend of honderden Hoofden.

Ik konstateer hier alweder het *feit*, zonder me nu te verdiepen in het misbruik waartoe deze toestand ontegenzeggelijk aanleiding geeft.

Dat er by de aldus met de Javaansche Grooten aangegane overeenkomsten, aan die vertegenwoordigers der bevolking voordeelen moesten worden toegekend, ligt in den aard der zaak. De vraag of die voordeelen hooger of lager zyn dan de geleverde diensten — in-verband met de tot behoud van *prestige* noodige levenswys — waard zyn, zal ik later behandelen. Zeker is het dat de Javaansche Groote, van lieverlede opgenomen onder de rechtstreeksche dienaren van den Staat, ook thans nog als Ambtenaar moet kunnen leven op een voet die hem van het onmisbaar aanzien tegenover de bevolking verzekert, dewyl hy alleen op deze voorwaarde als ambtenaar bruikbaar is. De inkomsten

der Hoofden behooren dus gedeeltelyk beschouwd te worden als tegemoetkoming in uitgaven voor de staatsie die zy in het belang van den dienst genoodzaakt zijn optehouden.

Want de Javaan hecht veel aan vertooning, en zou zich moeielijk een man van gezag kunnen voorstellen zònder zulke staatsie. Er moet harmonie bestaan tusschen zyn gevoel van eerbied, en den glans die van 't vereerend individu terugstraalt. De pracht, de schitterende omgeving, het talryk gevolg van zyn meester, stellen hem als 't ware schadeloos voor zyn algeheele toewyding. Het ontbreken van dit alles zou hem wel niet bewegen zyn stamheer minder dan vroeger te ontzien, maar hy zou bedroefd wezen door de vernedering van zyn idool, en bitter gestemd — tot het noodlottige *amokh* toe — jegens hen die hy zou moeten beschouwen als bewerkers van die verlaging. Zoo wordt de geloovige katholiek ontstemd en opgewekt tot wraak, door 't rooven of beschimpen van de kerksieraden zyner Heiligen. Zoo liepen Mexikanen en Peruanen te-wapen by Guatemozin's gevangenschap of 't beleedigen van de Inca's.

Het dienen van zyn Heer is de *godsdienst* van den Javaan, en dit begrip is zoo ingeweven in zyn opvatting van zedelyke vetplichtingen, dat het woord «heervreezend» in zyn oog het *non plus ultra* van alle maatschappelyke en zedelyke volkomenheden uitdrukt. Zelfs zy die den Oosterling slechts kennen in den zeer exceptioneelen toestand van huisbediende, zullen zich herinneren hoe het «*dia tratakoet toewanja*» gelyk-staat met: «hy is een slecht mens.» Hoe ook overigens verwrongen door nauwer aanraking met de Europesche maatschappy, deze hoofdtrek in 't volkskarakter van den Oosterling heeft zich altyd staande gehouden. Ik ondervond daarvan de treffendste blyken. 1)

Het denkbeeld om van het op deze eigenaardigheid gegrond overwicht der Hoofden gebruik te maken tot het verkrygen van produkten voor de Europesche markt, is dus zeer eenvoudig. Een *uitvinding* behoefde hier niet te geschieden, en het is daarom dat ik eenige bladzyden vroeger, het kultuurstelsel slechts de *reglementeering* van

1) Eens by een schipbreuk, riep de vrouw van een myner bedienden haar man toe: «help eerst je meester . . . dàn de kinderen!» Ik zeg niet dat ik dit goedkeur, maar aandoenlyk is het.

bestaande toestanden noemde. De verdienste van den graaf VAN DEN BOSCH gelykt hierin op de byzonderheid in veel uitstekende mensen, dat hy, het eenvoudige op prys stellende, zich niet toelegde op *iets vreemds*, doch zich vergenoegde met de poging 't bestaande te regelen en op de best-mogelyke wys te gebruiken. Het *Kultuurstelsel* is niets anders dan *de Javaansche zeden overgezet in staatsblads-termen.*

Nòg-eens, wie tegen dat stelsel te-velde trekt, moet beginnen met het veranderen van die zeden.

Voor aanhangers van dit stelsel, zou ik hier — en veel vroeger reeds — kunnen besluiten. Vóór 1848 had men bezwaarlyk kunnen voorzien dat er ooit een betoog zou noodig zyn ten voordeele eener zaak die zichzelf verdedigt.

Ik mag my echter niet bepalen tot het al te gemakkelyk prediken voor geloovigen.

De tegenstanders der Gouvernements-kultures, hebben daartegen bedenkingen die ik geloof aldus te mogen formuleeren:

1) De Hoofden maken misbruik van hun gezag over den Javaan.

2) De Javaan wordt niet opgeleid tot zedelyken en intellektueelen vooruitgang.

3) Het monopolizeeren van den arbeid der Javanen strekt ten nadeele van de partikuliere industrie.

1) *Misbruik van gezag door Inlandsche Hoofden.*

Moet ik, HAVELAAR, betuigen dat dit misbruik inderdaad bestaat? Ik die my aan het te-keer-gaan daarvan — tot nog toe vruchteloos — heb opgeofferd? Het misbruik dat de Hoofden van hun onderhoorigen maken is schromelyk, afschuwelyk.

Maar . . . ik begryp niet dat dit kan worden ten-laste gelegd aan het *Kultuurstelsel*, dat niet alleen geen knevelary voorschryft, maar daartegen ten ernstigste waarschuwt. Aan alle met binnenlandsch bestuur belaste ambtenaren

wordt in zeer duidelyke bewoordingen voorgeschreven: «den geringen man te beschermen tegen de hebzucht zyner hoofden.» In het Regeeringsreglement wordt die bescherming uitdrukkelyk «een der gewichtigste plichten van den Gouverneur-generaal» genoemd.

Een landvoogd of ondergeschikt ambtenaar die zich tendeze schuldig maakt aan plichtverzuim, zou ter verantwoording moeten worden geroepen en naar bevind van zaken gestraft. De konsiderans van het vonnis waarby dit geschiedde, zoude zyn motieven aan *de bepalingen van het Kultuurstelsel* ontleenen. Wie dit stelsel aanvalt, is alzoo genoodzaakt ter rechtvaardiging zyner aanklacht zich te beroepen op den duidelijk omschreven geest van de Inrichting zelf die hy beweert zoo verkeerd te vinden.

Ik durf de *Liberalen* oproepen my, één misbruik te noemen dat niet verboden, één welwillende voorzorg die niet uitdrukkelyk voorgeschreven is?

Er heerscht in de Staatsbladen een treffende geest van welbegrepen menslievendheid. De Wetgever heeft de mogelykheid van misbruik voorzien. Hy heeft gelet op den tegenzin van den Javaan om zyn Hoofd aanteklagen. Hy gelast telkens den besturenden ambtenaren den Javaan te beschermen, zelfs tegen diens eigen beschroomdheid. Hij dringt aan op «geduldig aanhooren van klachten.»

Dat nu al deze bepalingen, in weerwil der groote zorg aan de redaktie besteed, niet immer doel treffen, dat ze vaak worden veronachtzaamd, ontdoken . . . wie zal 't ontkennen?

Indien de voorstanders van Vryen-Arbeid het *Kultuurstelsel* slechts zoolang wilden laten bestaan, tot *zy* een stelsel hebben uitgevonden waarby overtreding van bepalingen een onmogelykheid zal wezen. dan is 't behoud van Indien aan Nederland verzekerd.

Wat voorts de thans gewraakte misbruiken aangaat, hebbe men wel te onderscheiden tusschen die welke slechts een *zeer vermydbaar* gevolg van het stelsel zyn, en de ware of vermeende gebreken die het *onvermydelyk* aankleven *als zoodanig*.

Indien er mocht gewezen worden op de verwaarloozing der rystkultuur, meen ik daartegen te mogen inbrengen dat dit niet het doel des ontwerpers kan geweest zyn, daar

deze toch wel zal geweten hebben dat geen Kultuur- of Regeeringsstelsel naast *hongersnood* bestaan kan. De allereerste voorwaarde tot arbeid van den Javaan is dat hy leve. De resident of hem ter-zyde staande inlandsche regenten, die de productie van koffi, suiker en indigo, door te veel yver of hebzucht, opvoerden tot een hoogte die schadelyk werkt op het voortbrengen van voedingsmiddelen, begaan zulke verkeerdheid niet *volgens* het stelsel, maar daartégen. Hun vergryp moge gelegen hebben in verkeerde opvatting der bepalingen of in eigenbaat, in die bepalingen zelf lag dusdanige bedoeling niet.

De geheele of gedeeltelyke afschaffing der emolumenten op het verkregen produkt, is hiervan een bewys. Na dien maatregel immers is het *Kultuurstelsel* blyven bestaan, een bewys dat de kern der geheele inrichting niet lag in die zoo gewraakte over-aanmoediging.

Van gelyken aard is de aanmerking dat de geringe man zoo vaak op verren afstand van zyn woning wordt ten-arbeid gesteld. Indien deze afstand te groot is, kunnen de bepalingen daaromtrent gewyzigd worden. Het te laag loon is vatbaar voor verhooging. Zulke veranderingen treffen het *Stelsel* niet.

De Hoofden, door wier tusschenkomst alle betalingen geschieden, eigenen zich daarvan een gedeelte toe. Dit is strafbaar, doch heeft alweder met het *Stelsel* niets te maken. Zou men het leger willen ontbinden, omdat misschien sommige betaalmeesters den manschappen te-kort doen?

Doch, beweert men, al deze en dergelyke zaken, al zyn die niet absoluut *inhaerent* aan het Stelsel, vloeien toch daaruit voort?

Gewis. Ze vloeien daaruit voort, als processen uit handel, als diefstal uit bezitting, als spoorweg-ongelukken uit den stoom, als schipbreuk uit zeevaart.

Wèl *inhaerent* echter aan het Kultuurstelsel is de hoofdeigenschap daarvan, die dan ook als voornaamste grief wordt aangevoerd: *het groot gezag dat den Hoofden over hun onderhoorigen wordt toegekend*, en dat alle niet-inhaerente misbruiken mogelyk maakt.

Deze beschuldiging is een lofspraak. Ieder die 't wel meent met den Javaan, met Nederland, *met den op Java fortuin zoekenden Nederlandschen Industrieel zelf*, behoort

er naar te streven dat wy deze beschuldiging ten-allen-tyde blyven verdienen.

We zyn aan de menselykheid verplicht, het overwicht van de Javaansche Hoofden binnen zekere grenzen te beperken, en alleen de officieele erkenning van 't geoorloofde kan de middelen leveren om het ongeoorloofde te fnuiken.

Inderdaad, het *Kultuurstelsel* steunt en handhaaft den Javaanschen Adeling in zyn gezag over den geringen man. Het zet zyn ambtelyken stempel op den stamboom van bewezen of erkende verdienste. Het reglementeert de hierarchie der geslachten, brengt de legende ter aanschouwing, plaatst de verbeelding des Javaans in een zichtbaar, tastbaar kader van werkelykheid, en maakt aldus de overlevering tot feit.

Hier heerscht geene gekunstelde fiktie. Hier wordt geen onbegrepen gezag opgedrongen. Hier worden niet — zooals elders! — om tot juistheid van inzicht te geraken, stemmen *geteld.* Hier zyn geen partyen die het geheel opofferen aan de deelen. Hier bestaat geen wanverhouding tusschen officieel gezag en gemoedelyke overtuiging. Hier is waarheid.

Durft men dit een fout noemen?

Neen.

Durft men de gegrondheid dezer opmerking ontkennen?

Dan zal ik straks henzelf die haar bestryden, oproepen als getuigen. De berekeningen waarop elke zoogenaamde Vry-arbeider zyn onderneming bazeert, zyn gegrond op gelyke logische noodzakelykheid als het *Kultuurstelsel* zelf, dat ik nu voortaan — de beschuldiging verheffende tot leus — het STELSEL VAN GEZAG noemen zal.

De onbegrensde overgegevendheid van den Javaan aan zyn erfelyk Hoofd sluit een eigenaardigheid in zich, die den Europeaan vreemd moge voorkomen, doch geheel in den aard der zaak ligt: de geringe man kent noch begrypt *verdeeling van gezag.*

Wie heer is, is in zyn oog heer over *alles.* Zyn begrippen over autoriteit laten hoogstens zeker *kwantitatief* verschil toe, tuschen een sport hooger of lager op den ladder der hierarchie, de *kwaliteit* van 't gezag is hem eens-vooral dezelfde, d. i. onaantastbaar, heilig. Hy weet dat zyn Regent verheven is boven den *Wedhono* of *Dhemang*, en deze

boven het dorpshoofd, doch gehoorzaamt den laatste met dezelfde stiptheid alsof de *Adhipatti* zelf zich verwaardigd had hem zyn bevelen te geven.

Doch vooral is dat gezag in zyn oog *ondeelbaar*. Splitsing, verbrokkeling van kompetentie, begrenzing van attributen, dit alles begrypt de Javaan nog minder dan elke andere Oosterling. En men heeft geen recht zich daarover te verwonderen. Ten-eerste wyl zulke verdeeling — veelal een vrucht van wantrouwen — van betrekkelyk nieuwe vinding is, en vervolgens omdat de Geschiedenis van Europa aantoont hoe men ten-allen-tyde genoodzaakt was in geval van nood tot het Oostersch begrip van onverdeelde autoriteit zijn toevlucht te nemen. Nog dagelyks hebben wy bovendien voorbeelden van byna onbeperkte heerschappy voor oogen, in drie zeer voorname instellingen: *leger*, *katholieke kerk* en *vaderschap*. De Javaan is, wat zyn gemoed aangaat, kind, soldaat en katholiek.

Ik mag hier niet uitweiden over sommige nadeelen die Europa zich berokkend heeft door afwyking van den eenvoud der patriarchale Oostersche begrippen, noch onderzoeken waar de grens is tusschen lieve, kinderlyke onderworpenheid en mensonteerende slaverny. Ik wil hier de vraag niet behandelen in hoever de verkeerd toegepaste pogingen om den *individu* te verheffen, nadeelig hebben gewerkt op den toestand der maatschappy *in het algemeen*. Het is hier de plaats niet om natesporen of misschien de ontwikkeling des mensdoms zou gebaat zyn, indien men daaraan een meer intensief karakter had gegeven. [1]) Noch ook om te onderzoeken of Europa, juist òm voortteschryden op den weg van ware beschaving, *in methode* eenige eeuwen zou moeten teruggaan op den afgelegden weg . . .

De Javaan heeft nu eenmaal dien weg *niet* afgelegd, en dit alleen behoeft hier gekonstateerd te worden. [2])

---

1) Men leest zeer slecht in landen waar *ieder* lezen kan.

2) Het benoemen van byzondere rechters in de binnenlanden is een der noodlottigste maatregelen die men bedenken kon. Indien de tegenwoordige minister (1870) ooit ware belast geweest met *binnenlandsch bestuur*, zou hy zich wel gewacht hebben zoo «baarsch» integrypen in de mekaniek van ons gezag. Maar hy weet er weinig van. En wat behoeft dit ook, indien het hem slechts gelukt de meerderheid der Kamer in den waan te brengen dat hy op de hoogte is?

Op bevel van denzelfden *Heer* dien hy volgen zou in den stryd, plant hy z'n koffie. Heeft die meester lust in zyn buffel, in zyn vrouw, in zyn kind . . . hy geeft wat de *heer* verlangt. Eischt deze zyn leven, onverschillig om welke reden, het moge noodig zyn ter bereiking van een begrepen doel of ter voldoening aan onverklaarbaren luim alleen . . . hy offert zich. Die *heer* is zyn noodlot, zyn *fatum*.

Is dit onvoorwaardelyk schoon? Mag men het eischen of brengen van zulke offers verdedigen? Geenszins, en niemand zou dit beproeven. Doch dit is hier de vraag niet. Konstateeren is geen toejuichen.

Waar echter staat geschreven dat het *Kultuurstelsel* zulke misbruiken toelaat of aanmoedigt? De Wetgever die zooiets beoogde zou krankzinnig moeten zyn. Daar nu inteedeel de *wettelyk beschreven regeling van Javaansche toestanden* — dit *is* het stelsel, en niets anders — van hooge intelligentie getuigt, behoeft het ons niet te verwonderen juist *in* dit stelsel de eenige mogelykheid aangegeven te zien, om die misbruiken te-keer te gaan.

Een eenvoudig voorbeeld zal dit duidelyk maken. Mag men het der militaire discipline wyten, indien een soldaat mishandeld wordt door zyn korporaal? Hoe zou men den te-hulp geroepen officier beoordeelen, die zyn tusschenkomst weigerde op grond der jongste begrippen die het *gezag* tot eene verderfelyke zaak hadden verklaard?

«Doch, vraagt men, hoe dan als het misbruik uitgaat van hooger standpunt? Hoe, indien de officier zelf, een generaal, zich daaraan schuldig maakte?»

Dit zou zeer bedroevend zyn. Maar ik zie niet in, hoe dergelyke misbruiken kunnen worden voorkomen door *verslapping* van tucht, door *opheffing* van discipline, aan welker regelen ook de hoogste gebonden is? Men bedenke dat, by wanbedryven als de hier gestelde, juist orde en tucht verkracht werden, en dat hieruit veeleer *versterkte handhaving* dan *afschaffing* van de wet behoort voorttevloeien.

Dat er tegenwoordig op Java schandelyk misbruik wordt gemaakt van de Bevolking is de treurige waarheid, doch men bedriegt zich in de meening dat dit verbeteren zou door het losmaken der banden die de volkshuishouding tot één geheel maken. Wie dit ontkent, moet aan verwarring de

voorkeur geven boven orde, en de *zekerheid* van plundering verkiezen boven de *mogelijkheid* dat een heerscher misbruik maken zou van zyn gezag.

Zelfs onder plichtverzakende residenten en gouverneurs-generaal, wordt thans de mishandeling van den Javaan eenigszins beperkt door het belang der Hoofden en hun getal. Honderden zuigen millioenen uit, en wie *te* ver gaat, verliest z'n volk. 1)

Zònder die Hoofden echter, ware in één oogenblik aller hand tegen allen geheven. Ieder ware ieders vyand. Er zou worden geroofd, geplunderd, gemoord, zonder grens, zonder genade, en in weinig tyds ware het schoone land een puinhoop.

En zy die meewerkten om het gezag te verstoren, zouden wellicht de eersten zyn in het luid roepen om herstel.

Ik vorder nog geenszins van den oningewyde dat hy na dit betoog over de noodzakelykheid van het gezag der inlandsche Hoofden, ingenomen zy tegen *Vryen-arbeid.* Het verband daarvan met het voorafgaande zal later worden aangetoond.

Wel echter moet ik reeds nu my waarborgen tegen de zeer dikwyls voorkomende verwarring van denkbeelden — te Buitenzorg vooral maakt men zich daaraan schuldig — alsof de onmisbaarheid der Hoofden, onschendbaarheid van een misdadig inlandsch ambtenaar meebracht. Dit is een residenten-verzinsel, waaraan onkundige Gouverneurs-generaal geloof hechten. Ook daarop kom ik terug.

2) *De Javaan wordt door het vigeerend stelsel niet opgewekt tot zedelyken en verstandelyken vooruitgang.*

Door welk stelsel? Door het *Stelsel van Kultuur?*

«Gewis! Hy plant op last van zyn hoofd, wat der Nederlandsche Regeering behaagt. Daarvoor ontvangt hy een door die Regeering *buiten zyn bewilliging* vastgesteld loon. Zelfs ontvangt hy dit niet altyd. Hy is door de officieel-gemeenschappelyke regeling der werkzaamheden niet zoozeer *individu*, als wel *een deel zyner dessah*. Eigen streven,

1) Men zie, byv. de nota van myn vermoorden voorganger. Ze wordt aangehaald op blz. 126 van den *Havelaar*, *uitg.* 1881.

betamelyke eerzucht, blyven hem onbekend. Hy is geen *mens*, hy is slechts *werktuig*.»

Deze en dergelyke opmerkingen zyn grootendeels juist, maar worden ten-onrechte aangevoerd tegen het *Stelsel van gezag*. Zal men een dezer fouten verbeteren door het verslappen van de autoriteit? Ziet men dan niet in, dat de Javaan tot geen verandering hoegenaamd zou te bewegen zyn zònder daartoe van den invloed zyner Hoofden gebruik te maken?

Dat er op Java veel te veranderen valt, is onbetwistbaar. En hiermede werp ik de beschuldiging van my af, die wellicht door eenige vorige bladzyden werd in het leven geroepen, dat ik in den gewonen zin een «behouder» wezen zou. Integendeel, ik erken dat er menige Augiasstal ligt te wachten op menigen Herkules. 1) Doch *juist omdat* daarginds zooveel te doen is, mag men het eenig werktuig waarmee met vrucht kan worden gearbeid — het gezag der Hoofden alweder — niet wegwerpen.

Lezen, schryven, rekenen . . . sterrekunde en transcendentale wysbegeerte, als men wil, hoe zou men den Javaan nopen naar 't onderricht in al die zaken te luisteren, zonder tusschenkomst van de Hoofden?

Beleefdheidshalve mag de oprechtheid van den industrieel die volstrekt beschaven en veredelen wil, niet betwyfeld worden, schoon ik straks die vryheid nemen zal. Wy nemen nu voorloopig aan dat ieder die den Javaschen grond betreedt, vervuld is van waarachtige begeerte om den Javaan welvarend en gelukkig te zien. We vragen nu niet waarom zoovelen juist Indiën uitkiezen tot terrein van zedekundige

---

1) Een «Augiasstal» werd onlangs (1870) in de Indische bladen de Afdeeling Lebak genoemd. En het Gouvernement scheen dit oordeel te beamen. Althans er waren zeer speciale maatregelen genomen om aan de misbruiken die daar «van oudsher» heerschten, een eind te maken. Van *oudsher?* Alzoo ook in den tyd toen HAVELAAR daar Assistent-resident was. Deze deed dus zyn plicht de schuldigen aanteklagen, en de heer VAN TWIST die de aanklacht afwees en smoorde, deed zyn plicht *niet*. De bewering bovendien van dezen Gouverneur-generaal, dat er over den Regent van Lebak steeds goede berichten waren ingekomen, was een onwaarheid. Er werd *dikwyls* over hem geklaagd, maar altyd te-vergeefs. Myn voorganger werd daarvan het slachtoffer.

proefnemingen, terwyl de «stelsels» volgens welke een *Europeesch* fabriekheer of grondbezitter zyn arbeid regelt, toch gewoonlyk beter getuigenis afleggen van industrieelen zin dan van dweepend apostolaat. Wy gaan dit alles voorby, en vragen hoe men eenige fout in maatschappelyken toestand, ziele-leven of verstandsontwikkeling van den Javaan, denkt te verbeteren door verlamming van het *gezag*.

Vóór alles bovendien, zou de beschavende industrieel nauwkeurig behooren aantewyzen welke veranderingen er in den moreelen en intellektueelen toestand van den Javaan moeten worden beoogd? Moet hy eerlyker zyn, minder bloeddorstig? Eilieve, hy *is* zachtzinnig, en de krimineele statistiek op Java is verreweg gunstiger dan in de meeste streken van Europa, vooral wanneer men die in verband beschouwt met de zeer geringe middelen ter *preventie* van misdryf. Wie hier vraagt naar cyfers, die ik op 't oogenblik niet geven kan, neme de begrooting ter-hand, en berekene hoe weinig er verhoudingsgewys op Java wordt uitgegeven ter bescherming van personen en goederen.

Dit valt vooral in het oog, wanneer men nagaat hoeveel andere zaken zyn opgedragen aan de beambten die de publieke veiligheid beschermen, waaruit volgt dat slechts een zeer klein deel hunner inkomsten ten-behoeve der poiltie besteed wordt. Dit geldt niet alleen ten-opzichte der Residenten en Assistent-Residenten [1]) maar ook ten-aanzien van de Inlandsche Hoofden.

Om een voorbeeld aantehalen zy het voldoende te wyzen op een Distriktshoofd dat volgens de jongste regeling op dit stuk een inkomen van twee- tot driehonderd gulden 's maands geniet. Zoodanig Hoofd heeft vooreerst het opzicht over de bewerking van den grond voor padie en tweede gewassen. Wie met Java bekend is, zal weten wat het gereedmaken der velden voor den rystbouw in zich heeft. Die heerlyke amphitheaters in ontelbare schakeeringen van

1) De kontroleurs komen hierby, wat Java betreft, niet in aanmerking, daar zy zich met de eigenlyk gezegde politie niet hebben intelaten. §) Op Sumatra en andere Buitenposten is dit anders.

§) (*Noot van* 1882.) Ik meen dat hierin onlangs een verandering gebracht is.

groen — veroorzaakt door verschil van ouderdom der halmen, in-verband met de kunstige regeling der irrigatie — worden niet zonder inspanning, orde en overleg daargesteld. Er is eene grandioze bevalligheid in die reusachtige staalkaarten van Javaansche landbouwkunde. De ontwerper en uitvoerder dier jaarlyks veranderende monumenten van intelligente volksvlyt, is de *Wedhono.* [1]) Het tweede gewas — de zoogenaamde *poeloe idjoe* — eischt minder kunst, maar toch zorg. Daarin ligt zekere verzekering tegen hongersnood, indien de rystoogst mocht mislukken of door andere oorzaken onvoldoende zyn. [2]) De *Wedhono* heeft voorts het opzicht over de wegen. Hy regelt de levering van koelies voor Gouvernements-vestingbouw en andere werken, het opkomen van heeredienst-plichtigen. Hy zorgt voor 't maken van heggen om kampongs en dessah's. Hy onderhoudt waterleidingen en dammen. Hy onderhoudt de

---

1) Het Distriktshoofd namelyk. In 't westelyk gedeelte van Java heet die ambtenaar *Dhemang.* In zeker voor 'n paar jaar verschenen werk «*Felix Batel*» dat minder sensatie maakte dan de zeer middelmatige schryver blykt beoogd te hebben, wordt van *Dhemangs in den Oosthoek* gesproken, iets alsof men den Burgemeester van Leeuwarden *maire* of *alcade* noemde. De auteur ontleende blykbaar zyn kennis van Indische zaken aan den *Havelaar.* Zelfs laat hy ergens de zon opgaan, juist zoo als Saïdjah dat waarnam. En hy verhaalt *met myn woorden* de buffelgeschiedenis: «waarover ook iets voorkomt in zeker werk *Max Havelaar.*» Brutaler kan het niet.

Zoover my bekend is, wordt in geen der vele recensien van dat werk die diefstal gebrandmerkt. De Nederlandsche letterkundigen vinden het geheel *en règle* dat ik bestolen word.

Het boek is overigens een bespottelyk staal van verwaande onkunde. Zekere inderdaad voorgekomen gebeurtenis — nogal onjuist voorgesteld — levert het *canevas* waarop naar Fransche romanmanier een vertelling wordt geborduurd. Waar de schryver te-kort schiet in kennis van Javaansche toestanden, neemt hy zyn toevlucht tot beschryvingen die aan myn werk ontleend en dus niet toepasselyk zyn op de streken waar zyn stuk speelt. Hy spreekt van *hari sebah* te Modjokerto, enz.

2) Die andere oorzaken bestaan vaak in opkoopery door spekulanten die, lang voor 't rypen van den oogst, zich tegen geringen prys voor gereed geld daarvan weten meester te maken. Ook deze beminnelyke handelwyze heet «partikuliere industrie» en leidt wel eens naar 'n zitplaats in Eerste of Tweede Kamer, waar men dan mee-harangeert over mensenrecht, beschaving, evangelizatie, enz.

bevaarbaarheid der rivieren. Hy bewaakt de inning der landrenten, en staat den kontroleur ter-zyde by den aanslag van die belasting. Hy regelt en bestuurt den aanplant van suikerriet en koffiboomen en houdt nog boven dit alles boek van geboorte- en sterfgevallen, van huwelyk en echtscheiding, van verhuizing naar en van elders, van mutatie in den veestapel, van *djati-*, *klapper-* en *katoen*aanplant . . . in één woord, de *Wedhono*, *Dhemang* of distriktschef is belast met de zorg voor alle publieke belangen van zyn distrikt, hetgeen alweder geheel-en-al overeenstemt met de gemaakte opmerking dat er op Java geen verdeeling van gezag of verantwoordelykheid bestaat. Hierdoor alleen is dan ook deze buitengewone opeenhooping van betrekkingen mogelyk. Zonder het gezag dat hem door de *algemeenheid* zyner funktien verzekerd wordt zou de *Wedhono* niet in-staat zyn, by verbrokkeling van invloed, *een deel daarvan* te behartigen.

De werkkring en de verantwoordelykheid van zyn ondergeschikten en van den boven hem gestelden Regent, omvatten dezelfde punten, en omtrent allen geldt het beweerde dat aan de politie slechts een zeer klein deel van hun tyd kan besteed worden.

Alleen de *djaksa's* mogen en moeten zich onverdeeld wyden aan de zorg voor publieke veiligheid. Wanneer men nu nagaat dat er in elke residentie slechts één Hoofd-djaksa met adjunkt, en niet meer dan één Djaksa in elke afdeeling geplaatst is, zal men moeten erkennen dat er aan Justitie en Politie op Java al zeer weinig wordt ten-koste gelegd [1]). Ik ontwaar dat er sedert eenigen tyd in de Javasche couranten wordt geklaagd over frekwentie van diefstal. Deze klachten gaan uit van redakteuren, beschaafde personen die gewoon zyn aan orde, veiligheid en publieke

---

1) (*Noot van* 1882). Hoe ik twaalf jaar geleden dacht over den toen onlangs genomen maatregel om de residenten in de binnenlanden als Voorzitters van den Landraad te doen vervangen door «rechtsgeleerde» ambtenaren, blykt voldoende uit het nootjen op blz. 35, en de uitslag heeft myn oordeel niet gelogenstraft. Roovery door gewapende benden (de zoogenoemde *Ketjoe*-partyen) nemen by den dag toe, en leggen een treurig getuigenis af van verslapping der zoo onmisbare autoriteit.

rust. Welnu, dan blykt er uit hun klachten, òf dat Java — wat het algemeene *Stelsel van Beheer* aangaat — goed bestuurd wordt, òf dat de Javaan in zedelykheid zeer hoog staat. Misschien ook pleit die ontevredenheid voor beide stellingen te-gelyk. In elk ander land ter wereld, zoude men, als vreemdeling alleen staande te-midden van millioenen ingezetenen, wier hebzucht en rooflust slechts gebreideld werd door zulke zwakke middelen als de Indische begrooting aanwyst, wel verre van klagende courant-artikels te schryven, zich haasten zoodanig land te verlaten, waar men niet dan by ongeluk zou verzeild zyn.

De groote gerustheid waarmee de betrekkelijk eenzame Europeaan zich waagt te-midden eener vreemde bevolking, heeft hem *verwend*. De Franschman, de Engelschman, die Java bezoekt — eenvoudiger-juist in zyn opvatting, omdat hy de zaak beoordeelt van een meer primitief standpunt — staat verbaasd over de zekerheid van personen en eigendom, die hy daar aan de overzyde van den oceaan zoo verrassend aantreft. Ik roep LA PLACE tot getuige, en JURRIEN DE GRAVIÈRE, en MONEY . . . doch liever nog den Nederlander zelf. Niet echter op den oogenblik dat hy de pen scherpt om zyn gebrek aan talent aantevullen door 't pikante dat zoo gemakkelyk aan oppozitie ontleend wordt, niet in de stemming die hem verleidt elken eenvoudigen diefstal tot een teeken des tyds of een staatszaak te maken, of elken moord uit minnenyd tot een begin van revolutie. [1]) Neen, ik stel me hem eenvoudiger en oprechter

---

1) Zoo brengen de tegenwoordige Republikeinen in Frankryk, de misdaad van Trauppmann ten-laste van 't Keizerlyk régime. Toen dezer dagen (1870) de redakteur van het Tydschrift *Daheim* den gevangene van Willemshöhe bezocht . . . doch ik wil Dr. M. COHN'S eigen woorden aanhalen:

«*Er* — NAPOLEON — *war erstaunt, dass man stets soviel Geräusch und Wesens von der geringsten Sache die in Paris passirt sei, gemacht habe, und dass man die Regierung und ihn für Alles verantwörtlich gemacht hätte. Ich hatte oft dasselbe gedacht, ich hatte selbst einmal in einem sonst ernsten Deutschen Journale gelesen, dass ein Trauppmann nur unter einem* NAPOLEON III *möglich gewesen wäre.* «Passiren denn nicht anormale Sachen in jeder Hauptstad?» *sagte der Kaiser* «und wer in London, z. b., ist wohl unsinnig genug, die Regierung dafür verantwörtlich zu machen?»

voor, in den oogenblik dat hy, in Nederland teruggekeerd, glimlachend antwoordt op de vraag zyner bezorgde verwanten: «of hy zich daarginds niet bevreesd voelde onder al die zwarte, woeste mensen!» Ligt er niet een spotachtig medelyden met de verregaande onnoozelheid der vragers, in het antwoord dat ieder den zynen op die vraag geven zal? Lacht men niet, in Indie zelf, den «baar» uit, die zich door een spotvogel liet diets-maken dat sabel en pistool onmisbare vereischten zyn voor een tochtjen in het Binnenland?

En, nog een vraag: indien de verbeteraar van den Javaan kiezen moest tusschen welk land ook van Europa, en Java, als terrein voor een reis die zyn echtgenoot, zyn dochter, zyn kind — onverzeld! — te ondernemen had . . . aan welk land zou hij de voorkeur geven? [2])

Het antwoord op die vraag zie ik met gerustheid tegemoet.

«Maar, zeggen sommigen, erkennende dat de veiligheid op Java beter verzekerd is dan in de meeste streken van Europa, zou niet die meerdere veiligheid voortvloeien uit

---

Ich wollte den Journalismus vertheidigen, und sagte, dass jene Sensations-correspondenten, die jeder Klatscherei willig ihr Ohr liehen, höchstens Schriftsteller waren, die . . .

Ja, die niet behooren in tel te zyn by ernstige behandeling van onderwerpen als 't Indisch Regeeringstelsel. Een weinig oordeel des onderscheids is niet te veel gevergd van iemand die 't voorlichten zyner tydgenooten tot z'n *métier* maakt.

2) Een der officieren van de Fransche krovet *Bayonnaisse*, met wie ik een tochtje deed door de Minahassa van Menado, verloor op verren afstand van de hoofdplaats een zilveren spoor. Ik verzekerde hem tot zijn verwondering dat dit voorwerp zou te-recht komen. Een paar dagen na onzen terugkeer op Menado, werd het door een Alfoer die 't gevonden had, teruggebracht.

Gedurende de drie jaren die ik daar vertoefde, had de politie slechts éénmaal een zaak van diefstal te onderzoeken, die later bleek door een vreemdeling — een Chinees van Manilla — begaan te zyn.

Waarschynlyk is na dien tijd het peil der zedelykheid op den Noordhoek van Celebes wel eenigszins gedaald. Ook erken ik dat de meeste streken van Java niet als zóó voorbeeldig mogen voorgesteld worden. Doch dat ook dáár de algemeene toestand gunstiger is dan in verreweg de meeste landen van Europa blyft waar.

apathie? Heeft niet de Javaan minder behoeften en dus...

Apathie voor 't booze! Eilieve, deze ondeugd is zoo byzonder groot niet, en ik betwyfel of die ziekte de moeite van 't genezen aangenaam beloonen zou.

Minder behoeften? Is dàt de zedelykheidsfout die men wil uitroeien?

Het zoeken en gedeeltelyk vinden van oorzaken *waarom* de Javaan minder bedorven is dan de Europeër, sluit de erkenning in dat men niet zoo'n byzondere haast behoeft te maken met zyn verbetering.

«Doch hoor ik zeggen, niet alleen de krimineele statistiek geeft het zuivere gehalte der publieke moraliteit.»

Dit is in 't algemeen waar. Ik zal de laatste zyn die alles goedkeurt, wat niet in-strijd is met de beschrevene wet. Maar welke andere fouten dan kan men den Javaan, in vergelyk gebracht met zyn Europesche standgenooten, verwyten?»

Is hy onbeschaafd? Wie zegt dit? Waar is de norm van de gevorderde beschaving?

La place vond het zeer onbehoorlijk dat de Sultan van Madoera zyn bloote voeten met de hand aaraakte. Maar daarentegen was er eens in 'n Javaansch distrikt groote opschudding over zekeren achtenswaardigen Generaal-officier die, vreemdeling in Indie doch meenende dat den soldaat alles vrij stond, zich niet ontzag op een inspektiezeis, onder het oog van 't met zyn rang overeenkomende gevolg, terzyde van den weg te voldoen aan een natuurlijke behoefte. Wie had hier recht, la place of de Javanen? Wat is hier zwaarder vergryp tegen décentie, de zeer zindelyke voet van den Sultan, of 't zeer zindelyke... andere van dien generaal? 1)

Zonder my te verdiepen in de veel omvattende vraag:

---

1) (*Noot van* 1882.) De hier beoelde generaal was de heer von Gagern. Daar hy overigens een *gentleman* en in veel opzichten een uitstekend persoon was, is 't denkbeeld me niet vreemd dat er in zyn voor den kieschen Javaan zoo stuitende handelwys zekere affektatie lag van de soldateske fermeteit die door den grooten Frits in de mode werd gebracgt. Of men met zulke kunstjes van slecht allooi den Europeschen soldaat kan biologeeren laat ik daar, maar den Javaan gewis niet! Geen *kettingganger* zou 't mooi vinden.

wat is *beschaving?* acht ik mij veaplicht een paar opmerkingen te maken, die sommigen zouden kunnen bewegen tot twyfel of de Europeaan wel onvoorwaardelyk hoog genoeg boven den Indiër staat, om de rol van beschaver op zich te nemen? Onbestrydbaar is deze stelling niet. En ze wordt dan ook bestreden.

Er kan, byv. gevraagd worden of in delikatesse by behandeling van zaken het geslachtsleven betreffende, Europa op gelyke hoogte met Indie staat? Ik voer deze opmerking geenszins aan als ter-zake afdoende, omdat er zekere gekunstelde overbeschaving bestaan kan die 't ware midden overschrijdt aan de tegenovergestelde zyde van ruwheid. Doch wie de erkende kiesheid van den Oosterling door deze tegenwerping tracht te verkleinen, verklaart hem dan toch onschuldig aan mangel van wat hij volgens deze stelling *te veel* bezitten zou. Indien zulke fouten aanspraak gaven op invoer van verbetering uit het Buitenland, zou men met de hoofdplaatsen van Europa en niet met Java moeten beginnen

Een tweede opmerking is deze: vanwaar dat de Javaan die zoo groote behoefte hebben zou aan beschaving, het meest gedemoralizeerd is op plaatsen waar de bron van Europeesche civilizatie het ruimst vloeit? Niemand zal beweren dot de inlander te Batavia, te Samarang, te Soerabaia, deugdzamer van gedrag is, vlekkeloozer van zeden, dan de bewoners van 't Binnenland.

Sommigen maken de tegenwerping dat misschien de Europeanen op de hoofdplaatsen hun beschavende roeping verwaarloozen en verkeerde voorbeelden geven. Het ontbreekt onder de naar Indie vertrekkende Nederlanders niet aan dezulken die zich beter in-staat achten tot het volbrengen der beschavingstaak, en die zich voornemen...

Welnu, zulke plannen zijn loffelyk en verdienen belooning. Velen die zich aangegrepen voelen door deze zendelingsmanie, wacht de streelende verrassing een-en-ander te *ontvangen* waar zy meenden te moeten *geven*. De ondankbare taak van hervormer verkeert gewoonlyk al zeer spoedig in de meer gemakkelyke van leerling.

Want het peil der zedelykheid van de Europeanen in Indie staat *niet* beneden dat der Nederlanders in Europa. Niet *van* de Europeërs op de hoofdplaatsen leert de Javaan

het kwade, maar dóór hen. In dienst van of in aanraking met Europeanen, is hy uit zyn kring gerukt. In-plaats zyner toewyding aan de zedelykheid-bevorderende bezigheden van den landbouw, wordt hy afgericht tot huiswerk, tot tafel- keuken- stal- en oogendienst. Van werkman wordt hij volgeling, van landbouwer, *lakei*.

Waar ter-wereld vindt men, over 't algemeen gesproken, zielenadel of zelfs maar gewone volksdeugd by de klasse der huisbedienden? Is niet volgens sommigen het woord *lakei* een schimp?

En wanneer men nu, de betrekkelyke verdorvenheid van den Javaan op de hoofdplaatsen vergelykende met het zedelyk stadpunt zyner beroepsgenooten in Europa, erkennen moet dat hy ook hierin alweder minstens *niet beneden* zyn Europeschen standgenoot staat, wat blyft er dan over van die voorgewende groote behoefte aan beschaving?

Ik voorzie dat sommigen, na dit alles, de vraag zullen opperen, hoe het staat met de *intellektueele* ontwikkeling van den Javaan?

Hy heeft — in zekeren zin, die straks zal worden toegelicht — een zeer gezond verstand dat hem in-staat stelt alles te bevatten wat hem met eenvoudigheid wordt uitgelegd. Zyn geheugen is voortreffelyk en over 't algemeen veel sterker dan van de meeste Europeanen. De oorzaken van dit verschynsel zyn niet moeielyk te vinden, doch doen hier niet ter-zake.

De eigenaardigheid van zyn verstand, waarop ik doelde, bestaat in zekere *intensiviteit*, in-tegenstelling der oppervlakkige *extensieve* uitbreiding die men in Europa schynt natejagen. De gezichtskring van den Javaan is eng, doch wat daar binnen valt, doorziet hy goed. Moet het nu «beschaven» heeten, aan beelden die zich thans in zeer scherpe omtrekken teekenen voor zyn geest, door verwyding van zyn gezichtskring te ontnemen aan juistheid, wat zy zouden winnen aan omtrek of aantal?

Doch al ware dit anders, welke reden bestaat er, om juist den *Javaan* zoo met broeikastsnelheid verstandiger te willen maken, daar hy ook op dit punt alweder minstens niet *achterstaat* by den geringen man in Europa. Wie den Javaan dom noemt, heeft slechts gelyk in zoover als zekere gebreken in het denkvermogen allen mensen aankleven.

Dommer evenwel dan zyn standgenooten in Europa is hy gewis niet. De eigenaardige richting bovendien, welke zyn verstandsfouten aannemen, verheft hem boven den óók niet zeer ontwikkelden lageren stand ten-onzent. Deze namelyk bezit een soort van domheid die steeds naar zich toe rekent. De Javaan is dom... van zich af.

Roept *die* verstandsfout zoo luide om verbetering? De «partikuliere industrieelen» moesten de laatsten zyn hierop aantedringen, en zeker zullen zy niet de eersten wezen die aan zùlke domheid een eind maken. Dat is hun belang niet, en 't ware gewis te veel verwacht, dat *zy* zich zouden belasten met een taak die hunner «industrie» op totale mislukking moet te-staan komen.

By 't invoeren van vrywilligen arbeid zou elke Regeering die inderdaad de ontwikkeling van den Javaan beoogde, vinnig worden bestreden door dezelfde Vry-Arbeiders die nu dat gebrek aan ontwikkeling aangrypen als politiek oorlogswapen, en zoo menslievend aandringen op: «Onderwys voor den Inlander.»

Onderwys? Waarin?

In landbouw? Zie zyn rystvelden. In industrie? Zoodra men hem te-werk stelt aan welke tak ook van nyverheid, blykt er dat hy, *na veel korter leertyd*, nagenoeg alles kan voortbrengen wat de Europeesche werkman levert, en zelfs — wyl deze door fabriekmatige verdeeling van den arbeid, niet op de vroegere hoogte staat — méér. De Javaan is *handig*.

Onderwys?

Nog-eens: waarin? Ik *ontken* dat hy als mens verhoogd zoude zyn in waarde, door te weten...

Doch neen! Ik wil voor een oogenblik aannemen dat er behoefte bestaat aan zekere school- katechisatie- en andere kennis. Ook trek ik — voor een oogenblik alweder — in, wat ik over beschaving en ontwikkeling gezegd heb, maar vraag dan: of de bedoelde kennis, veredeling en vooruitgang den Javaan kunnen worden meegedeeld door *afschaffing van het* GEZAG?

Ik verzoek den tegenstanders van het tegenwoordig Regeeringsstelsel, die ter-goeder-trouw het stoffelyk en zedelyk welzyn van den Javaan beoogen, my één door hen gewenschten maatregel te noemen, *waarby hetzelfde* GEZAG *dat zy bestryden kan worden gemist?*

Wie inderdaad doordrongen is van de myns inziens onjuiste meening dat de inlander op Java meer dan andere volkeren, behoefte heeft aan zedelyke en verstandelyke verbetering, moet vóór alles aandringen op het behoud der noodzakelyke punten van aanraking met de Bevolking. Anders handelende. zou men gelyken op iemand die een paard willende africhten, toom, teugel en spoor wegwerpt. De kwestie over de ontwikkeling van den Javaan, behoort door de voorstanders van het Gezagstelsel *onder elkander* te worden uitgemaakt. In den mond der tegenstanders van dat stelsel, is zy een ongerymdheid . . . of erger, waarop ik zal terugkomen.

3) *Het monopolie van den arbeid der Javanen strekt ten nadeele van de partikuliere industrie.*

Voorzeker! De Javaan die koffie plant voor het Gouvernement, kan niet te-gelyker-tyd zyn arbeid leveren aan een partikulier. Wanneer wy echter dit koffi-planten in verband brengen met het aangevoerde omtrent de *ondeelbaarheid van gezag*, omtrent de noodzakelykheid om dóór dat gezag: *weinigen te beschermen tegen velen*, dan volgt hieruit dat de partikuliere industrie zelf de meeste behoefte heeft aan het officieel element dat zy verdringen wil.

Een ondernemer is gewoon de oorbaarheid van bestuursbeginselen te toetsen aan *zyn* belangen. Zelden ontmoet men een fabrikant die beschermende rechten afkeurt. Geen reeder was ingenomen met de vermindering van scheepsvrachten die voor een achttal jaren (1862) werd ingevoerd. Weinige officieren zullen een bekrimping van het leger toejuichen.

Hieruit volgt nu wel niet volstrekt dat niet-ondernemers, niet-reeders, niet-militairen al dusdanige zaken goed inzien, doch wel leidt ons deze algemeene opmerking alweder tot den eenvoudigen grondregel: dat hy die *belangeloos* het geheel overziet — al het overige gelykstaande — beter in-staat is te beoordeelen wat het *algemeen* belang vereischt, dan iemand die vooringenomen is *in zyn eigen zaak*.

Ieder individu kan wenschen de gegevens van Java in zyn voordeel toetepassen. Niets natuurlyker. Maar brengt deze begeerte de bevoegdheid mede tot beoordeeling van de publieke zaak? Wie als Bestuurder, Staatsman of Wet-

gever met de zorg voor het geheel belast is, komt gewoonlyk door algemeene opmerkingen tot slotsommen, die voor den partikulier uit gebrek aan gegevens onbereikbaar zyn. Deze immers, met gelyke intelligentie begaafd — ik heb *ceteiris paribus* gesteld, hetgeen te-veel is toegegeven, daar eigen belang gewoonlyk overgaat in eigenbelang, en ook van den edelsten mens het oordeel benevelt — deze kan beter inzicht hebben in *zyn* zaak, bekwamer zyn in 't bereiken van *zyn* doel, het *algemeen belang* kent hy niet! Wrevel over tegenwerking van wat hy als zyn recht beschouwt, neemt alras de gedaante aan van staatkundige meening. De stryd wordt allengs bitter. Men wantrouwt aan weerszy elkanders oprechtheid. Het twistvuur wordt gestookt door sommigen die de zeer «partikuliere industrie» uitoefenen van *visschen in troebel water* . . . en jaren lang wordt door dit alles de *ware* vooruitgang belemmerd. De kracht die scheppen moest naar buiten, gaat droevig te-loor in inwendigen stryd. Laat het elk Gouverneur-generaal getuigen, of hy niet — na 1848 vooral! — meer inspanning noodig had om 't Nederlandsch Gezag dat hij vertegenwoordigt, staande te houden tegen den verderfelyken partygeest in den Haag, dan tegenover de Indische bevolking?

Aan dat stoken, dat ophitsen, aan die krachtsverspilling is het te wyten dat Java niet op de hoogte is waarop het had kùnnen zyn indien men rustig had mogen voortgaan op den ingeslagen weg. *Vrywilligheid*, *vryheid*, *beschaving*, *verlichting* . . . al deze desiderata zouden misschien bereikt geworden of het doel nader getreden zyn door stipte uitvoering van de bepalingen. *Afwyking* van het Stelsel, niet het *Stelsel zelf*, draagt schuld aan de verwarring. In-stede van den geringen te beschermen — des Gouverneur-generaals «gewichtigste plicht!» — liet men toe dat zich een onzalige gewoonte van plichtverzuim ontwikkelde. Neen — erger nog — die gewoonte werd aangemoedigd! Van officieelen kant gaf men voedsel aan de noodlottige meening dat stipte plichtsvervulling ten-aanzien der voorgeschreven bescherming van den geringen man tegen de hebzucht zyner Hoofden door de Regeering niet gewenscht werd.[1])

[1]) Alweder moet ik my beroepen op den — nooit beantwoorden! — brief aan den G. G. in-ruste, waarin van dezen «geest des Gou-

Sedert langen tyd kankert deze meening aan het welzyn der bevolking. Wie haar aankleeft, gaat in de ambtenaarswereld voor verstandig door. Wie haar bestrijdt, wordt een dwaas genoemd. Het «door de vingers zien» is *norm* geworden . . . plichtsbetrachting naar inspraak van geweten en den duidelyken letter der instruktien : *excentriciteit*.

En hoe verdedigde men deze byna doorgaande afwyking van Staatsblad en menselykheid beide? Als gewoonlyk: *door de zaak verkeerd te noemen*. Het slechtste beginsel kan tydelyk triumfeeren, indien men het niet-doordenkend publiek een klank toewerpt waarmee het tevreden is. De ontrouwe dienaren van het Regeeringsstelsel volgen hierin slechts het voorbeeld hunner tegenstanders die de *presbaarheid der Javanen door partikulieren*, ongetrouwelyk hebben overgezet in het woord: *Vrye-Arbeid*.

De klank, de deun, het sprookje, waarmede zy die in dienst stonden van het GEZAG, de zaak bedierven die hen voedde en Nederland bewaarde voor staatsbankroet, was: *men kan de Hoofden niet missen*.

Deze uitspraak is even juist, als dat vrywilligheid schooner is dan dwang. Men zie hoe beide partijen waarheid gebruikten om leugen te staven. Dat de Hoofden onmisbare schakels zyn in den keten die twintig millioen Javanen aan Nederland verbindt, meen ik te hebben aangetoond. Doch deze waarheid aantevoeren als voorwendsel om het wangedrag of de misdaden van een bepaald Hoofd ongestraft te laten, is ongerijmd. Is een serjant onschendbaar, omdat men in een wel-geordend leger de onder-officieren niet ontberen kan?

Indien de bespottelykheid van dusdanige stellingen nog betoog vereischte, zou men dit kunnen vereenvoudigen tot de vraag: of men dan de door een misdadig Hoofd geplaagde Bevolking wèl zou kunnen missen?

---

vernements» wordt melding gemaakt. Ook in Havelaars brieven aan den Resident van Bantam wordt uitdrukkelyk gezegd dat de geheele zaak nederkomt op de vraag: of de Regeering wil of *niet* wil dat men zyn plicht doe? Èn die Resident, èn die Gouverneur-generaal, èn de Nederlandsche Natie, hebben door handeling en onthouding die vraag met NEEN beantwoord. Hoe 't na dat vonnis op Java toegaat, kan ieder menskundige beoordeelen.

Het wanbegrip waaruit bedoelde verkrachting van het Gezagstelsel voortvloeide — een stelsel dat evenzeer de rechten der onderhoorigen als die van de Hoofden in bescherming neemt — was den zoogenaamden Liberalen hoogst welkom. Niets viel gemakkelyker dan het bestryden van afwijkingen die men voorstelde als regel. Zy verfoeiden met meer verontwaardiging dan *hun* paste — we zullen zien waarom — een stand van zaken die de gewraakte misbruiken toeliet, of volgens hen: wettigde, en dit gaf hun *beau jeu* by de Nederlandsche kiezers.

«Daarginder geschieden gruwelen. Wy zullen iets veranderen — *nota bene* juist het eenige dat tegen die gruwelen met vrucht kan worden aangewend! — onder òns regime zullen er dus geen gruwelen geschieden . . .»

Het zou gewis onrechtvaardig zyn àlle Liberalen in Nederland te beschuldigen van gebrek aan loyauteit in de wijze waarop zy 't Gezagstelsel bestryden. Maar het is toch in 't oog vallend dat men overal en eenstemmig de grieven van Havelaar — die *handhaving* der bepalingen eischte — als oorlogswapen tégen die bepalingen aanwendde. Zelfs in buitenlandsche Couranten en Tydschriften — klaarblykelyk door «liberale» Nederlandsche korrespondenten geïnspireerd — begaat men dezelfde fout. Volgens de *annales politiques* in de *Revue des deux Mondes* was het behoudend ministerie in 1860 gevallen ten-gevolge myner publikatien. Een stuk in de Berlynsche *Jahrbücher für Politik*, enz. waarin de Havelaarszaak behandeld . . . schynt te worden — men neemt daarin de geheele epizode van Saïdjah op — eindigt met de professorale betuiging: «*Freie Arbeit ist die Lösung der Frage*». In de meeste Engelsche bladen en *Reviews* die van myn stryd melding maken. vindt men iets dergelyks, en de auteur van zeker drama «*Max Havelaar*» heeft kunnen goedvinden zyn stuk te besluiten met de apotheoze . . . WILLEM III (!) en — *Vryen-arbeid*. Onzinniger kon het niet!

Is dat eenstemmig wanbegrip niet te zonderling om te worden toegeschreven aan toevalligheid?

Zonderling . . . gewis! Om daartoe te geraken heeft men zyn oordeel moeten verwringen tot het volgen van deze redeneering:

«Er hadden in zekere landstreken afwykingen van de

wet plaats. Een beambte die deze wet liefhad en haar wilde gevolgd zien, trachtte te-vergeefs haar te handhaven Een slecht onderricht Landvoogd nam dit euvel, en dwong dien beambte zyn ontslag te nemen. Deze schreef daarop een boek waarin hy de vreeselyke gevolgen van 't *schenden* der wet trachtte te schetsen . . . *dus* moet die wet veranderd worden.»

Zóó vreemd moet de gedachtenloop der Liberalen geweest zyn, die meenden dat *ik* sympathizeeren kon met hun streven *om het Gezag in hun handen verbrokkeld te zien.*

Want aldus behoort de in deze paragraaf behandelde vraag geformuleerd te worden, en niet met de woorden: schaadt het kultuur-monopolie aan de partikuliere industrie?

Alweder geldt hier de zoo vaak gemaakte opmerking dat onjuistheid van uitdrukking het begrip verwart.

Met of zonder kultuur, met of zonder industrie — of liever vóór dat alles — is er in Indie bestuur, orde, klem noodig. Kunnen de voorstanders van Vryen-Arbeid — wy weten nu reeds ten-deele wat dit woord beduidt — dat alles verschaffen?

Maar, eilieve, zy hebben nog niet eenmaal blyk gegeven, aan de noodzakelykheid van zekere bestuurswyze *gedacht* te hebben. Al hun betoogen loopen over de waarheid *à la Palisse:* dat een industrieel op Java zooveel winnen kan. Van achtslaan op de mogelykheid voor een later geslacht, om *winnende te blyven*, vinden wy geen spoor. Evenmin als van staatkundig inzicht in de verhoudingen tusschen die altyd-winnende vreemdelingen en de nooitwinnende inlanders. Het toch zoo eenvoudig besef van de moeielykheid om op verren afstand van het Moederland, duizenden en millioenen by voortduring te dwingen tot . . . vrywilligheid, bestaat niet. Men vond in Indiën een door kunst gekweekten boom: *het prestige*, gehandhaafd door het *Stelsel van Gezag*. Men genoot daarvan de vruchten, maar . . . de boom die ze leverde staat in den weg en moet worden omgehakt!

Welk stelsel van *Regeering* slaan de Liberalen voor? Zy spreken altyd van hun industrie, alsof daarmee alles gezegd ware. Die industrie zal dan toch wel *bescherming* noodig hebben? Het zal dan toch wel niet in de plannen der Vry-arbeiders liggen hun bezittingen en personen over-

geleverd te zien aan den eersten den besten die hen bestelen of aanranden wil? Er zal dan toch *Bestuur* noodig wezen? Op welken grondslag moet dat Bestuur gevestigd zyn? Van welken *focus* moet het gezag uitgaan? In wiens naam, en vooral *met welke middelen* moet dat gezag worden gehandhaafd? De Vry-arbeider mag zich niet beroepen op de thans bestaande autoriteit die, na vernietiging van het stelsel waarop zy berust, zal verwenen zyn. Stelt zich de partij der *Liberalen* een Republiek voor? Een onafhankelyksverklaring? Wie dit beaamde zou het speciaal-nederlandsch standpunt verlaten, waarop de *Liberalen* voorgeven zich te bewegen, en dat ook ik — in dit vertoog althans — nog altyd tot het myne koos. Doch al ware dit zoo niet, al ontdeden de voorstanders van partikuliere industrie zich van een belemmerend Nederlandismus ten-einde hun winstbejag te kleuren met een averechts toegepast wereldburgerschap, al beoogde men voor Java *staatkundige* vryheid, dan nog zou de nieuwe orde van zaken vele tientallen jaren lang worden voorafgegaan door onbeschryfelyke wanorde, door oorlog met al de ellende die deze na zich sleept, en de industrieel zou zich — zeer tegen zyn zin voorzeker! — te wyden hebben aan een vak dat geenszins strookt met zyn beschaving- en fortuinbeoogende plannen . . . met dat van *soldaat* of *franc-tireur*.

Ook zonder de zekerheid echter dat het vervangen der tegenwoordige ondergeschiktheid aan het Moederland, niet gunstig werken zou op «industrie» ontken ik dat het in de bedoeling der *Liberalen* ligt, iets — wat dan ook — in de plaats te stellen van het bestaande. Elk fortuin zoekend Nederlander — het praedikaat als deelwoord met vierden naamval, en niet als één woord geschreven, is immers geen beleediging? — elk Nederlander die in Indie tracht ryk te worden, wenscht de vruchten van zyne — liefst van anderer — inspanning in 't Vaderland te verteren. Is er politische zin denkbaar by zoodanig stelsel van voorbedacht absenteïsme? Is er te verwachten van die gedurig heen-en-weer trekkende individuen, zy die nooit een *burgerschap* uitmaken, dat ze middelen kunnen beramen tot schepping van een Staat waaraan steeds het allervoornaamste ingrediënt: *de burger*, ontbreken zal?

Immers neen. En hieraan is het dan ook toeteschryven

dat de liberale party altyd blijft stilstaan by beschouwingen over *Kultuur* of *Industrie*, en nooit overstapt op het hoofdterrein van de kwestie: de *wyze van bestuur*, d. i. het GEZAG. Men schynt de onderworpenheid van millioenen aan weinige duizenden de natuurlykste zaak van de wereld te vinden. Die minderheid, verlamd, gebroken, vernietigd door voortdurende verwisseling van personen, heeft volgens het gevoelen van heeren vry-arbeiders geen enkel kunstmiddel noodig om zich staande te houden. Het uurwerk zal blyven loopen na 't verbreken van de veer . . .

Maar zou niet de minderheid versterkt worden door een algemeene immigratie uit Europa, uit Amerika?

Ik erken hiervan de waarschynlykheid, of liever hèt is zeker dat de opheffing der bepalingen die thans het *Settlen* op Java belemmeren, het aantal der daar wonende blanken zal doen stygen.

Het aantal . . . maar de *soort?*

Er moet onmisbaar een stryd van rassen ontstaan, waarin het Europeesch-Amerikaansch element langer dan een eeuw het onderspit delft, doch eindelijk — *indien het klimaat dit veroorlooft*, wat tot-nog-toe niemand weten kan — over den armen Javaan triumfeeren zal.

De redenen waarom ik zeer tegen myn wensch geloof dit te moeten voorspellen, kan ik nu voorbygaan, om alleen te konstateeren, dat van zoodanige verandering voor-alsnog geen spraak is, wyl zy niet in 't minste verband staat met de thans begeerde vergunning om den Javaan te pressen tot partikulieren arbeid. De Nederlandsche industrieel immers, hierop aandringende, beoogt daarmede niet te konkurreeren met een zwerm *flibustiers* die in zoodanig geval Java overstroomen zouden? Hy wenscht goede zaken te maken onder een bescherming àls van het tegenwoordig bestuur, doch . . . zònder dat bestuur. Men wil de tegenwoordige veiligheid blyven genieten . . . na verwydering der oorzaken waaruit zy voortvloeit. Het gebouw mag blyven, maar . . . de onderste verdieping moet omgekeerd.

Zoodanige omkeering ligt gewis niet in de *bedoeling* der liberalen. Doch, bedoeld of niet, alleen op zùlke verandering zou de verwachting kunnen gegrond zyn, na een eeuw van bloedigen stryd iets gevestigd te zien dat eenigszins gelykt

op de Staten van Zuid-Amerika met hun *pronunciamento's* basterd-taal, maandelyksche revolutien, politieke doodvonnissen, en alles wat — van zéér verre inderdaad! — doet denken aan een geregeld bestuur.

Toch zou hij die dit bestreefde zich schuldig maken aan minder grove onzinnigheid, dan zy die met omverwerping van 't bestaande willen blyven genieten. Een verandering kán een verbetering zyn, doch dan behoort zy in zichzelf de oorzaken daarvan meetebrengen. Ze kan die niet ontleenen aaa den vorigen toestand welks plaats zy innam.

Op 't gevaar af van te veel herhaling — die onmisbare voorwaarde van elk apostolaat — vraag ik nogeens: *welke bestuurswyze hebben de* Liberalen *voor Indie voorteslaan?*

De al te naïve verwaarloozing van deze zyde der kwestie lokt de aandacht steeds op 't mindere — op de *industrie* — en leidt haar van 't meerdere af, van: *de staatkundige mogelykheid om die industrie te blyven uitoefenen.* Een degelyk Staatsman maakt die fout niet.

En zelfs de partikulier, zoodra zyn eigen welzyn meer dadelyk op den voorgrond staat, is wyzer dan hy blykt te zyn in algemeene politiek. Hy wacht zich wel, zichzelf, zyn gezin en zyn vermogen bloottestellen aan de gevaren van een toestand als die welken hy voor Java zegt wenschelyk te achten. Niemand waagt zich op Nieuw-Guinee. Ieder ziet in dat hy dáár, niet beschermd door de prestige van 't *Nederlandsch Gezagstelsel*, onmogelyk slagen kan. Deze tegenzin om zich te vestigen op plaatssn waar dat stelsel *niet* bestaat, is een hulde die 't door elken vryarbeider wordt toegebracht.

En niet door onthouding alleen, maar door hun *eigen handelingen* bewyzen de voorstanders van Vryen-arbeid dat zy het *Kultuurstelsel* beschouwen als 't eenig mogelyk middel tot het oefenen van gezag. Zyzelven immers passen het by elke gelegenheid toe. En dit moet wel.

De vreemdeling die op Java den voet zet met het doel om voordeel te behalen in ondernemingen van landbouw, zal dan toch wel moeten beginnen met eenig onderzoek naar den stand van zaken. Hy vindt in de eerste plaats, dat grond*bezit* uitzondeaing is, en dat hy dus moet trachten zich produkten te verschaffen door arbeid van *anderen* op den grond van *anderen* geteeld. Hoe handelt hy om

hiertoe te geraken? Spreekt hy den proletariër aan? Dit zou zelfs in Europa onzinnig wezen, waar toch de individualiteit zooveel sterker dan in Indien ontwikkeld is. Een paar handen imm rs, al waren die ter beschikking van den eigenaar, baat den «industrieel» niet. Hy heeft honderden, duizenden noodig. Al kon hy dezen byeenroepen, verzamelen, tot een praktischen *ploeg* vormen — 't geen in Indie zonder hulp van de hoofden onmogelyk, en zelfs volgens de begrippen van den Javaan *ongeoorloofd* is — vanwaar bekomt hy de gronden die hy noodig heeft voor zyn kultuur? Alles wyst hem naar het hoofd der *Dessah* of van het *distrikt*.

Eenvoudiger waarheid kan er toch wel niet gezegd worden. Ook elders zou men, by het voornemen van zekeren algemeenen arbeid, al zeer spoedig zich wenden tot den gezagvoerder van den streek waar men iets wenscht totstand te brengen. Dit moge nu-en-dan in Europa kunnen vermeden worden — schoon 't ook daar onvoorzichtig blyft zich blootte stellen aan tegenwerking van 't bestuur — in Indiën is deze loop der zaak onvermydelyk. Met en door de hulp der Hoofden is er *mogelykheid* een onderneming uittevoeren zonder die hulp is het onmogelyk.

Ik houd dit voor een axioma. Mocht evenwel myn stelling worden tegengesproken, dan beroep ik my op de *zeer bissere* klachten der vry-arbeiders zelf over de tegenwerking van een «konservatieven Resident.» Hoe menig millioen bleef ongewonnen, omdat *die* Resident . . .

Juist! De bedoelde millioenen zouden dus wèl gewonnen zyn, indien de booze Resident maar had gelieven *meetewerken*. Wat ik bewyzen wilde.

Of nu dit «almachtig» bestuur ten-opzichte van den industrieel wordt vertegenwoordigd door een *Loerah*, *Bekel*, *Wedhono*, *Dhemang*, *Regent* of Resident, doet niet terzake. By dàt bestuur moet altyd de fortuin zoekende Europeaan te-recht komen. Dat bestuur moet hem de middelen om zyn doel te bereiken aanwyzen en verschaffen.

De resident zelf echter, gesteld dat hy den industrieel wil begunstigen, komt met den geringen man niet in aanraking, en kan zyn welwillendheid slechts betoonen door een wenk, of — indien de zaak volkomen officieel-oorbaar is — door een bevel aan den Regent. Deze, uit den aard

der zaak te veel *grand-seigneur* om persoonlyk met de bevolking in aanraking te komen, deelt den bekomen last mede aan het disdriktshoofd, den *Dhemang* of *Wedhono*. Het is voornamelyk op dezen sport van den hierarchischen ladder, dat de nieuweling in aanraking komt met het Bestuur. Is dit Hoofd hem genegen, dan wordt het ontvangen bevel met onbekrompenheid uitgevoerd. Heeft echter de industrieel den *Wedhono* tégen zich, dan doen zich allerlei bezwaren op. Ieder ondernemer ziet weldra in dat hy, om iets te kunnen bereiken, zich beyveren moet met de Hoofden «wel te zyn.»

Hiernaar tracht hy dus. Geen bankiershuis op de hoofdplaatsen zou gelden voorschieten aan iemand die deze hoofdvoorwaarde van wèlslagen verwaarloosde. Met andere woorden: *niemand waagt zyn kapitaal in een onderneming op Java, die niet op de grondbeginselen van het algemeen Gezagstelsel gebazeerd is*. En dit bedoelde ik met de verklaring dat ik de vry-arbeiders-*zelf* zou oproepen als getuigen voor de onmisbaarheid van het door hen gewraakt Regeeringsbeleid. Zy worden door de onomstootelyke logika der feiten gedwongen, juist, *letterlyk-juist* in 't klein te doen, wat de Regeering — evenzeer genoopt door den aard der zaak — zich verplicht zag te doen in het groot. Ieder industrieel is een Graaf VAN DEN BOSCH op kleine schaal en voor eigen rekening.

Er bestaat alzoo volkomen overeenstemming in beginsel tusschen partikuliere industrie en Gouvernements-kultuur. Laat ons nu het oog slaan op 't verschil in den uitslag.

Dat verschil kan zich openbaren:

a) *in het bedrag van dadelyke winst,*

b) *in korter of langeren duur van die winst,*

c) *in andere verdeeling daarvan,*

d) *in terugwerking op de beschaving en veredeling van den Javaan.*

a & b) Het eerste punt deed ik reeds af. Ik erkende dat

het Gouvernementsstelsel nadeelig werkt op de partikuliere industrie. 't Spreekt vanzelf dat de Javaan, die nu op officieelen last koffi plant, niet te-gelyker-tyd op andere wyze kan werkzaam zyn, en dat alzoo zyn arbeidskracht onttrokken is aan de circulatie op de markt van vraag en aanbod. Maar ik wil nog verder gaan, en my verbinden tot het opsommen van honderde artikelen die op Java door een vry-arbeider — mits onder de onmisbare konditie van al-of-niet dankbaar erkende bescherming! — met voordeel zouden kunnen worden geproduceerd.

Indie kan geheel de schryvende wereld van papier voorzien. De Indische *koffo* vervangt met voordeel de hennip. Men zou door Indie de cynsbaarheid aan Amerika voor zyn katoen, aan Noorwegen voor zyn hout kunnen afschudden. In 't kort, Indie kan by-wyze van spreken *alles* leveren, tot aardappelen en asperges toe, die in hoedanigheid de Europeesche te-boven gaan. [1]) Maar eilieve, de schoenmaker ten-onzent zou ook wel kunnen worden afgericht tot het planten van koorn, tot vischvangst en jacht . . . is dit een reden om hem zyn ambacht te

1) Het zou my niet bevreemden indien deze stelling werd tegengesproken door hen die slechts weinige streken van Indie bezochten. Dat men op Batavia geen aardbeien of asperges te zien krygt, weet ik. Maar elders zyn ze in overvloed, en van de beste hoedanigheid. Ik maak deze opmerking om over 't algemeen te klagen over de oppervlakkigheid van het oordeel der bewoners van de hoofdplaatsen. De meesten hunner kwamen nooit in aanraking met de inlandsche bevolking. Op Batavia heb ik Europeanen gekend, die na een verblyf van twintig, dertig jaren, met groote verbazing voor 't eerst van hun leven een Inlandsch Hoofd zagen. Toch spreken dezulken later in den Haag mede over Javaansche toestanden, en worden — vooral indien zy hun meeningen weten te vergulden door de schittering van 't meegebracht fortuin — met zekeren eerbied aangehoord. Over 't geheel speelt men een zonderling spel met het begrip: *bevoegdheid*. Uit het wraken der bewoners van de hoofdplaatsen besluite men niet dat juist allen die verblyf hielden in de *Binnenlanden*, tot behandeling der publieke zaak zouden gerechtigd zyn. In Nederland zelf mag volgens onze ellendige kieswet niemand zich wettelyk bemoeien met de *res publica*, voor hy door het dragen van zeker aandeel in de belasting zich op de hoogte van een middelmatig winkelier heeft weten te stellen, maar . . . wat al uit Indie komt schynt met gezag te mogen meespreken. Wie *kassi api* zeggen kan, is specialist!

doen opgeven? Hoe meer men de bepaalde kracht der Javanen aanwendt tot het verkrygen van koffi, suiker en indigo, hoe minder er van die kracht overblyft tot het produceeren van iets anders. 1) De vraag zy dus niet: wat kan Java voortbrengen? maar: welke produktie is met het oog op volksaard 2) en gevorderde inspanning, in-verband met loonende afzet, de beste?

«Maar» vraagt men «zou niet het bedrag der winsten van alle partikulieren, te zamen genomen hooger zyn dan de som die nu de Nederlandsche schatkist uit Indie trekt? 3) Ongetwyfeld! De yver der fortuin zoekende industrieelen, niet begrensd door de ambtelyke bepalingen die den Dienaar van den Staat verbieden de snaren al te zeer te spannen, zoude — altyd echter onder de vleugelen van het ordebe-

---

1) Voor vier-en-twintig jaren (in 1845 namelyk) was ik in de gelegenheid *in loco* de de becyferingen natereken van zekeren Resident die in zyn landschap de kaneelkultuur had opgevoerd tot een hoogte die . . . de Leeuwenorde bleek te verdienen. Ook olie werd er gestookt, waarvan de droppel meer kostte dan een Javaansch huisgezin noodig heeft voor 't onderhoud van een geheel jaar.

2) Volksaard! Dit is de hoofdzaak. Er zullen eeuwen moeten verloopen voor de rystpelmolens het *toemboek*blok vervangen. Het ryststampen is een genoegen, zoozls thans nog in veel streken van Duitschland het spinnen. Geen Europeesch fabrikaat kan ooit den gebatikten *kahin* verdringen. Staathuishoudkundigen die verzuimen gewoonte, luim en poëzie in rekening te brengen, begaan ontrouw aan hun wetenschap — het gezond verstand toegepast op welvaart — die het letten op *alle*, ook niet-stoffelyke, verschynselen voorschryft. Een protestantsch schilder of beeldhouwer zou in Vlaanderen, Italien en Spanje slechte zaken maken indien hy *zyn* ongeloof tot richtsnoer nam by de keus der te vervaardigen voorwerpen. De smaak van 't volk waaronder hy zich beweegt moet hem leiden, onverschillig of die smaak de zyne is. Het opdringen aan de massa, van denkbeelden die men meebracht van elders, kan te-pas komen in martyrologie. By zaken als de in dit vertoog behandelde, is men genoodzaakt een ander standpunt intenemen.

3) Die som is veel te gering. Er wordt in Indie honderdmaal meer verwaarloosd dan 't batig saldo ooit bedroeg. Van koffi komt slechts de helft in de magazynen, en nog veel meer gaat er te-loor van de werkkracht der bevolking. Dit is alweer niet een gevolg van het *Stelsel*, maar van de *afwyking* daarvan, die nadeelig werk èn voor Nederland, èn voor den Javaan, èn voor de Hoofden-zelf. Wetsverkrachting als die ik in den *Havelaar* bestreed, kan geen goede gevolgen hebben, voor wien ook.

warend gezagstelsel! — wonderen doen en een ernorm cyfer by-een brengen. Ik wil gelooven dat één jaar Vry-Arbeid den Javaan tien batige saldo's of «vaste bydragen» kosten zou.

Zulke goede opinie koester ik van de efficaciteit der partikuliere industrie. 1)

Maar . . . 99/100 deel van die reusachtige winsten zouden in handen vallen van Amerikaansche, Engelsche, Duitsche en Fransche konkurrenten — de *Liberalen* willen immers hunne niet-Nederlandsche natuurgenooten niet weren? — en het tweede of derde jaar zou, door ondermyning van het gezag, aan welks wegstervend prestige men de ongehoorde voordeelen van het eerste te danken had, de aanvang

1) En ik kan die meening met cyfers staven. Niemand zal ontkennen dat een industrieel op Java, hetzy in landelyke ondernemingen hetzy in den handel, binnen tien, twaalf jaren fortuin maken kan. De voorbeelden daarvan zyn zóó menigvuldig dat het noodeloos wezen zou namen te noemen. Die fortuinen varieeren tusschen twee twee of drie tonnen en even zooveel millioenen. Om matig te zyn willen wy de som op slechts een half millioen, en den tyd waarin dat bedrag kan verkregen worden, op vyftien jaren stellen. By 't opheffen der belemmeringen die Java beletten een *Kolonie* te zyn, zouden zich daar al zeer spoedig een paar millioenen blanken vestigen. Er is plaats voor meer! Doch stellen wy alweder dit cyfer op slechts één millioen. Men duizelt by de berekening van de som die dit millioen rykworders in weinig tyds zouden weten by-een te garen, en voelt iets als medelyden met het nietig winstje waarmee Nederland zich heeft laten afschepen. Het kibbelen in de Kamer over 't bedrag van *Batig Slot* of *Vaste Bydrage* — alsof 't verschil van 'n paar onnoozele millioenen ter-zake deed, is kluchtig. Toen ik in de *Minnebrieven* de berekening maakte van wat één Gouverneur-generaal als VAN TWIST aan de Natie kost, vond men die berekening overdreven, maar niemánd antwoordde op myn vraag: *hoeveel is het dan?* Ook nu doe ik die vraag. Ik neem genoegen met elke reduktie van de door my zeer matig gestelde cyfers. Hoe men ook rekene, het blyft een waarheid dat een vry toegelaten publiek van industrieelen oneindig meer uit Java zal weten te trekken dan de Nederlandsche natie ook daarvan genoot. En *dit* slechts heb ik hier te bewyzen. Het is dan ook 't besef hiervan, *zonder acht-slaan op byomstandigheden*, die de kwestie over Vryen-Arbeid by onkundigen levendig houdt. Men gaat niet verder dan 't haken naar oogenblikkelyke winst, en ziet — als de onnadenkende die de jachtwet wil afschaffen — voorby dat er weldra niets meer zou te winnen zyn indien de jacht op fortuin onvoorwaardelyk werd opengesteld *voor allen*.

gemaakt worden met den honderdjarigen — misschien eindeloozen — stryd die Java van een winstgevenden akker herscheppen zou in een slagveld. Niet van partikuliere «batige saldo's» zou dan meer de rede zyn. In-stede van 't nagejaagd *fortuin*, zou men *gevaar* vinden. De rust ware vervangen door bloedigen wedyver, en met bitter berouw zou men 't beschermend *Gezag* terugwenschen dat men vermoord had. Men erft niet van zyn slachtoffer!

Dàt zyn de voordeelen der «partikuliere industrie» boven het gezagstelsel der Gouvernements-kultures.

Of meent de «industrieel» die thans zich de gunst van het Distriktshoofd weet te verzekeren door een kort bezoek met soms walgelyk gevlei of door geschenken — die men partikuliere kultuur-emolumenten zou kunnen noemen — meent hy dat het slagen zoo gemakkelyk wezen zou indien de streek bevolkt ware met konkurrenten? Eén akker kan slechts ten-behoeve van één belanghebbende bezaaid worden. Eén paar handen kan slechts arbeid verrichten in het belang van één onderneming. De *Wedhono* weifelt. Gisteren heeft hem konkurrent A, B of C, met gelyk bezoek, met gelyk gevlei, met gelyk geschenk. hetzelfde verzocht . . .

Hy weet zich te redden. Het gevraagde kan niet worden toegestaan, maar . . . *il y a des accommodements!* De werkkracht van dàt dorp is toegezegd, die velden zyn besproken . . . ziedaar een anderen streek, ziedaar andere mannen — vrouwen en kinderen . . . zieken ook . . . goed: het getal is er! — uit een ander dorp. Ieder is tevreden.

Neen . . . slechts A, B en C zyn tevreden gesteld, en maar alleen voor 't oogenblik, doch het alphabet dergenen die fortuin zoeken in zeer lang, ja oneindig. *Niet* oneindig echter is de uitgestrektheid der bruikbare velden, het getal der handen, waarover de al te welwillende *Wedhono* beschikken kan. Hy raakt beklemd tusschen de vleiery — 't walgelyk *besóhbas* 1) — van gisteren, en de geschenken van heden. Recht gaarne zoude hy allen willen tevreden stellen, maar dit is nu eens-vooral onmogelyk: *hy weigert* . . .

1) Ja, walgelyk! Sommigen gaan tot *streelen*. Ik erken dat dit op den in dit opzicht gewoonlyk zeer kieschen inlander een verkeerden indruk maakt. Wel-aangeboden geschenken dragen beter vrucht.

Eénmaal, tweemalen, ten derden male weigert hy, zonder noodlottig gevolg nog . . .

Daar klinkt eensklaps het omineuze *go ahead*! dat ten-allen-tyde elken volkplanter tot Amerikaan, elken Amerikaan tot wilde maakte. Wat niet gegeven werd, wordt genomen, afgenomen, hernomen. Het fanatismus der fortuin-religie kweekt helden. De stoute wint. De zwakke maakt party en tracht zich te wreken. Wraak eischt weerwraak, en de «partikuliere industrie» wordt gesmòord in bloed!

De resident? . . .

Alsof er nog residenten wezen zouden op dat tydstip! Hy verdween mèt het *Gezag*. De Nederlandsche resident heeft geen *raison d'être* in dien chaos. Hy bestond en oefende gezag, als schakel in de groote keten die alles tot één geheel verbond. Men heeft het recht niet het verlies van den schakel te bejammeren, na moedwillig den keten verbroken te hebben.

De resident? . . .

Maar die is afgezet, gevlucht . . .

Afgezet? Neen! Men had zich deze onnoodige moeite niet te geven. Het sprak immers vanzelf dat die ouderwetsheid verviel na 't invoeren van de wanorde die dan de «nieuwe orde van zaken» heeten zal?

De resident?

Misschien vluchtte hy *niet*. Misschien schikte hy zich in den geest der eeuw, en sloot zich aan by de bende die daarginds iemand *lyncht* . . .

Of is hyzelf de lyder?

Om 't even! Wie bekommert zich in zulken storm om één schepeling? «*Go ahead*! *go ahead*! Voorwaarts over puinhoopen en lyken! Weg met dien man . . . hy heeft me gister beleedigd, geloof ik . . . hy of zyn broeder, of een ander . . . om 't even, weg met hem! Weg met die vrouw . . . ze schreit . . . vervelend gezang . . . weg met haar! En dat kind? . . . weg! Wat hebben wy hier kinderen noodig! Weg met die *dessah* . . . vuur hier, de brand er in! Dat bosch . . . koffituin, klappers, *djati* . . . *never mind* . . . branden . . . *go ahead*! Zóó doen de *trappers* . . . de ware mannen van 't *go ahead* daarginds in de *backwoods* van het westen . . . hoerah, hoerah!»

Hoerah . . . voor wàt eigenlyk?

Hoerah voor de «partikuliere industrie.»

Maar dit is waarlyk onze bedoeling niet, betuigen de «Vry-arbeiders» en ik geloof, als naar gewoonte, dat zy de zuivere waarheid spreken. Instede hunner onnoodige verzekering echter, dat zy slechts hun geldelyk voordeel en geenszins zulke gewelddadige omkeering beoogen, zouden zy verplicht zyn: *de middelen te doen kennen waardoor*, na het doordryven hunner denkbeelden, *die gewelddadigheden zouden te voorkomen zyn?* Dàt is de taak der voorstanders van «Vryen-Arbeid» niet het berekenen van de winsten die er *zouden* te behalen wezen indien de rust kon bewaard blyven na 't roekeloos omvèrstooten van het gezag.

Mocht men meenen dat ik te donker kleurde? Het tegendeel is waar. Ik heb nog niet eenmaal gesproken van de rol die er door 't Javaansche volk en zyn hoofden *moet* gespeeld worden in dat vreeselyk drama, zoodra de pylbundel zal losgemaakt en tot zooveel afzonderlyke schichten uiteengevallen zyn. *Jakatra*, *Bantam*, *Cheribon*, *Solo*, *Djokja*, *Padjadjaran*, *Modjopait*, *Soendanees*, *Javaan*, *Madurees*, *Balier*, *Hinaoe* (Bedoeï), *Kust-maleier*, *Portugees*, «inlandsch kind» en *Chinees* . . . alles heeft herinneringen te handhaven of te wreken. In de harten van personen, familien en rassen gloort nog altyd de oude wrok die in laaien gloed zal uitbreken zoodra de storm van den verkeerd toegepasten vryheidszin dien aanblaast. Wat gespaard werd door den *revolver Settlers*, zal vallen onder lans, *Kris*, *Gollok* en *Klewang*.

En nu sprak ik van Java alleen. Hoe zal 't zyn als de *Sumatraan*, de *Makassaar*, de *Amboinees*, de *Alfoer*, zich aangestoken voelt door den algemeenen waanzin?

Het zou my leed doen indien deze schets van wat er, by 't slaken der banden van de Indische huishouding geschieden *moet*, aanleiding gaf, tot miskenning van 't Indisch volkskarakter waarin werkelyk zooveel goeds is. De teugelloosheid van 't losgelaten kwaad zou minder aan den mens — Indier of Europeër — dan aan de omstandigheden te wyten zyn. Om den Javaan niet te hard te beoordeelen, bedenke men, ten eerste, dat hy oude grieven te wreken heeft — een volk dat niet leest, is bedroevend sterk van

geheugen! — vervolgens, dat niet *hy* de aanvaller, noch de onbarmhartigste wezen zou in den stryd. En eindelyk, dat geen Indisch bloedbad in vreeselykheid ooit de *Jacquerien* kàn overtreffen, die de geschiedschryver van Europa met weerzin heeft moeten te-boek stellen.

By mangel aan rationeele voorstellen van de zyde der «partikuliere industrieelen» om dit alles te voorkomen — het is inderdaad gemakkelyker een bezwaar te ignoreeren, dan het uit den weg te ruimen — blyft den tegenstanders, nu eenmaal de zaak by den waren naam genoemd, en voorgewende of ware onkunde dus voortaan onmogelyk is, den eenigen uitweg over: te *ontkennen*, dat de onbeperkte toelating van fortuin zoekende blanken in de Javasche binnenlanden, de geschetste gevolgen hebben zou.

Myn schets is zeer onvolledig. [1]) Of zy onjuist is zullen wy nader onderzoeken. Doch vooraf verzoek ik den Nederlandschen *Liberaal* die dan toch erkennen zal dat het doorzetten zyner begrippen zekere verandering in de Javasche huishouding te-weeg brengen, een schets te leveren van de politieke toekomst zyner pogingen, wanneer die in den stryd der partijen met goed gevolg werden bekroond?

Ik zeg uitdrukkelyk: de *Nederlandsche* liberaal. Van wereldburgerschap spreek ik alweer niet. De kosmopoliet heeft andere inzichten, en màg die hebben. Dezen is Nederland slechts een stipjen op de kaart, wat Germaansche slibbe met minachting teruggespuwd door de zee. De wereldburger schrikt niet terug voor honderdjarige worsteling. Hy verbleekt niet by 't voortschryden der Geschiedenis, wadende in bloed. Hy blyft kalm by 't aanschouwen der verplettering van rassen in al te hevigen schok . . . hy weet wat ze beduiden, die groeikoortsen der mensheid.

Maar . . . niet in *die* hoedanigheid zendt de *Nederlandsche* kiezer zyn vertegenwoordiger naar 's Gravenhage. Ik vraag

---

1) En ze mag dit wezen, na ROORDA'S *Vloekzang*, een prachtstuk van poëzie, waarbij *Camille's* eed flauw klinkt. Het spreekt vanzelf dat wy CORNEILLE roemen, en ROORDA — slechts een Indische Nederlander — ignoreeren. Hoe dit zy, de dichter van den *Vloekzang* is een *ziener* die de waarheid zegt. Toch blyf ik beweren dat de *Nederlandsche* Gouverneur-generaal die hem verbande, z'n treurigen *Nederlandschen* plicht deed.

den *Nederlander*, welke gevolgen de zegepraal der «liberale» begrippen op Java hebben zal?

Gesteld dat myn schets onjuist, myn menskunde, gebrekkig, myn staatkundige blik beneveld is, wàt voorspellen de betere zieners?

Indien ik *gesproken* had, instede van schryven, zoude ik zwygen na deze vraag, en antwoord wachten. Dat antwoord, door wien ook gegeven, hoe talentvol voorgedragen, hoe ook toegejuicht door geestverwanten . . . *moet* een ongerymdheid zyn, en de onmogelykheid om zonder verkrachting van logiek zich de toekomst van het geliberaliseerd Java *anders* voortestellen dan ik deed, zal aanvullen wat er ontbreekt aan myn talent, zal myn voorspelling verheffen tot zekerheid.

Voorloopig raad ik myn tegenstanders aan zich te behelpen met de gewone uitvlucht van hen die niet weten te antwoorden, met de verzekering dat ik overdreven heb.

Inderdaad, ik heb overdreven. De resident van wien ik sprak, is niet ter dood *gelyncht*, men heeft hem slechts...

Weg met dien toon! *Nederlanders*, bedenkt wat de gevolgen zullen zyn van de verstoorwoede uwer partyen — want ook de *Behoudens* hebben fouten gemaakt! — indien ik slechts *ten-deele* de waarheid had gezegd! Men kan iets uitwisschen van de schets die ik meedeelde — al houd *ik* de juistheid van 't geheel staande — en er zal genoeg overblyven om u te doen terugschrikken voor zulke toekomst.

In afwachting van het «liberaal» program, waarvoor ik my ten dringendste aanbeveel, wensch ik nog op een-ander te wyzen, om de onmogelykheid in 't licht te stellen dat Nederland op andere dan de thans gevolgde wyze Java zou kunnen behouden.

Zyn er méér voorbeelden in de wereldgeschiedenis, dat een klein en betrekkelyk zwak volk eeuwen lang groote volkeren op verren afstand aan zich cynsbaar maakte? Ik geloof het niet. Om echter allen twyfel aan de juistheid van de konkluzie die ik bouwen wil op deze waarheid, aftesnyden, wil ik aannemen dat dit nog eenmaal, nog tien keeren geschied is. De verhouding van Nederland tot Indiën is dus òf *eenig* — wat ik beweer — òf *zeldzaam*, wat ik gemakshalve toegeef.

Ieder *Nederlander*, tenzyd-i Indiën een lastpost vinde, moet dus — ook by volkomen absentie van oordeel overigens — *a priori* ingenomen zyn met de middelen waardoor een zoo *zeldzaam* voorkomend kleinood werd verkregen en behouden. Hy moet huiverig zyn voor 't aanwenden van *andere* middelen.

Ik kies, indien er nog verduidelyking noodig is, daartoe het volgend voorbeeld. Men bezit zeker nummer in een lotery, waarin op een *zeer groot* aantal loten slechts tien pryzen te behalen zyn. Het bezit van een winnend nummer is dus een even groote *zeldzaamheid*, als 't Nederlandsch overwicht daarginder in verhouding tot de gegevens van de wereldgeschiedenis. Nu is er — door twee eeuwen ondervinding! — gebleken dat het *onwaarschynlyke* geschied, dat het *zeldzame* verkregen is: men is in 't bezit van een winnend nummer. De prys is een hooge jaarlyksche rente, neen, meer dan dat! Behalve uw rechtstreeksche inkomsten, Nederlanders, ontvingt gy een ruim *débouché* voor uwen arbeid, een veld voor wetenschappelyke onderzoekingen, een oefenschool voor uw vernuft, een tuin voor uw vermaak, eene heerlykheid die uw kleinen naam adelt . . .

Nederland is *grootmacht* door Indiën of kan het zyn!

. . . ge ontvingt, by dat alles, de verzekering dat er voor het lot uwer kinderen zal gezorgd worden . . .

Daar komt iemand u zeer . . . «liberaal» aanraden, uw nummer te verwisselen voor een ander dat volgens zyn zeer plechtige «liberale» betuiging . . . winnen *kan*.

Zou men den dwaas die naar *zulk* een voorstel luisterde niet behooren op te sluiten?

Ligt er niet zekere . . . brooddronkenheid in 't streven van hen die aldus aanraden het verkregene wegtewerpen voor 't onwaarschynlyke, voor 't onmogelyke?

Ja, het *onmogelyke*! Want al mocht men, met verkrachting dan van de Geschiedenis, het Nederlandsch gezag in Indie niet volstrekt ééuig in zyn soort noemen, op *Java* is geen andere wyze van bestuur dan de thans gevolgde denkbaar. In *die* lotery hebben wy — door op 't juiste oogenblik met wisse hand toetegrypen — den eenig-mogelyken prys getrokken. Wie met dàt nummer niet tevreden is . . .

Wat begeert gy dan toch, liberalen? Winst? Zeer goed, doch voor wien? Voor *Nederland* of voor een, voor tien, voor honderd uwer? Om den wil eens enkelen of van weinigen zult ge toch niet beweren een geheele staatkundige inrichting die proefhoudend bleek te zyn, te mogen omverwerpen? Of spreekt gy van velen, van *allen*, zooals gy op gevaar van inkonsekwentie spreken *moet*. Welnu, dan zoudt ge slagen, niet in uwen wensch, maar in 't verkrygen van geestverwanten. Ierland zal u zyn *Fenians* leveren, Frankryk zyn *émigrés*, Italie zyn *carbonari*, Amerika zyn *whaler*-matrozen — het schuim der zee — en later, nadat er geen *far west* meer bestaan zal, zyn *trappers*, die *pioneers of civilisation*. En China . . .

Waarlyk, wie aan meerderheid van stemmen hecht als middel om te geraken tot juistheid van oordeel, ik kan hem verzekeren dat in 't Hemelsche Ryk alleen, driehonderd millioen stemmen voor de «liberale» party en 't openstellen van Java, gewonnen zyn. Ziedaar een meerderheid die ik verpletterend noem . . . in alle beteekenissen! [1])

Hoe, met de grootste zorg waakt de Indische Regeering over de hoedanigheden die den beambte in de binnenlanden

---

1) Meent men inderdaad dat al dit volkje zich *van den Haag uit* zou laten regeeren? Dan ben ik genoodzaakt die zoete illuzie te verstoren door de opmerking dat wy reeds voor vele jaren — en dus ons nog iets minder zwak voelende dan we sedert dien tyd door liberaal gekibbel geworden zyn — één enkel Amerikaansch individu niet aandurfden, en wel in 't brandpunt onzer nationale waardigheid, *in den Haag*. De wegens «poging tot omverwerping van ons gezag» in Indie ter-dood veroordeelde vagabond GIBSON, wiens straf op zyn deemoedig verzoek om gratie in gevangenschap veranderd was, had van Batavia weten te ontvluchten en vertoonde zich kort daarna onbeschroomd te 's Gravenhage, waar hy o. a. geïntroduceerd en *lafhartig toegelaten* werd in de Witte Societeit. Het eenige wat Nederland durfde doorzetten, was het weigeren van de door dat sujet gevorderde . . . schadevergoeding van 100.000 dollars. Dat echter de wettig gekomdemneerde, uit Nederlandsch-Indische gevangenschap ontsnapte GIBSON, ongedeerd ons land bezoeken kon, geeft weinig hoop op ontwikkeling van veerkracht indien hy met een paar maal honderdduizend soortgenooten Insulinde eens weer mocht komen bezoeken.

moeten versieren [1]) voor hem mag worden toegestaan in aanraking te komen met het fyn organisme van ons gezag, en 't zou ieder ander die als passagier, soldaat of matroos middel vond ginds te komen, vrystaan met ruwe hand de schepping te verstoren welker grootsheid door haren eenvoud aan zyn blik ontsnapt? Men zou de hoffelyke, zoo nauwlettende, zoo *susceptible* Hoofden mogen blootstellen aan de onopgevoedheid der nieuwelingen, aan de *suffisance* en den parve-nu-trots van de geslaagden? Men zou gedoogen dat zeker soort van advokatery nog dieper wortel schoot dan thans reeds 't geval is, zeker streven om met de — dikwyls slecht geredigeerde en dus daartoe maar al te bruikbare! — wet in de hand, den inlander uit koffituin of *Sawah* aftetrekken van zyn arbeid, om hem eens grondig te doen onderzoeken «of de Resident wel in zyn recht was by toepassing van artikel zóóveel, en of misschien een flink gesteld stuk aan de *Kamer* . . . de welmeenende opruier zou het wel leveren . . .

Men zou dat alles moeten toelaten?

Maar gy, «liberale» fabriekheer, zoudt *gy* een verhoudingsgewys-gelyke inmenging dulden in *uw* zaak? Gy, koopman, op *uw* kantoor? Gy, «liberale» huisvader zelfs, duldt *gy* dat in *uw* huishouding? Of liever, want van alle hinkende vergelykingen hinkt deze het minst:

Liberale gezagvoerder van een oorlogschip, ontvangt gy «industrieelen» *aan boord?*

Burgerrecht van den Nederlander in Indie? Voorzeker! Ook in Nederland-zelf heeft de Nederlander burgerrecht. Geeft hem dit vryen toegang tot schatkist, Lands-atelier, of . . . *kruidkamer*? Dit juist is burgerrecht: van de Regeering te vorderen dat het eigendom van *allen* behoorlyk beschermd worde tegen onkundigen of kwaadwilligen.

---

1) Ik noodig ieder *dien 't om waarheid te-doen* is uit, zich eens te doen voorleggen de instruktie voor de kontroleurs op Java. De onkundigste kan daaruit genoeg zien om te beoordeelen hoeveel er vereischt wordt om 't Indisch kunstwerk aan den gang te houden. En wat men in die instruktie vindt, is 't voornaamste *niet*. De kontroleurs hebben zich niet te bemoeien met eigenlyk Bestuur, met de *politieke* verhoudingen waarop het gansche geheim van onze macht berust.

c) *By invoering van «vryen-arbeid»* (partikuliere indûstrie) *zullen de winsten anders verdeeld zyn.*

Gewis! wat thans de *Nederlandsche Staat* geniet, zal dan — we hebben gezien hoe lang? — genoten worden door partikulieren. Is dit zooveel beter? Baat het den Nederlander meer dat A, B of C ryk werd, dan dat er zóó- of zóóveel geld vloeide in de Nederlandsche schatkist? Is 't welvaren der Nederlandsche koopvaardyvloot den burger minder aangenaam dan de mogelykheid dat het stoomjacht van dezen of genen met dat van een Engelschen Lord zou kunnen wedyveren in pracht? Is 't nuttiger dat sommigen onzer des noods in-staat zouden zyn extra-treinen voor zich alleen te betalen, dan dat aan *ieder* de gelegenheid gegeven worde zich goedkoop en snel te verplaatsen? Immers neen? En nu kende ik nog — al te toegevend! — aan partikuliere kapitalen zekere weelde-circulatie toe, waaraan zy zich by onzen landaard in den regel niet schuldig maken. De in Indie rijkgeworden Nederlandsche industreel onderscheidt zich, op weinig uitzonderingen na, door zekere zedigheid die hem schynt te nopen alle uitspatting — *binnen'slands* ten minste — zorgvuldig te vermyden.

Hoe dit zy, màg de Nederlandsche Staat het eigendom van *allen* wegschenken aan weinigen? Behoort niet — ik zeg niet: *Indie*, maar de met zooveel moeite en zorg aangeknoopte relatie mèt Indiën — aan het *geheele Nederlandsche Volk*? Met welk recht mag men de bron, die voor *allen* behoort te vloeien en die alleen door zeer zorgvuldig toezicht kan bewaard blyven voor verzanding, toegankelyk stellen voor ieder?

Ik zeide dat de opbrengst van Indie slechts voor een deel in de Nederlandsche schatkist vloeit, en doelde daarby op de vele voordeelen die het Gouvernements-stelsel, minder rechtstreeks, maar tevens op minder wisselvallige en onstandvastige wijze dan door «vryen-arbeid» in handen van partikulieren doet overgaan. Meenen, bijv. de Nederlandsche aandeelhouders in een administratie-kantoor te Batavia, dat hun winsten onafhankelijk zyn van 't beschermend Gezagsysteem in de binnenlanden? Ik durf beweren dat er nooit in eenig koopmansboek op een der hoofdplaatsen — al hadde dan ook, gelyk te Batavia vaak 't geval is, noch de chef der firma, noch een zijner bedienden, ooit een inlandsch

hoofd gezien [1]) — ik beweer dat er nooit één post in zoodanig boek werd ingeschreven die gesloten had *kunnen* worden indien er niet als 't ware een net van autoriteit over geheel Java ware geworpen. Gelyk een Europesche hoofdstad behoefte heeft aan de «*province*» om stoffelyk te kunnen bestaan, is de existentie der Javasche hoofdplaatsen — ook behalve door een gelyke stoffelyke behoefte aan voeding — ondenkbaar zonder het orde-bewarend gezag in de binnenlanden, waarvan de zoogenaamde hoofdplaats inderdaad slechts een onbeteekenend en soms lastig *Complement* is. Dat veel bewoners van Batavia, Samarang en Soerabaya dit uit het oog verliezen, komt me niet vreemd voor. Staatkundige zin is niet zeer algemeen. Hoogstens beaamt men — en zelfs hieraan denken niet allen — de *staathuishoudkundige* afhankelykheid eener hoofdplaats, van 't binnenland dat produkt levert en een veld aanbiedt tot afzet van ingevoerde koopmanschappen. Aan de *tucht* die het produceeren moet *mogelyk* maken en het débouché *openhouden*, denkt men niet. Toch moet ik hier herinneren aan zeker gezegde dat, nu en dan in den vorm eener soort van kortswyl geuit, aantoont hoe 't besef der vreemdsoortigheid van onze verhouding op Java — den toestand dien ik éénig noemde — zich baan breekt. «Indien de Javanen ons verdryven wilden, zouden zy geen wapens behoeven, ze kunnen ons *wegdringen*.»

Juist! Twintig millioen zielen kunnen eenige duizenden ligtelyk wegdringen. Waarom doen zy het niet?

Het leger? Een eigenlyk gezegd leger bestaat in Indie niet. De uitgestrektheid onzer bezittingen vordert eene verbrokkeling van militaire macht, die 't by-een zyn van een

---

1) Volgens de Samarangsche *Locomotief* van 27 Januari 1882, had de heer Mr. H. KLEIN die onlangs zyn vyftigjarig jubile vierde als advokaat te Batavia, gedurende al dien tyd nooit de hoofdplaats verlaten. Die heer kon dus van onze politieke verhoudingen weinig meer weten dan wanneer hy die halve eeuw in den Haag of Drente had doorgebracht. Toch levert zoo'n loopbaan (*ceteris paribus*) nog altyd iets minder kans op volstrekte onbevoegdheid dan 't grappige «*zelf gezien*» van pleizierreizigers, de kathegorie waartoe de overigens zoo uitstekend bekwame heer VAN HOEVELL behoorde.

bataillon tot een zeldzaamheid maakt. [1]) Bovendien, van dat leger bestaat verreweg het grootste deel uit inlanders die op een niet zeer loffelyke wyze tot den dienst geprest zyn (*Zie de noot op blz.* 25) en waarop dus in een stryd der rassen misschien niet zou kunnen gerekend worden.

Er moet dan toch *iets* bestaan dat onze zwakte in Indiën ondersteunt, een *oorzaak* van zùlke gevolgen. Want, in weerwil van dit alles, in weerwil van de soms al te zware proef waarop de Javaansche ondergeschiktheid gesteld werd, *we zyn er nog*!

Zal hy, die de Indische baten anders wilde verdeeld zien, tevens *op goede gronden* middelen kunnen aanwyzen tot andere verdeeling van *verantwoordelykheid*? Zal elke partikulier die meer en anders winnen wil dan thans, naarmate van zyn groeiend fortuin bydragen tot de algemeene zekerheid? Dit zal niemand in ernst beweren, vooral dewyl ook by den besten wil de mogelijkheid ontbreken zou. Men brengt geen kunststuk voort — en ons bestaan in Indiën *is* een kunststuk — zonder vasberaamd plan, zonder stelselmatigen voortgang, zonder éénheid in doel, zonder in-elkaar grypende middelen.

Een andere verdeeling van de winst? Rechtstreeksche aanraking van 't Europeesch element met de bevolking? In wiens naam zou alsdan recht gesproken worden, en in wiens naam gehandhaafd? Men zal toch niet beweren dat by een zoo groote wryving van belangen ten-allen-tyde elke twist zal kunnen vermeden worden. Zal de prospereerende partikulier zyn eigen deurwaarder, zyn eigen rechter zyn? Het Gouvernement? Maar dat Gouvernement is faktisch onttroond van 't oogenblik af dat men zich onbesuisd indrong tusschen de raderen van 't mekanisme, Zou men van een uurwerk vorderen dat het geregeld zal voortloopen nadat men de werking van de veer op 't geheel, het spel der raderen onderling, belette door tusschengestrooid zand en . . . vuil? Of juister. nadat men den geheelen samenhang *verbrak*?

---

1) In de Preanger regentschappen, een provincie die byna een millioen zielen telt, was — en is waarschynlyk nog — de hoogste militaire autoriteit een *eerste luitenant!*

Ik vroeg wie deurwaarder zyn zal, en dring aan op antwoord. Welke *macht* zal de woorden der wet, van ydelen klank verheffen tot geëerbiedigde tooverspreuk? De partikuliere industrieelen zullen toch wel weten dat niet het stukje zegelpapier, niet de koperen plaat van den *uitvoerder der wet*, als zóódanig, ontzag inboezemen, en dat deze zaken slechts invloed uitoefenen, zoolang zy te beschouwen zyn als symbolen van *Macht*.

Welk *shibboleth* zal 't uwe zyn, o Vry-arbeiders? Zult ge u beroepen op uwen wensch om spoedig uw rykdom te realizeeren en in veiligheid te brengen? Die wensch is niet onnatuurlyk . . . doch heeft op den gedaagde niet den minsten invloed. Hy van zyn kant, nog natuurlyker, wenscht te behouden wat hy heeft, en zal maar niet willen inzien waarom hy — ingezetene en *blyvende* in zyn land — u behulpzaam wezen moet in uw zelfzuchtig absenteïsme. 1)

Doch gesteld dat het Gouvernements *gezag* kon blyven bestaan na vernietiging van 't *stelsel* waarop het berust, hoe zoudt gy «liberalen» die de winsten anders verdeeld wenscht, hoe zoudt gy het uwe bydragen in de *lasten?* Welk evenredig deel draagt gy in de kosten van het leger dat nu klein is, doch énorm zoude moeten zyn zoodra *uw stelsel* ingang vond? Wat betaalt gy aan de Marine, die ook vertiendubbeld zou moeten worden? Wat aan het rechts- en policiewezen?

Ieder «industrieel» begrypt de redenen waarom een te Weenen of Parys vervaardigd klavier niet dan tegen zeer hoogen prys te bekomen is in de binnenlanden van Java. Is de stap zoo wyd om van die waarheid te geraken tot het besef van de *duurte der uit Nederland ingevoerde autoriteit?* En nog iets: waarom vervaardigt men dat klavier niet zelf, instede van zich cynsbaar te maken aan den

1) Ik vond in een Samarangsche courant van 14 October 1867 in een artikel geteekend: «*waarheid*» de opmerking dat de verblyfplaatsen voor gevangenen of gestraften met 100°/o *of meer* ruimte zouden moeten worden vergroot, indien men gevolg gaf aan de klachten wegens onaangezuiverde voorschotten aan Javanen, alleen ingebracht door tabaksplanters in de residentie Rembang.

Die opmerking is juist. En dan moet men er by weten dat die voorschotten in den regel opgedrongen zyn.

Europeschen fabrikant? Kunt ge het niet? Noch met minder kosten, noch zelfs door hooger uitgaaf? Kunt ge dat niet? In *geen geval?*

Hoe durft ge dan beweren in-staat te zyn voor gelyken of al ware het voor hoogeren prys, dat andere kunstwerk te leveren, zooveel grooter dan een piano: *de staatkundige suprematie van Nederland over Indie?*

d) *Het kultuur(gezag)stelsel werkt nadeelig op de intellectueele en moreele ontwikkeling van den Javaan.*

Ik noemde reeds deze beschuldiging, *in den mond der voorstanders van vryen-arbeid*, ongerymd, of . . . erger. Dit laatste namelyk zou het geval wezen, indien de vurige belangstelling in den zedelyken en verstandelyken toestand der Javanen slechts een voorwendsel ware om door 't in beweging brengen van de gemoederen der kiezers, een party-doel te bereiken. Dan toch zou men genoodzaakt zyn aan huichelary te denken. Ik deed reeds de vraag of 't wel zoo uitgemaakt zeker is, dat ieder Nederlander — om-den-wille der konsekwentie, beduidt dit: ieder *Europeaan*, ieder *blanke*, dus ook de GIBSONS — het recht en de geschiktheid heeft om den rol van beschaver op zich te nemen? Indien de voorstanders van «partikuliere industrie» dit ontkennen — gelyk van verstandige lieden te verwachten is — dan blyft het my een raadsel hoe er oprechtheid heerschen kan in 't streven om den Javaan overteleveren aan de horde van onbevoegde beschavers die aldra het gezegend Indie overstroomen zou. Dewyl ik nu echter, voorloopig en zoolang mogelyk, die oprechtheid niet in twyfel trekken wil, geloof ik de goede trouw der dwaling te kunnen verklaren door de volgende gissing. Een beschaafd, welmeenend, bekwaam persoon verkeert in 't geloof dat het tegenwoordig stelsel nadeelig werkt op de beschaving van den Oosterling. Uit mensenmin acht hij zich zedelyk verplicht het zyne bytedragen tot verandering. Gelyk een redelyk wezen betaamt, vergenoegt hy zich niet met bestryding van het bestaande kwaad — het *stelsel* — doch schept hy zich een program der toekomst zooals die worden zal nadat zyn denkbeelden ingang zullen gevonden hebben: *partikuliere industrie, vrywillige arbeid.* Dan zal hyzelf zich

begeven naar het land dat sedert eeuwen smacht naar 't licht dat hy daar verspreiden wil. Zyn vermogen wil hy gaan offeren op het altaar der beschaving . . .

«Geenszins, roept my de «partikuliere industrieel» toe, dat zou nu juist niet myn bedoeling zyn . . .

En ik trek terstond die laatste woorden in, als hoogst ongepast. Want ik moet erkennen dat zoodanige fortuinoffering wel is waar zeer «partikulier» zou mogen heeten, maar geen gegronde aanspraak maken mag op de benaming van «industrieel.»

Het zy zoo! De fortuin van den beschaver moet *behouden* bl*y*ven.

Alweder word ik door den betrokkene in de rede gevallen met de betuiging dat ik zyn program der toekomst onjuist voorstel. Hy erkent volmondig dat hy zich niet afkeerig voelt van 't denkbeeld zyn fortuin *verbeterd* te zien, en beweert dat deze wensch volstrekt niet in tegenspraak is met het voorgenomen apostelschap.

Zeer wel! Gebruik makende van de welwillende korrektie, neem ik aan dat eenige verbetering van des beschavers tydelyke omstandigheden . . .

«Nog niet volkomen juist uitgedrukt! Ik bedoelde . . .

Gy bedoeldet: een zeer *groote* verbetering?

«Eigenlyk . . . wèl beschouwd . . . ja! Want zie, als men zyn Vaderland verlaat, zyn vrienden, zyn betrekkingen . . . het offer . . . het klimaat . . . de verre reis . . . de onzekerheid of men ooit zal terugkeeren om de vruchten van . . .

Van de Javaansche beschaving te genieten in 't Willemspark te Nizza, te Parys?

Ik had my voorgenomen deze paragraaf met wat minder bitterheid te behandelen dan 't onderwerp meebrengt. Die taak schynt moeielyk. *Difficile satyram non scribere!* Ik betwyfel of 't mogelyk wezen zal, by het volgen van den gedachtenloop des aanstaanden «partikulieren industrieels» de vooropgestelde welmeenendheid te handhaven. Ik voor mij heb *andere* begrippen van de aandrift tot het verkondigen eener blyde boodschap, en moet myn verbeelding geweld aandoen om my een apostel voortestellen die niet ongaarne zyn zending zou willen verbinden met de betrekking van aspirant-millionair. Ik meen te begrypen hoe 't

genot van een hooger gestemd zieleleven, de zucht tot verbreiding der oorzaken daarvan met zich brengt. Ik begryp zendelingschap, offerzucht . . .

Maar niet volkomen bevat ik die ineensmelting van hoog en laag, dat najagen van het ideale met zorgvuldig behoud van 't meer gewone. Ronduit gezegd, ik betwyfel evenzeer of de genius der beschaving gediend zou wezen met dat amalgameeren van roeping, als dat een bankiershuis zyn fondsen zou wagen in zulke beschavende industrie. De praktyk heeft behoefte aan rezultaten in *cyfers*. De idealist «doet» in gevoelens, gevoel, gevoeligheid, altemaal zaken die zeer in 't afgetrokkene worden geëerbiedigd, doch geen gewicht in de schaal werpen by financieele ondernemingen.

Dat in de wereldgeschiedenis zeer dikwyls *Handel* 't voertuig van beschaving geweest is, valt niet te ontkennen. Het voertuig . . . gewis! Maar hier is spraak van *voerlieden*. Na eeuwen zal, om een voorbeeld te noemen, de geschiedenis der beschaving van zekere streken in Noord-Amerika dagteekenen van den tyd der beverjagers en Siberische ivoorzoekers, maar niemand zal daarom aan dat volkje den rang van beschavings-apostelen toekennen. De vraag is dus, wat Indiën aangaat, niet: of er ten-laatste — misschien eerst na de eeuw van stryd waarop ik doelde — uit immigratie van het blanke ras iets goeds zou kunnen geboren worden, de vraag is en blyft hier: of de *Nederlandsche* «industrieel» fortuin zoekend, Indie beschaven . . . of hy, civilizatie beoogende, fortuin maken zal?

Het tweede gedeelte dezer vraag heb ik reeds ontkennend beantwoord door 't betoog dat by een volkomen openstelling van Indie, de eenig mogelyke «industrie» die van *heid* wezen zal. Het eerste deel behoort in *deze* paragraaf te huis, en ik wil dus pogen my te verplaatsen in den gemoedstoestand van den beschavingsindustrieel, met het vaste voornemen te blyven gelooven aan zyn goede trouw.

Wy vergeten dus zyn bedremmeldheid, op den oogenblik toen ik hem betrapte op 't najagen van zeker *bien-être* dat den achtergrond vulde van zyn toekomst-schildery. De beschaver zal zyn fortuin behouden, vermeerderen, zeer sterk vermeerderen, daarna *niet* naar Nizza gaan, noch noch naar Parys, noch naar 't Willemspark, maar — altyd voortgaande den Javaan te beschaven — zich in Indie blyven

ophouden. Hy zal daar huwen — indien zyn beschavingsarbeid hem daartoe den tyd laat — hy zal, onder gelyke voorwaarde, kinderen krygen die op hun beurt de fortuinvermeerdering hand aan hand met het beschavingswerk yverig zullen voortzetten, en ziedaar de groote zaak behoorlyk ingeleid. Als een zuurdeesem zal de beschavende — en fortuinvermeerderende! — geest van den «welmeenenden» volkplanter zich uitbreiden. Weldra zal er geen onbeschaafdheid — en fortuin! — genoeg te vinden zyn om den onleschbaren dorst naar beschaven — en fortuin! — te stillen. By middelmatigen aanwas van de beschavende familie kan zy binnen weinige eeuwen tot een aanzienlyken volksstam aangegroeid zyn, en ik voorzie zelfs de behoefte aan *export* van 't artikel: beschaving — en fortuin! — dat de stamheer zoo welwillend invoerde. Het is te hopen dat de naneven — die uit overmaat van fortuin, alsdan geen «industrie» zullen noodig hebben om zich van hun excedent van beschaving te ontdoen, tegen dien tyd een blik van medelyden op 't ontschaafd Europa zullen werpen, en 't voorgeschoten zaad met rype vrucht, kosteloos terugbetalen...

«Dat is een *charge*, geen redeneering!

Ja! *Waarom* is het een charge? Omdat niet aldus de zaken zich *kunnen* toedragen. Ik overdreef de zotterny der illuzie, niet *om* iets te bewyzen maar om *voortebereiden tot het aannemen der* bewyzen: dat *beschaving, als bykomend onderdeel van industrie, niet bestaan kan*, noch in de meening van *praktische* individuen, noch *in de werkelykheid.*

«*Paulus machte Christen, aber kein kolonisten*» heeft de zeer praktische groote Frits gezegd, en 't is voor de eer der industrieele beschavers te betreuren dat zy zich dezen wenk moesten laten geven door een wereldsch wysgeer. De *oprecht*-gemoedelyke yveraar voor hooger dingen heeft geen vermaning noodig van den armen gewonen mens die slechts aardsche koningryken verovert. Hy toch kent en minacht de nietigheid van 't vergankelyke, en zoude — al kon hy den hooggespannen geest laag genoeg stemmen tot het najagen van wereldsch genot — de vruchten van die inspanning versmaden. Hy zou geen broeder erkennen in den opgedrongen medearbeider die

voorgaf evenals hy te gloeien voor veredeling, lichtverspreiding, beschaving, en toch te-gelyker-tyd zich toelegde op . . . wat anders!

Alweer ben ik afgedwaald. Het schynt een eigenaardige moeielykheid opteleveren zich den beschavenden industrieel ongeschonden voortestellen niet besmet met de vreeselyke zonde der huichelary. En dat wilde ik toch. Nog eenmaal dus: hy is welmeenend, oprecht. Myn satyre treffe niet *zyn voornemens*, maar de mogelykheid van *slagen*. Waarom alzoo is myn overdreven schets van het nieuw Icarie, een *Utopie?* Omdat de welmeenendheid die wy nu eenmaal *willen* vooronderstellen in den industrieelen beschaver, niet kan bestaan by *allen* die in 't geopend Indie fortuin zullen zoeken, met of zonder beschaving dan, *voire* zelfs met ietwat *on*beschaafdheid. 1)

---

1) Het navolgende adres aan den Gouverneur-Generaal doet het *A. D.* den wensch uiten om alle onbemiddelde Europeanen uit Indië naar Nederland terug te zenden.

«In mijn arremoede moet ik aan Uwe Exelentie met mijn ongelukkige vrouw en drie kindere mede deele in de meeste eerbied en onderdanig hijt, dat ik met mijn gezin vroeger hep gewerkt op Tantjoong Priok, waar ik met vrouw en kinderen van de koors er van langs hep gekrege waarom ik met mijn gezin door den insenjeur op de dijk ben gezet, dat is een gladdakers streek.

«Ik deel aan Uwe Exelentie meede dat een inlander in kampong Keboon Troek Mohamad Halil, waarvan het briefje van zijn naam hierbij is aan uwe Exelentie met groote eerbied.

«Ik hep van persoone geweete, dat de betrekking van gouvernemens beul is ope en ik deel uwe Exelentie met nederighijt meede dat ik met mijn arremoedig gezin waarvan een Hollandse vrouw Katarinaa die zijn eigen afsloof van de morrege tot in de nacht, de braave inlander Mohamad Halil die twee deure van mijn afwoond borg is voor mijn gezin voor rijst en branthoud en zoute vissen waardoor wij alle het leeve wille behoude.

«Ik vraag om die reedene aan Uwe Exelentie met neederige onderdanighijt om de betrekking van gouvernemens beul met een halve gulden per dag en ook de buite kansies van weege de ophangerij van gestrafte persoone voor de galg, waarmede ik ook aan Uwe Exelentie met diepe onderdanighijt mededeelt, dat ik smit en timmerman ben en reperaasies aan de galg kan in order maake voor een klijnighijt.

«Met diepe onderdanighijt en groote eerbied is mijn naam . . .

Jammer dat het A(lgemeen) D(agblad) dien naam onttrekt aan

Na zoo dapper te hebben geworsteld met de moeielykheid om aan 't onbevlekt apostelschap te gelooven van den partikulieren industrieel, zal deze my in ruil voor mijn zeer zware taak toch wel de zooveel gemakkelyker erkentenis gunnen, dat niet àl zijn medearbeiders in den hof der welvaart, geschikte verkondigers zyn van het Woord dat Europa dien armen zwarten lieden wil toeroepen. Myn overtuiging hiervan staat ook zonder die erkentenis redelyk vast, en ik zou me kunnen voorstellen hoe men by invoering van een beschavings-systeem — in den geest van het thans bestaande Gezag-stelsel, daar elke andere regeling stryden zou met de *bestaande feiten* — aldra zou moeten overgaan tot zeker monopolie, zekere inquizitoriale uitsluiting van andersdenkenden. Twee, of meer beschavers immers, tegen elkander in beschavende, zouden allicht in zeer onbeschavende kollizie geraken. Het spreekwoord: du *choc des opinions*, enz. is — gelyk byna alle spreekwoorden — slechts gedeeltelyk waar, en 't woord «*choc*» dient my voortreffelyk om geheel iets anders te betoogen dan de «wysheid van velen» bedoelde, toen zy waarheid wilde doen voortkomen uit een *schok*.

Schokken op Java? Inderdaad, het zou een zonderlinge «waarheid» zyn. die om voor den dag te komen *dat* middel koos, op *die* plaats!

En alweder moet ik hier 't onderscheid doen in 't oog vallen, tusschen het oordeel dat den wereldwysgeer vrystaat, en de meening die den *Nederlander* voegt.

De Natie betaalt haar Staatsdienaars niet voor wereldbeschaving. Wie zóó hoog vliegt, zweeft ver boven Landsbelang en stembus. Hy kent geen grenzen die volkeren scheiden van volkeren, staten van staten, werelddeel van werelddeel. Ter nauwernood is hem onze kleine aarde ruim genoeg . . . en die sterren . . . dat firmament . . .

We zyn nu eenmaal in *Nederland*! We zyn burgers van den kleinen Staat die hoogstwaarschynlyk eerlang het

---

onze hulde. Maar 't blyft ons vrystaan 's mans koloniaal-politieke richting te vereeren. Hy is VRYARBEIDER *en alzoo voorstander van* ONBEPERKT IMMIGRATIERECHT. Ik verneem *dat die goeie* Mohammad Halil *al druk bezig is met beschaafd worden.*

«*luctor et emergo*!» zal moeten in praktyk brengen om niet onder te gaan. De toestand in Europa is zorgwekkend. Beklemd tusschen naburen, die òf in periode van groei, òf door behoefte aan verzet tegen het groeien van anderen, zich weldra zullen genoodzaakt zien zich ten onzen koste de hand te reiken, of — niet minder ten-onzen-koste! — elkander op onzen grond te bestryden, is het wachtwoord van den dag: waakzaamheid! De ware beschaving zal dan toch wel niet in stryd wezen met het gezond verstand? Dat gezond verstand nu schryft voor zich te bemoeien met de dingen die naby zyn en voor de deur staan, niet zyn krachten te verspillen aan de hersenschimmige taak om vèr van ons iets onbereikbaars natejagen, waardoor wy de middelen verliezen zouden die we zoo hoog noodig hebben om wel te verrichten wat ons de omstandigheden te doen geven in onze nabyheid. Al ware het civilizeeren van den Javaan, op dit oogenblik en op de wyze zooals «Vry-arbeiders» en «partikuliere industrieelen» zich dat voorstellen, wenschelyk en uitvoerbaar, dan nog vraag ik of het *thans* de tyd is de daartoe noodige inspanning atteleiden naar buiten? Gelyken niet zy die daartoe aandryven op den zeeman die, buien ziende opzetten aan den horizon, zich bezighoudt met menslievende berekeningen over de betere inrichting van gevangenissen of weeshuizen? De ware menslievendheid schryft voor dat hy zorg-drage voor 't behoud van zyn schip en van de schepelingen die aan hem hun leven toevertrouwden in de verwachting dat hy in de ure des gevaars zou vaststaan op zyn post.

Wie er klagen moge over de fouten in ons bestuur van Indie, vrage zich af of het *nu* de tyd is — ik zeg niet om die te herstellen, daartoe is elke tyd geschikt, maar — om dat herstel te zoeken in een *omkeering* welker gevolgen allernoodlottigst zullen werken op de tegenwoordige omstandigheden van het Vaderland? Al hadden zy die het stelsel van bestuur in Indie wraken, recht in de meening dat «Vry-arbeid» en «partikuliere industrie» gunstig zullen werken op de beschaving van den Javaan, is de stond om aan die beschavingsmanie den vryen teugel te vieren, goed gekozen? Heeft niet Nederland zelf behoefte aan de geestkracht zyner zonen? Mag men den krygsman vèr zenden indien de vyand dreigt in de nabyheid? Mogen w-

onzen nazaten recht geven tot het verwyt: «gy mannen van invloed, kracht, talent, genie . . . gy verliet de zaak die recht had op uw gaven, juist toen zy daaraan het meest behoefte had. Gy misbruiktet het erfdeel *uwer* Vaderen, om òns aan wien ge dat ongeschonden hadt moeten overdragen, het onze te doen verliezen. Ge hieldt u bezig met de onnoodige beschaving van den Javaan . . . òns bracht ge slaverny. Gy ontstaakt daar een fakkel die licht geven zou — en brand stichtte! — òns liet gy in duisternis. Den vreemde drongt ge tegen dank een onbegrepen blyde boodschap op . . . òns liet gy in wanhoop . . .
Wy vloeken u, o voorgeslacht!»

Misschien oppert men na dit alles de vraag of ik 't Kultuurstelsel in al zyn onderdeelen goedkeur? En zoo neen, wat daarin naar myn inzien zou behooren veranderd te worden?

De laatste vraag heeft geen beantwoording noodig, zoolang het *geheele stelsel* door verminkende bepalingen van onkundige ministers en door plichtverzuim van landvoogden illusoir wordt gemaakt. En dit is sedert vele jaren het geval. Hoogstwaarschynlijk zou VAN DEN BOSCH zelf, indien hy de werking zyner inrichting iets langer had kunnen gadeslaan. vele wyzigingen hebben ingevoerd in de onderdeelen, altyd echter met behoud van 't hoofdprincipe: *ondeelbaarheid van gezag*. Doch wat baten partieele verbeteringen van de wet indien nu eenmaal het denkbeeld wortel schoot dat die wet niet behoeft te worden opgevolgd, jazelfs dat de naleving daarvan als strafbaar beschouwd wordt?

Sedert een paar jaren zyn de Kultuur-emolumenten, die ten nadeele der bevolking opwekten tot over-yver, afgeschaft en in zekeren zin is die maatregel te pryzen. 1) Ook het bepalen van den afstand waarop een inlander van zyn

1) *In zekeren zin.* Die maatregel had moeten vergezeld gaan van een evenredige verhooging der vaste inkomsten. Een ambtenaar in de binnenlanden kan *onmogelyk* de uitgaven bestryden waartoe hy door zyn funktien wordt gedrongen, zonder tot het verderfelyk: *«mintah toelong»* zyn toevlucht te nemen. Niets is den Hoofden aangenamer, daar 't gedurig geroep op hunne hulp — dat wil zeggen: *op de hulp der Bevolking* — zekere stilzwygende wettiging meebrengt van 't misbruik dat zyzelf van de Bevolking maken.

woning mag worden verwyderd tot het verrichten van gedwongen arbeid, zou zeker nuttig wezen indien aan zulke voorschriften de hand werd gehouden. Meent men dat dit het geval is? Dan zou er op Java veel moeten veranderd zyn sedert den tyd dat ik me vruchteloos verzette tegen de dagelyksche afwyking van even menslievende — en *gezond-ekonomische!* — bepalingen. Wat baat het, zich toeteleggen op verbetering der onvolkomenheden die ontegenzeggelyk het tegenwoordig stelsel nog altyd *in de onderdeelen* aankleven, zoolang men geen recht doet aan den eisch *dat het voorgeschrevene worde uitgevoerd?* [1]) Wie niet dáárop aandringt, kan niet oprecht zyn in zyn voorgewend streven naar verbetering. De verwaarloozing der eerste beginselen van gezond verstand, plichtbesef en goede trouw, bracht op Java gruwelen voort waarvan de mensenvriend terugschrikt, maar nu die gruwelen op rekening te stellen van de inrichting waaruit alleen de middelen te putten zyn om ze te voorkomen, is *oneerlyk.* Toen ik te Lebak klaagde over verkrachting van de wet, en schipbreuk leed op den onwil van een traag, onkundig en bedrogen Gouverneur-generaal, kwam 't niet in my op my te beklagen over de *wet* die juist bet eenig steunpunt aanbood waarop ik myn klachten gronden kon. Er ware *mogelykheid* geweest een Landvoogd te treffen, iets minder tot rust geneigd, iets minder ingenomen door het denken aan zyn aanstaand vertrek, iets menslievender, iets minder *ordinair,* iets bekwamer, iets minder bot. Op welke mogelykheid van slagen echter had ik mogen hopen indien de wet waarop ik recht had my te beroepen, *niet* bestaan had? Op geene.

Hoe ellendig thans de toestand zy, er staat toch nog altyd *geschreven* dat de inlander niet mag mishandeld worden. Misschien komt er een tyd dat men die bepaling de moeite van 't nakomen waart keurt. *Misschien!*

Doch als men haar uitwischt, als men de traagheid en 't vervloekt «door de vingers zien» — nu «als geest des gouvernements» stilzwygend gekleurd met tint van politiek beginsel — *expressis verbis* verheft tot wettelyke bepaling, als men het 55e artikel van 't Regeerings-reglement ver-

1) Zie eerste brochure over V.-A. (uitg. 1873), blz. 137.

nietigt, als men de mishandeling van den inlander *voorschryft* . . .

«Maar dàt willen wy zoo min als gy, roepen de vryarbeiders. Integendeel, de inlander moet beschermd worden. Wy vorderen recht voor allen, stipt recht!»

Gy die dit zegt, ik geloof u. Al geeft Havelaars ondervinding hem 't recht uw betuigingen te wantrouwen . . . gemakshalve geloof ik u. Maar zijt ge zeker dat dit rechtsgevoel àllen zal bezielen, die u vergezellen op den aanstaanden Argonautentocht naar Insulinde? Kunt ge instaan voor 't legioen fortuinzoekers — in één woord geschreven ditmaal — die uw mededingers wezen zullen naar 't gulden vlies? Daarvan kùnt ge niet zeker zyn. Ge zyt zeker van het tegendeel!

«De boozen zullen beteugeld worden door . . .

Door de wet?

«Zekerlyk. Er zal bepaald worden . . .

Al wat goed is, bovenmenselyk goed, ik geloof u. Maar wie zal die bepalingen handhaven?

«We zullen . . .

Ja, gy en uw geestveawanten die allen oprecht en edelmoedig, rechtvaardig en onbaatzuchtig zyn. Maar kunt gy instaan voor de duizenden die slechts de begeerte naar fortuin met u gemeen hebben, en overigens niet als gy vervuld zyn van deugdzamen yver?

«Ze zullen gedwongen worden . . .

Tot het goede, gewis! Maar eilieve : door *wien*, door *wie*?

«We zullen . . .

Ongetwyfeld! Gy en andere braven zult trachten het booze te breidelen. Maar wie de wereld kent, en vooral de wereld waarin de *kolonist* na openstelling van Java zich bewegen zal, voorspelt u dat gy, braven, een zeer geringe minderheid zult uitmaken. Zy, die minder brave anderen, hebben overwicht. Hoe dan?

«De wet . . .

Dat zeidet gy reeds. En weder vraag ik: *wie zal haar handhaven?* Thans zou men 't *kunnen* en *wil* niet. Gy die . . . beweert het te *willen*, zoudt niet *kunnen*!

Hoe zal de wet *gehandhaafd* worden? Een der middelen waarmee de liberale party sedert '48 zich staande hield,

ligt in hardnekkigen afkeer van de beantwoording dezer vraag.

De werktuigkunde die zekere beweegkracht minder doelmatig acht, is — op-straffe van stilstand der machine — gehouden tot het aanwyzen en in werking brengen van iets anders dat haar vervangt.

Is de wind den molenaar te luimig . . . welnu, hy verplaatse zyn industrie naar een oord waar de val van 't water hem dienen kan. Staat zyn werktuig stil ten-gevolge van zomerdroogte, hy mag omzien naar ossen, paarden, muilezels. Schiet de dierlyke kracht tekort, is zy te duur, te onzeker, de stoom is daar die haar vervangen kan.

Maar . . . *iets* moet er zyn dat de fabriek aan den gang houdt. Het verwyderen der eerste oorzaak van beweging zonder daarvoor iets deugdelyks in de plaats te geven, is onzinnigheid, en wordt niet gerechtvaardigd door *klachten over de gebreken in het bestaande.*

Er is waarlyk niet veel scherpzinnigheid noodig om aantetoonen dat men op den wind niet kan rekenen, dat waterstroomen kunnen uitdroogen, dat paarden en ossen veel kosten aan voeder en bezwyken kunnen aan de veeziekte, dat stoom duur is in landen die geen steenkool leveren, maar . . . acht de molenaar zich sterk genoeg, zyn machine in beweging te brengen en *te houden* met eigen kracht alleen? Meent hy dit te kunnen doen ook indien het anderen — en welke anderen! — zal vergund zyn de hand aan wiek en raderen te slaan?

In allen gevalle zou 't passend wezen den aandeelhouders in zyn zaak . . .

Ik spreek hier van het geheele NEDERLANDSCHE VOLK.

. . . den aandeelhouders inzage te geven in zyn werktuigkundige plannen.

En eenig bewys van *bevoegdheid* zou daarby niet overbodig wezen, dunkt me.

Die bevoegdheid blykt, o. a. niet uit het voortdurend ignoreeren van de waarheid: *dat er beweegkracht noodig is.*

Wie aanhoudend bewyzen geeft dááraan nog niet eenmaal te hebben gedacht, is een zonderling beoordeelaar van de middelen die tot verbetering moeten worden aangewend.

En toch zóó zonderling komen my de beschouwingen der «liberalen» voor.

Dat er door de party van het *behoud der Indische toestanden* — niet te verwarren met de *behoudende party* — grove fouten zyn gemaakt . . . wie zal 't ontkennen? 1) Maar niets stond het herstel van die fouten verderfelijker in den weg dan de oppozitie tegen het algemeene *Stelsel van Bestuur*. Elk Gouverneur-generaal die misbruik maakte van zyn hooge pozitie had ter-verantwoording moeten geroepen worden. In-stede daarvan kibbelde men over de grondbeginselen waarop het *Gezag* berustte, en ontnam aan 't Bestuur de in Indiën onmisbare veerkracht. Uit gebrek aan moed om de Landvoogden te straffen die 't *kwade* toelieten, verlamde men de macht die hun opvolgers noodig hadden tot handhaving van het *goede*. En zelfs in speciale gevallen werd de polemiek over zoogenaamde staatkundige principes gebruikt om klachten over zeer nauwkeurig bepaalde feiten te smoren. Niets is verderfelyker dan het *spreken over* de wet, in-plaats van het *toepassen der* wet.

Het in-staat van beschuldiging stellen van den Gouverneur-generaal dien ik aanklaag van plichtverzuim, zou Indie *gebaat* hebben. Het verkwisten onzer kracht aan *oiseuse* vraagstukken bracht en brengt *schade* aan.

Ongetwyfeld is 't een beschuldigde welkom zyn zeer persoonlyk misdryf te zien overbrengen op het terrein van algemeene politiek, en nog dagelyks zie ik van die *finesse* met vrucht gebruik maken. Maar mag de natie dit dulden?

De eventueele uitslag van het in diepe duisternis gehulde Bestuurs-systeem der *Liberalen* zou al buitengewoon gunstig moeten zyn om de nadeelen te vergoeden die zy teweeg brachten door 't bestendigen van werkelyke fouten in het bestaande. Er is geen verbetering denkbaar zoolang men hardnekkig voortgaat de zaken *verkeerd te noemen*.

Op 't voetspoor van *Genesis* tracht de waarheidzoeker de dingen een naam te geven «naar hunnen aard.» Het

---

1) Om eens iets te noemen, het roekeloos wegschenken van kontrakten: ongemotiveerde beschikking ten-behoeve van gunstelingen over de werkkracht van duizenden huisgezinnen! Zoo'n kontrakt, met één pennestreek naar luim verleend, werd dikwyls *du jour au lendemain* met tonnen winst verschacherd zonder dat de begunstigde zelf zich de moeite had gegeven de streek te bezoeken waar de hem toegewezen slaven woonden.

volk echter, minder wysgeerig, beoordeelt veelal den aard der dingen naar den naam die daaraan door zekere, niet altyd intègre, woordvoerders gegeven is. Wie den naam: «Vrye-arbeid» uitvond, heeft een slechte daad begaan. Ik stel nogmaals voor, dien term te veranderen in: *presbaarheid van den Javaan door den eersten den besten intrigant, in konniventie met de Hoofden*, en vraag welke «vryzinnigheid» er in steekt zich dàt program ten doel te stellen?

Is 't niet de plicht van elk *liberaal* gemoed zich aantekanten tegen het dryven der «liberalen» die op deze wys den *naam* van hun party schande aandoen? Moet niet elk vryzinnige protesteeren tegen dat ergerlyk misbruik van 't woord *vrijzinnigheid?*

Wat is er liberaals in het zeer *middeleeuwsch* pogen van den partikulieren industrieel, zich op Java te vestigen als.... *baron?* Want zoodanig is het standpunt dat de vry-arbeider in de binnenlanden onmiddellyk tracht intenemen en ook inderdaad verovert. Het kasteel, de burgt, heet *Gedong*. De eigenaar: *toewan tanah*, d. i. landheer. Onwillekeurig neemt hy daarvan in den mond des volks den naam aan. Zyn kinderen zyn jonkers en freules «van 't slot.» Er zijn er die een vlag hyschen. Sommigen zetten een paar veldstukjes voor de warande of ter-weerszy van de oprylaan...

Dit alles nu noem ik zeer onschuldig, en ik klaag dáárover niet. Maar ik voer die nietigheden aan als blyken van de pozitie die de partikuliere landsheer in de binnenlanden bekleedt, eene pozitie die minder onschuldige gevolgen na zich sleept. Want — om de vergelyking met vyfhonderd jaar geleden treffender te maken — ook de onderdanigheid der opgezetenen, de dienstbaarheid en feitelyk de: *lijfeigenschap* ontbreekt niet!

Is dat *liberaal?*

Die lyfeigenschap staat niet beschreven, zegt men. O neen! Maar ook in de dagen der ontwikkeling van 't Leenstelsel in Europa, was ze niet beschreven. Zy ontstond faktisch, en werd eerst later geboekt als reglementeering van 't bestaande. Adel is noch uitgevonden noch ingevoerd.

Hy is *geworden*, zooals alles wat in de natuur der dingen ligt. Tot zulke *wording* nu leidt de partikuliere industrie in de Javasche binnenlanden.

Is 't *liberaal* daartoe de hand te leenen?

Dat er Dekkers, Bakkers, Meyers en Jansens zyn, die zeer burgerlyk watertanden naar zoo'n goedkoope veradeling van hun toestand, is begrypelyk. Maar de begeerte der zoodanigen moest geen invloed hebben op 't oordeel van mannen die den Staat besturen. De door WILLEM den Veroveraar in Engeland geplaatste ... partikuliere industrieelen brachten hun zwaarden mee en *steunden* 't algemeen gezag tegen den Sakser. De souverein riep hen op ter heirvaart. Onze baronnen echter zullen zich, juist andersom, in oogenblikken van gevaar beroepen op de Regeering en oorlogjes provoceeren om hunnentwil. Het ware baronschap is een *onéruse* titel, geen *sinecure*. Daaraan schynen de *Liberalen* — al te liberaal ditmaal omtrent zichzelf — nooit gedacht te hebben. Men wil de vrucht, maar schuwt den arbeid die tot het voortbrengen daarvan noodig is. Het beschikken over de werkkracht van den Javaan komt den *Liberaal* gewenscht en billyk voor zoodra men hèm daartoe vryheid geeft. In handen van de Regeering is hem die bevoegdheid een gruwel ...

Is dat *liberaal*?

En de misbruiken? Wie zal den baron-landheer kontrôleeren?

De Bevolking zelf? Dit is onmogelyk. In de eerste plaats onderwerpt zy zich met bedriegelyke lydzaamheid *geheel*, tot op 't oogenblik van ruw verzet. De inlander kent geen geleidelyken overgang van onderwerping tot opstand. Hy klaagt niet, maar wacht tot het uiterste en dan slaat hy toe. Die afkeer van aanklacht zal alle mishandeling doen geheim blyven tot op 't oogenblik dat een rationeel herstel der grieven onmogelyk is.

Doch gesteld dat er wel geklaagd wordt. By *wien* moet plaagde lyfeigene zyn bezwaren inbrengen? Bij het dorps-

of distriktshoofd? Maar deze is op de hand van den landheer, die geen landheer wezen zou indien hy niet — zeer onliberaal alweer — had zorg gedragen «wèl te zyn» met de Inlandsche Hoofden.

Zullen er tegen dien tyd Europesche Beambten zyn die recht-spreken in de geschillen tusschen heeren en slaven? Dan vraag ik hoe groot het personeel daarvan wezen zal, en of de «partikuliere industrieelen» genegen zyn de daartoe noodige fondsen aantewyzen? Dat de tegenwoordige kontrole niet toereikend wezen zal, valt in 't oog. Thans reeds blyven veel misdaden — van Inlandsche Hoofden zoowel als van Europeanen in de Binnenlanden — onbekend en ongestraft, thans nu we slechts weinigen hebben te bewaken. Hoe zal 't zyn indien Java overstroomd wordt door duizenden fortuinzoekers?

Doch al ware het dat de noodige gelden hiertoe kunnen worden opgebracht — het kàn zyn, want aan geld zal 't *in den aanvang* niet ontbreken — zullen de nieuwe barons der industrie ook ryk genoeg zyn om de *kracht* te betalen die eerbied moet inboezemen voor de uitspraken van 't Bestuur? Zóóver gaat de produktiviteit van Java niet. De rezultaten van een Nederlandsch oorlogsbudget over een geheel jaar zouden spoorloos verzinken in één residentie.

En nu sprak ik nog niet van stryd tusschen de barons onderling. De onmisbare wryving der belangen moet kollizie veroorzaken. Wat den een begeerlyk voorkomt wordt ook door den ander niet versmaad. De zwakheid van 't Bestuur wekt op tot *self-help*, en ziedaar ons — het woord wyst er op — *en pleine Amérique*!

Is dàt de wensch der *Nederlandsche Liberalen*?

Hoe sommigen nog altyd na toelating van de «partikuliere industrie» van een voldoende kontrole kunnen droomen, is my een raadsel. Deze is reeds thans veel gebrekkiger dan ze, by behoorlyke plichtsbetrachting, volgens het bestaand regeerings-systeem wezen kon. Reeds nu valt het moeielyk den Inlander te beschermen tegen zyn eigen onderworpenheid en de hebzucht der Hoofden. Meent men die taak te kunnen volbrengen door onbeperken invoer van den fortuin-

honger die Amerika en Europa verteert? Ik noem dit een zonderling geneesmiddel.

By ondervinding weet ik wat het in heeft eenige weinige Hoofden te bewaken. Ik geloof bedreven te zyn in de eigenaardigheid der inlandsche huishouding, en acht me wel instaat der Bevolking een weinig meer vertrouwen inteboezemen, dan haar gewoonlyk omtrent Europesche ambtenaren bezielt [1]) maar ik zou geen kans zien haar te beschermen tegen de . . . handigheid van een paar maal honderdduizend fortuizoekende beschavers. Daarin zou ik te kort schieten al viel my 't geluk te-beurt gesteund te worden door een bekwaam en eerlyk Landvoogd gelyk Indie noodig heeft.

Op *plichtsvervulling* en niet op *sijsteem-verandering* behooren de *Liberalen* aantedringen. Zoolang dit begrip niet doorbreekt, hebben zy geen recht het *Kultuurstelsel* aansprakelyk te houden voor de fouten die er sedert jaren werden begaan, en daarop doelde ik toen ik hen verweet dat zy de gruwelen die ik — veel te zacht — schetste, met meer verontwaardiging verfoeiden dan hùn paste. Wie inderdaad het goede wil, verdraait de gegevens niet. Ik màg niet gelooven aan de oprechtheid der zucht naar verbetering, in dezulken die jaren lang kauwen op de muggen eener diepzinnige staatkundige verandering, en voortdurend de kemels blyven doorslikken, waarop ik gewezen heb.

Als gewoonlyk behoort men zich de vraag voorteleggen: *wat is* WAARHEID? Doch men behoeft die in deze zaak niet te zoeken door rondtasten in het duister eener vage

---

1) In den *Havelaar* vindt men daarvan het bewys. In zeer weinige dagen wist ik wat er in de afdeeling Lebak gaande was. De Indische Regeering schynt eerst voor korten tyd (1870) daarvan iets begrepen te hebben. Die landstreek wordt nu «een Augiasstal» genoemd, waar *van oudsher* zeer slecht werd huisgehouden. De Natie die de vertellinkjes in myn boek zoo «mooi» vond, heeft van *die hoofdzaak* niet de minste notitie genomen. Nog altyd blyf ik aandringen op *recht*. §)

§) (*Noot van* 1882). Sedert ik dit in 1870 schreef, is de toestand van Lebak steeds ellendiger geworden. Men zie daarover 't slot der Noten op de laatste uitgaaf van den *Havelaar*.

toekomst. Er zyn *feiten*, *gebeurde zaken*, die sedert jaren liggen te wachten op behoorlyke afdoening.

Men wil Vryen-arbeid, partikuliere industrie... zeer wel! Elke dwaling heeft haar oorzaak van bestaan. Men verwarre slechts niet die *oorzaak* met rechtvaardige *reden*. Hoe dit zy, gedurende het pleiten en debatteeren over die kwestie wordt de Javaan — met verkrachting van de *thans* bestaande regelen — mishandeld.

Welk recht hebben de hervormers op geloof aan hun goede trouw zoolang ze met die verkrachting genoegen nemen?

Moeten ook de wetten die de *Liberalen* tot bescherming van den Javaan zullen uitdenken, onuitgevoerd blyven evenals de bepalingen die zy vervingen?

Dan voorzeker is 't veranderen de moeite niet waard.

En ligt het in de bedoeling van de *Liberalen* dat hun program der toekomst géén doode letter zy, waarom dringen ze dan niet aan op handhaving van wat er goeds werd gevonden in 't *oude* stelsel. Waarom steunden ze *my* niet?

DE BESCHERMING DER INLANDSCHE BEVOLKING TEGEN WILLEKEUR VAN WIEN OOK, IS EEN DER GEWICHTIGSTE PLICHTEN VAN DEN GOUVERNEUR-GENERAAL.

HY ZORGT DAT DE BESTURENDE AMBTENAREN DE DAAROMTRENT BESTAANDE OF NADER UITTEVAARDIGEN VERORDENINGEN STIPTELYK NAKOMEN, EN DAT DEN INLANDERS OVERAL GELEGENHEID GEGEVEN WORDE OM VRYELYK KLACHTEN IN TE LEVEREN.

Zoo spreekt de wet.

Ik beweer dat ieder die het schenden van *dit* voorschrift met onverschilligheid aanziet, zedelyk onbevoegd is zich als hervormer van den toestand in Indiën optewerpen, en eindig met de woorden die het motto uitmaakten myner eerste brochure over dit onderwerp:

«De kwestie over Vryen-arbeid is geen kwestie. Besteel den Javaan niet, plunder hem niet, vermoord hem niet... dan zal er over eenigen tyd blyken of hy vrywillig arbeiden wil.»

Ik geloof: JA! En in dien zin ben ik een voorstander van *vrywilligen arbeid* en *partikuliere industrie*.

Waarlyk, dan zal ook de *beschaving* zich niet laten wachten, en haar zou ik — *elders* niet minder dan op Java! met vreugd verwelkomen, al bracht ze voor Nederland het verlies mede van 't prachtig Insulinde.

Want boven de belangen van het Vaderland staan die der MENSHEID.

Ik wil me niet vermoeien met het zoeken naar aanmerkingen die er zouden kunnen gemaakt worden op myn betoog. De eene welke ik uit gewoonte voorzie — die van overdrijving — neem ik dankbaar aan, wyl ik die tegenwerping beschouw als onwillige en dus te sprekender toestemming dat ik de waarheid zeide. Wie niet betalen wil dingt af, maar... erkent dóór dat dingen de schuld. En hiermee ben ik voorloopig tevreden. De vaststelling van cyfers en juiste maat is dan van later zorg.

Neen, *zoeken* naar mogelyke tegenwerpen zal ik niet. Ik heb evenwel iets anders voortestellen, dat naar ik hoop, getuigen zal van goede trouw en praktischen zin.

Niemand zal beweren dat onzekerheid voordeel aanbrengt, en vooral niet in een zaak zoo gewichtig als de hier behandelde. Er zal toch eindelyk een *beslissing* noodig zyn. Nederland heeft er recht op, te *weten* — ik zeg: *zeker te weten* — aan welke zyde de waarheid is? Onder de hoogstgeplaatste voormalige of tegenwoordige dienaren van den Staat zyn velen den «liberalen» begrippen toegedaan. Het schynt my toe dat hun plicht meebrengt, niet alleen te *stryden* voor hun meening — hetwelk by de verkiezingen voor de Kamer of by vakatures aan de ministertafel met meer dan voldoenden yver gedaan wordt — maar... te *overwinnen*. Want, dit zal ieder inzien, aan welke zyde ook het recht zy, tusschen beide richtingen in ligt het *niet*! Ook kan niemand verwachten ooit het ware Oosten te bereiken door beurtelings *Noord* en *Zuid* te sturen. Evenmin

kan men hopen het waggend gebouw onzer heerschappy in Indie hersteld te zien door bouwmeesters die, elkander gedurig vervangende, hun yver en bekwaamheden hoofdzakelyk moeten besteden aan 't afbreken en ondergraven van wat hun voorgangers trachtten tot-stand te brengen.

Nadat de vry-arbeidskwestie, wat den tegenwoordigen vorm aangaat, in 1848 een partyvraag, en — door begripsverwarring na 't verschynen van den *Havelaar* — in 1860 populair geworden is, zal ieder inzien dat de zaak, wat den duur der debatten aangaat — en de proceskosten! — ryp zou behooren te zyn tot uitspraak. Men bedenke dat er gevaar bestaat in langer verwyl. Twistende werklieden zyn slechte bouwers, en niet door gedurige schudding zal men een monument schragen waaraan volgens wederzydsch oordeel iets veranderd behoort te worden, hetzy men dan die verandering wensche te bereiken door herstel van het oude, hetzy men iets nieuws wil oprichten.

Ware het nu niet oorbaar, gepast en noodzakelyk dat zy die op het laatste aandringen, hun voorgangers *sub poene* van afval de taak opdroegen my te *verslaan?*

Wie met voorgewend *dédain* zulke overwinningen beneden zich rekenen mocht, bedenke dat ten-deze ook aan *myn* zyde een groote staatkundige party staat die, voorzeker ontmoedigd door myn nederlaag, daarna de «liberale» verbeteringen minder dan vroeger zou belemmeren. Is het dus niet *plicht* de chefs der «liberale» party ten plechtigste te sommeeren tot dezen . . . vrywilligen arbeid?

De volgelingen mogen eischen, dunkt my, dat hun hoofden my overwinnen, of . . . de vlag stryken.

En recht tot dezen eisch heeft tevens het geheele Nederlandsche Volk.

Ook den *Behouders* in 't byzonder heb ik een verzoek te doen. Ik noodig hen uit — indien zy myn arbeid niet geheel en al beneden de waarde achten van de zaak die zy voorstaan — zich, by ministerieele krises en in kamerdebatten, niet te laten verlokken tot nutteloozen stryd,

maar te eischen dat myn beschouwingen door de tegenparty grondig worden wederlegd. Dit verzoek staat in verband met myn begeerte om de zaak tot een beslissend einde te brengen, opdat eens ten-laatste zooveel talenten, zooveel yver, zooveel . . . hartstocht, als nu sedert jaren te-loor gaan, kunnen worden besteed aan iets anders. Hierin zou voor Nederland zekere niet overbodige ekonomie liggen van geestelyke krachten, welker aanwending waarschynlyk eerlang op ander terrein hoogst noodig wezen zal.

Wat my aangaat, ik zal me voorbereiden tot dupliek. Jazelfs, de gelegenheid zal my welkom wezen een-en-ander aantevullen of toetelichten dat ik in dit betoog oversloeg of niet helder genoeg in 't licht stelde.

NASCHRIFT BY DEN TWEEDEN DRUK.

Deze brochure zag het licht in 't Najaar van 1870. *Eenige organen van de behoudende party (met name het* Haagsche Dagblad) *namen een groot gedeelte myner redeneeringen in hun kolommen over. Van tegenspraak door woord- of penvoerders van de andere zyde is me niets gebleken. Nog altyd blyf ik me daartoe aanbevelen, tenzy men my vergunne dat zwygen toeteschrijven aan onmacht. Onlangs las ik in 't* Nieuws van den Dag *eene tot zekeren anonymus die in dat blad Indische vraagstukken behandelt, gerichte uitnoodiging om myn beide stukken over* Vryen-arbeid *te wederleggen. T e-v e r g e e f s heb ik naar 't voldoen aan dien billyken eisch uitgezien, en het doet me leed dat de my onbekende vrager niet op zyn verzoek is teruggekomen.*

Zoo ook behoorde de Natie rekenschap en verantwoording te vorderen van 't legio personen die nà 1848 *van 't goochelen met den klank:* «Vry» *misbruik maakten om zich op den voorgrond te dringen. Daaronder zyn er die zich door die kwakzalvery hebben omhoog gewerkt tot zy op 't kussen geraakten en dus de macht bezaten hun voorgewend* Stelsel *feitelyk intevoeren. Maar nooit gaven ze blyk den moed hunner overtuiging te bezitten, of liever, steeds bleek er dat die overtuiging nooit bestaan had. Om zich te redden uit de daardoor veroorzaakte valsche pozitie, moesten zy hun toevlucht nemen tot de gewone kunststukjes om naar goochelaars-*

manier de aandacht des toeschouwers *afteleiden, de van-ouds bekende* duitenplatery. *Een der brutaalsten daarvan was de noodlottige oorlog met Atjeh.*

«Ge verwacht dat ik, nu minister, den door my zoo vurig voorgestanen *Vryen-Arbeid* invoer? Dat ik 't verderfelyk *Kultuurstelsel* afschaf? Niets zal my by gelegenheid aangenamer zyn . . . o zeker! Maar toevallig is er juist op 't oogenblik iets anders te doen. We hebben volstrekte behoefte aan een oorlog met . . . met . . . (*het doet er eigenlyk niet toe, met wien*) met . . . Atjeh, als ge verkiest!»

Inderdaad, nu-en-dan hebben sommige Ministers behoefte aan een oorlog met . . . (het doet er niet toe met wien) *met* . . . *Atjeh, als ge verkiest! Hoe gelukkig, niet waar, dat er juist by zulke gelegenheid een dépêche van den consul te Singapore wordt ontvangen, waarin mededeeling wordt gedaan van* «intriges der Atjehsche envoyés met den Amerikaanschen en Italiaanschen consul» *die den oorlog waaraan de minister behoefte had, onvermydelyk maakten? 't Kon waarlyk niet fraaier treffen! Die dépêche,* later door de Regeering *met* Numme I *gemerkt, en het oudste in dagteekening onder de door* haar *ter rechtvaardiging van den oorlog overgelegde stukken, werd onbeschroomd opgegeven als het* uitgangspunt *van de zaak. Ze was van* 15 *Februari* 1873. *Jammer maar dat myn* Brief aan den Koning» *waarin ik waarschuwde tegen de misdadige zotterny die de minister in den zin had, reeds in September* 1872, *d. i.* vyf maanden vroeger *gepubliceerd was! Onweersprekelyk bewys dat we hier met 'n goochelstukjen* á la Louvois *te doen hebben. Toch hebben Kamers en Natie er genoegen mee genomen dat myn waarschuwing welker* datum *de geheele officieele historiek van den Atjeh-oorlog omverwerpt, door de Regeeringsmannen werd doodgezwegen.*

Die oorlog was eene dure farce *waarvan het Neder-*

landsche volk de kosten betaalt en die slechts dienen moest om 't gezwendel met Vryen-Arbeid *op den achtergrond te schuiven, evenals vroeger het verheffen dáárvan tot politieken leus, de strekking had gehad de* Havelaarszaak *te verdonkeren. De beteekenis van deze zaak is eenvoudig:* RECHT DOEN ! *Dat zekere heeren in den Haag — en vooral zy die zich na hun slag te hebben geslagen terugtrokken op hun eerste-kamerlyke landgoederen — hiertoe niet te bewegen zyn, is met het oog op de laatste bladzyden van* «Pruisen en Nederland» *niet onverklaarbaar. De zucht tot zelfbehoud is ook den misdadiger ingeschapen. Doch dat de Natie maar altyd blyft berusten in de politieke en maatschappelyke verrotting waaraan 't eigenbelang van een troepje gewetenlooze fortuinzoekers haar by voortduring prysgeeft . . . nu ja, ook dát zou wel te verklaren zyn. Maar liever dan het te beproeven keer ik my met walging van zoo'n onteerend schouwspel af. Wie volstrekt bedrogen worden wil is niet te helpen.*

Wanneer toch zullen de welmeenenden in de lande zich vereenigen om aan dien schandelyken toestand een eind te maken? Wat my betreft, na zes en twintig jaren van vruchtelooze pogingen moet ik erkennen vermoeid te zyn, en byna mismoedig!

Zóó meende ik eenige weken geleden dit Naschrift te moeten besluiten. En zie, gedurende de korrektie van myn boekje vernam ik met aandoening dat er een tal van achtenswaardige mannen was opgestaan om my te steunen in den stryd voor het goede. Er is iets by uitstek dramatisch in dat begin van het einde der Havelaarszaak.

Mocht het hun gelukken den afzichtelijken Droogstoppel *wegtedringen van het tooneel waarop hy vier gerekte bedryven lang tot schade en oneer van ons Volk onbeschaamd den boventoon voerde!*

Aan allen die zich zoo ridderlyk op den voorgrond stelden om dat doel te beryken, myn groet en myn dank!

MULTATULI.

NIEDER-INGELHEIM,
Maart 1882.

AART ADMIRAAL, MULTATULI EN ZIJNE WERKEN GESCHETST.

«Ik vervolg U, gij trotsche, spreekt de Heer; want uw dag is gekomen, de tijd dat ik u bezoeken zal. Dan zal de trotsche aanstooten en vallen en er zal niemand zijn, die hem opricht. Ja; ik zal een vuur aansteken in zijn steden, dat alle plaatsen rondom hem verteren.

In het jaar 1839 had Nederland een schuld van 236 miljoen gulden. Hoe Nederland daaraan kwam, wy weten 't; maar hoe Nederland er zocht at te komen, dat weten we allemaal niet. Toch is dit zoo noodig om veel in onze dagen te begrijpen. Benijdenswaardig is het lot niet van hem, die daarvan een begrip poogt te geven: dik zijn onze gehoorvliezen op het punt van staatsbeleid; nergens liever dan daar wandelen wij in schemering. De Nederlander heeft geen zin voor 't staatsburgerlijk leven en vooral als ge over koloniën moet spreken, zou hij dat zintuig, als hij het had, in watten leggen. Nu, over koloniën moet hier gesproken worden. Iets heb ik hier misschien in mijn voordeel; een middel om door de watten heen te schieten; ik moet spreken over een Indisch soldaat, over generaal van den Bosch. Deze gunsteling van Willem I gaf zijn vorst in uitgewerkte geschriften en mondeling den raad, de Indische planters te verplichten, voor het gebruik van een rijstveld 15 gulden landpacht en 66 dagen arbeid te geven. Deze 66 dagen moesten besteed worden aan een vrucht, die aan 't moederland 't meest zou opleveren; bij de aflevering aan de schepen zouden dan de planters nog een fooitje krijgen. Dit was de grondslag van een stelsel,

dat later kultuurstelsel werd genoemd. Willem I keurde het goed. In '28 werd de gelukkige en zeer vernuftige generaal landvoogd van Indië en Nederland kon nu rekenen op jaarlijksche opbrengsten. Om deze vastheid was het te doen. 't Was niet slecht bedacht voor 't met schuld bezwaard Nederland. En inderdaad ook voor de Javanen niet, dat zij 300 dagen 's jaars voor hun eigen rijstbouw overhielden. Twee maren werden echter over 't hoofd gezien of niet geacht in den vreeselijken geldnood, nl. dat de vruchten die 't meest opleverden zooals indigo, den bodem uitmergelden, de bevolking afmatten moesten en vooral, dat die aankwekingen vaak veel te ver van de woonplaatsen der arbeiders gelegen waren, zoodat 66 dagen een wassen cijfer worden moest. Ook was er te weinig waarborg, dat de inlandsche vorsten de arbeiders niet ook nog tweemaal 66 dagen voor hun tuinen zouden laten werken ... zoodat wel bekeken, de Javaan voor eigen rijstbouw geen tijd over had. Deze bezwaren, door de tegenstanders van den generaal zeer zwaar gesteld, werden door hem niet of te gering geschat. De generaal was een soldaat. Een goed en trouw en nijver soldaat, maar zoo hard als de kogels, die hij liet schieten tegen Indische opstandelingen. Het kultuurstelsel werd doorgezet met al zijn deugden en geheime gebreken: de hoofddeugd was, dat het geld bezorgde aan de berooide schatkist. Al wie dit lezen, zullen den generaal nu wel gelijk geven, denk ik; geld is toch maar alles. In '39 kregen wij drie en een half miljoen gulden enkel van winst op de koffie, behalve nog de waarde van twee ten honderd doorslag, dien de inlander bij 't afwegen moest geven aan 't moederland; want; want, ziet gij, het fooitje dat zij kregen voor hun opoffering van 66 dagen arbeid, moest toch een weinigje vergoed worden ... Ja, 't ging best. En de Javanen beminden dat dwangstelsel zoo zeer. Eén ding zoudt gij niet gelooven, als ik 't niet door uw watten heenschieten kon: daar waren er in Nederland, die generaal van den Boch verweten, dat hij meer beloofd dan gegeven had! ..

Kruipt nu maar weer gerust in de watten. In '44 stierf de generaal, nadat hij gezorgd had, dat Nederland jaarlijks tusschen 20 en 30 miljoen gulden aan Indië verdiende. Kon het schooner? De Javaan bracht eerstens zijn land-

rente op; ten anderen werkte hij zich lam in de rijkstuinen om daar koffie, suiker, thee, enz. te kunnen bezorgen aan de schepen der handelmaatschappij; ten derde moest hij bruggen en wegen aanleggen en aloude diensten doen voor zijn heer en meester, den regent; ten vierde mislukte zijn eigen onmisbare rijstbouw, omdat hij er niet voldoende voor kon zorgen; eindelijk moest het dienzelfden Javaan ontzachelijk veel genoegen doen, dat de Hollandsche opzieners ieder oogenblik zijn grond in bezit konden nemen voor rijksaankwekingen — of wel: den man zelf; zoodat hij heden niet wist of hij morgen nog hier zou zijn of wel in 't geheel zou bestaan! Al deze buitengewone genoegens werkten bezielend op het volk van Insulinde . . . zoo bezielend dat zij nu en dan hun krissen scherpten in 't geheim. Maar hier behoef ik niet door de watten heen te komen: wij, Nederlanders, weten nog zeer juist hoe sterk wij Alva beminden. De Javanen deden dan ook wel eens als onze vaderen: zij verhuisden tijdelijk. Gedurig ontsnapten er een paar duizend arbeiders, en als de dessahoofden dan niet voldeden in de aankwekingen, dan werden hun eenige dozijnen rottingslagen opgelegd; deze slagen werden door de hoofden met de stipste eerlijkheid en trouw uitgedeeld aan de arbeiders, soms met doorslag. Wie gevoelt niet, dat er groote opgewektheid heerschte door geheel Java ten gevolge van zooveel treffende rechtvaardigheid? Gedurig liet de regeering weten, dat die slagen niet te pas kwamen: dat de Europeesche overheden omzichtig moesten te werk gaan, dat de Javanen hun rijstbouw moesten kunnen binnenhalen; ja, zoo was de regeering van Willem I; maar zij vergat er bij te voegen, dat zij 't met eenige miljoenen guldens minder wilde stellen. Dat vergat zij — en vergeten wilde zeggen: blijven leveren. Hoe vindt gij die moederliefde der Nederlandsche regeering? Zie hierover niet zoozeer N. G. Pierson of G. H. van Soest: Over het kultuurstelsel 1), veel minder I. D. Fransen van de Putte: Regeling en uitbesteding

1) Het kultuurstelsel van «'t Nut», vervaardigd door Soetbroodt Piccardt, zwijgt van Havelaar. Piccardt, waarom deedt gij mee met Batavus Droogstoppel, waarom? . . . Gij had toch Havelaars boek «mooi» gevonden?

van suikerkontrakten; lees Dr. Groneman's schetsen en de brieven van de stiefmoeders aan Multatuli, voorkomende in de Minnebrieven van dezen schrijver. Dan krijgt gij een eenvoudig, maar zuiver denkbeeld van de verhouding van Nederland tot Indië, niet alleen in de dagen waarvan ik sprak, maar nog heden. Want verbazend is de geleerdheid van de schrijvers over het kultuurstelsel, maar de zaak zelve is eenvoudig als twee maal twee. Gij zijt een landbouwer. Best. Gij krijgt land van mij in pacht; ja, ook uw kinderen en kindskinderen, dus in erfpacht. Best. Maar gij moet mij vijftien gulden geven voor den bunder. Graag, zegt gij, dat's niet veel. Ja, maar gij moet twee maanden op mijn land werken. Legt gij nu reeds den wijsvinger tegen den neus? Ja, zegt gij, dat land ligt niet altoos naast uw velden. Maar dat's niets, gij hebt volk genoeg. Nu goed. Ja maar, gij moet op mijn land planten, wat ik voorschrijf, en niet wat gij 't beste voor den grond vindt. En dan nog iets. Al wat gij buitendien aankweekt en aan mij wilt verkoopen, dat moogt gij doen, maar ik moet zelf de markt bepalen.

Wat! wilt gij niet? Kom eens hier, vlegel, wat verbeeldt gij u wel? Werken, of we zullen zien, wie hier de baas is . . . woudt gij kromme sprongen maken? . . .

(Gij gevoelt, dat iemand die van ingewikkeld houdt, de schouders ophaalt over mijn schering.)

In die dagen (1839) kwam een jong ambtenaar naar Indië. Sints dat jaar bekleedde hij in Indië verschillende betrekkingen te Batavia, op Sumatra, Poerwakarta, in Baglen, te Menado, op Amboina en in Lebak. Als zooveel andere jonge lieden met een eerlijk warm hart, gevoelde hij spoedig weerzin tegen de behandeling, die de arbeiders moesten verduren. Hij was echter ook ambtenaar. Hij trachtte dus de bevolking te helpen met inachtneming der voorschriften en bevond, dat de ergste vijanden der bevolking haar eigen inlandsche hoofden waren. Die hoofden namen geheel willekeurig arbeiders in hun tuinen, stallen, werkplaatsen, zonder hen te beloonen. De Javanen, gewoon hun hoofden te eeren en te dienen, bleven dit doen, maar waren door de eischen van het kultuurstelsel beperkt in hun tijd en soms dagen op verre plaatsen aan 't werk.

Onze jonge amtenaar zocht de hoofden op dit punt beter in te lichten, maar stuitte af op hun zucht voor weelde, en vooral op de oud-vaderlijke gebruiken. Toen hij te Lebak kwam, nadat hij een woelig amtenaarsleven van 16, 17 jaar, waarin hij zich de tevredenheid der hooge regeering verwierf, had doorgeworsteld, dikwijls met gevaar van zijn leven, vooral op Amboina, zag hij daar de afpersing der landbouwende bevolking in vermetele mate. Hij sprak met den regent, een oud zwak man, die de buffels der landbouwers liet stelen, veel meer voor zijn familie dan voor zich zelf. De regent beloofde koeien met gouden horens, maar de buffelafpersing en het arbeiden om niet bleef voortgaan. De jonge amtenaar, plaatsvervanger van den resident van Bantam, waarin Lebak, schreef zijn chef er over. Deze wist er blijkbaar alles van. Hij antwoordde met uitvluchten. We begrijpen dit. Oud-amtenaar te zijn en dan nog klachten in te dienen over dingen, die men al zoo lang heeft geweten, dat is wat veel gevergd. Hij zocht zijn adsistent te sussen en den regent te kussen, meende ik te zeggen — maar hij beweerde toch, dat het hier en daar nog veel erger met dat knevelen was. De resident deed althans niets tegen den regent, wat zooveel was als tot den regent zeggen: ga je gang maar, oude heer! die jonge snuiter wil ons uit Natal mores komen leeren; hij verbeeldt zich maar, dat gij de buffels der arme lieden steelt en dat de arbeiders doodvallen van den honger. Hij is jong en excentriek. Toen wendde de adsistent-resident zich tot den gouverneur-generaal. Deze heer was juist bezig zijn landvoogdijkousen uit te trekken voor een opvolger en zijn mailsokken aan te doen om van zijn pensioen te gaan leven. Hij had geen tijd om op al die klachten te antwoorden en de adsistent moest zich maar bij zijn resident vervoegen. Onderwijl stierven er verscheidene arbeiders van den honger aan de wegen en at de familie van den regent de buffels op, waarmede de rijstvelden bebouwd moeten worden. Toen begon toch in den jeugdigen adsistent-resident het amtenaarshart voor goed koud te worden en het menschenhart te kloppen op tropische wijze. Hij schreef om zijn ontslag als de landvoogd niet liet voorzien in de misdaden van den regent tegen de bevolking. Maar de landvoogd had nu juist zijn

laarzen aan om in de mailboot te stappen en nergens anders meer tijd toe, dan om dien lastigen advokaat der buffels te ontslaan. Zelf kreeg hij een goed pensioen voor vijf jaar landvoogdij en ontbuffeling der rijstvelden, maar de jonge vurige man, met zeventien moeilijke dienstjaren, kreeg niets dan zijn ontslag Hij vroeg 't immers! Daar nu de ontslagene enkel mensch was, ging hij in deze hoedanigheid nog terstond naar den landvoogd, maar deze gebruikte juist zijn galgemaal als zoodanig. Dat mocht niet gestoord worden. Nu als 't op is dan, vroeg de burger, want, zeide hij, ik kom niet voor mijzelven. Maar er was geen opkomen aan, althans de landvoogd liet hem niet binnen, kleedde zich nu geheel en stapte, of liever sloop in de mailboot met zware schreden, gelijk men van iemand met vele rijkdommen en een zwaar pensioen verwacht.

Die in de voorgalerij had gewacht en gewacht, maar vergeefs had gewacht om den landvoogd van Nederlandsch Indië te spreken over de verregaande mishandelingen, die de bevolking van Lebak van haar regenten had te verduren; de man, die het vaartuig zag vertrekken met den wichtigen man, die hem had moeten hooren, maar 't niet deed en hem nu alleen liet met zijn beloften aan de verdrukte arbeiders, met zijn grieven, met zijn gezin en zijn pensioenloosheid; de man, die op dit schoone Buitenzorg niets vernam dan de kreten der Lebaksche bevolking en zijn oningelost woord: ik zal tot den grooten heer gaan, die is rechtvaardig, hij zal u helpen . . . dat was Eduard Douwes Dekker op den leeftijd van zes en dertig jaar.

Ik heb u dit allemaal niet verteld, omdat gij 't nog niet wist. Gij wist het. Geheel Nederland wist het. Ik heb dit alles hier niet herhaald omdat 't zoo aangenaam is. 't Is onaangenaam en onaangenaam gestemd zijt gij reeds sints 1861, toen er iets van uitlekte, hoewel 't ergste niet. Maar ik wilde dit overzicht geven om u den man dáár 't allereerst voor te stellen, dáár in de voorgalerij van 's landvoogds paleis, om met u te gevoelen wat er in dat edelmoedig hart moet zijn omgegaan, toen hij op deze wijze kennis maakte met een landvoogd van Neêrlandsche Indië, n.l. op zijn rug zien. Dít gezicht mocht, kon, zou deze

amtenaar nooit vergeten, want hij mocht het opvatten als een vlucht. 't Was een vlucht. Daarom stond de wachtende man in de voorgalerij zoo ver boven dezen zwaar gepensioneerden landvoogd. Daarom mocht hij, na dat gezicht, zeggen wat hij wilde. Zijn hart werd saamgeperst, maar de terugwerking zou komen. 't Zou moeten blijken of er in dat hart nog meer leefde dan liefde voor onderdrukten; en dan zou 't er uit komen, want hier in de voorgalerij en met het gezicht op een vluchtenden landvoogd werd het met schier onmenschelijk geweld saamgeknepen. Mij dunkt, ik hoor den kreet. Ik hoor den eersten gesmoorden kreet van teleurstelling, gevolgd door schokken van d epe smart; maar ik hoor in die voorgalerij als verademing in zoo onnatuurlijk geweldige aandoening, den hoonlach van 't sarkasme op 't zien van den vluchteling in de verte. Maar wat er ook in hoofd of hart mocht woelen, gisten, borrelen, tot uitbarstens, de wachter smoorde elken kreet, en zeide tot zijn ontbrood gezin:

Wij zullen tot koning en volk van Nederland gaan.

Hij is tot koning en volk van Nederland gegaan, persoonlijk en met een schoon verhaal zijner worsteling; vergeefs. Hij is niet gepensioneerd; hij is niet in dienst gesteld; zeventien moeilijke amtenaarsjaren heeft men wel willen aannemen als geschenk van den man, dien de regeering niet verkoos te hooren noch recht te doen. Erger. De gevluchte landvoogd werd door de hoofdstad van Nederland tot lid der tweede kamer verkozen. Deed zij dit om dien man in staat te stellen zich openlijk te verantwoorden? Misschien wel. En hij deed het kamerlijk. Toen hem inlichting werd gevraagd omtrent het voorgevallene in Lebak, zeide hij met groot gewicht, gelijk het iemand met zulk een pensioen past, o. a. deze geduchte woorden: «als ik over dat boek sprak, zou ik den schijn van partijdigheid niet kunnen ontgaan.» Werd dit in een gezelschap van gewone menschen gezegd, dan zou er natuurlijk een homerisch gelach opgaan. Er zou daarna gevraagd worden of 't hem in zijn bol scheelde. Maar in een verwarde bijeenkomst als de tweede kamer, geboren om nooit een gezelschap te vormen, gedoemd om zich op 't onnatuurlijkste te uiten, werd er niet gelachen, maar de idiotische deftigheid beantwoord met nietige vragen, die geheel afleiden

van het doel, waarmeê het besproken boek geschreven was. Met deze ongehoorde, stompzinnige behandeling van een levensvraag voor Indië, van een levensvraag voor een vurig, ijverig, edelmoedig ambtenaar en zijn gezin, van een levensvraag voor elk jong, edel gemoed dat zich met hart en ziel aan de Indische bevolking zou wijden, achtte de regeering zich ontheven van alle verdere bemoeiing met deze zaak. En het Nederlandsche volk heeft niet tot deze kamer, tot diē regeering gezegd: wij willen gerechtigheid zien uitgeoefend zoowel over den gepensioneerden rijken landvoogd als over den armen ongepensioneerden adsistent-resident. Koning noch volk eischte gerechtigheid en openbaarheid. Ook hier dus liet men den man uit de voorgalerij van Buitenzorg wachten. De koning liet hem wachten. Zijn landgenooten lieten hem wachten.

Het gemoed tot berstens vol, brak niet, maar in de persing en kwelling, in de teleurstelling en mishandeling die 't onderging, begon het kreten te slaken. Zij werden niet meer versmoord. Zij konden niet meer in de overkropte ziel worden teruggedrongen. 't Zou maar afhangen van het gehalte van dat hoofd en hart, of 't een dof gekerm, een klankloos gekreun, een woedend vloeken, een ijzig schreien om wraak, een amok zou zijn: dan wel een stem vol kracht en toon, een wee, een profetie, een mannenwoord dat sidderen doet. De vluchtende landvoogd had het gewaagd, of hij een Jeremia zijn rug liet zien of een afgeleefd, onverschillig man, wien 't nu genoeg was. Wellicht had hij, hem ontvluchtend, een stille hoop, dat de man een soort van Maleier zou zijn, dien men met een fooi en een zweepslag, tegelijk en met orde toegediend, in 't gebergte kon zenden. Hij had het gewaagd. Wat had de ontvluchtende gewaagd? Hij had gewaagd of de man, die hij met gezwollen, bedroefde ziel achter liet, in staat zou zijn, hem in mannelijke verbolgenheid en met goddelijk vermogen aan zijn volk te doen kennen als een, die noch eer noch pensioen verdiende. Hij had ontzettend veel gewaagd. De man in de voorgalerij had die goddelijke kracht. Hij was een Jeremia.

Multatuli heette hij sints het ruggezicht, tuchtwreker was hij sints de erbarmelijke houding van Nederland in zijn rechtvaardige zaak, zeggende: «Ik zal een vuur aansteken in uwe steden!»

Wanneer wij in aanmerking nemen wat Multatuli had kunnen en mogen zeggen terstond na de vlijmende teleurstelling hem aangedaan door de Nederlandsche regeering, — nà het onthaal vooral, dat den man te beurt viel, die de klachten over het lijden der Lebaksche bevolking schandelijk was ontvlucht, — en wij lezen Max Havelaar, dan gevoelen wij terstond, dat deze diep gegriefde man zacht van ziel was, veel meer tot dichten geneigd dan om zich door wraak geducht te maken. In dat boek is telkens Holm aan 't woord. 't Is op sommige plaatsen onmogelijk, er den man uit te herkennen die dat ruggezicht had gehad. Gij weet, hoe in de bruid daarboven, dat door Eduard Douwes Dekker werd vervaardigd als om zijn burgerlijke meerderjarigheid te vieren, in Holms romance voorkomt, bij wijze van tegenzang:

«Voor den balling bloeit geen lente, slaat geen nachtegaal zijn toon.» Dit werd tot profetie verheven in de voorgalerij. Dat hij ondanks deze wreede ervaring toch nog een dichterlijk boek kon schrijven als Max Havelaar, over toestanden die 't hart doen bloeden, bewijst hoe het offervaardig hart van Holm nog 't zijne was en dat hij nog bleef hopen op den adel der menschelijke natuur. Er is veel gezegd over den Max Havelaar. Het boek is uitbundig geprezen als boek. Het Nederlandsche volk heeft «gerild» van 't bloedig drama dat het bevat. Maar het hart des schrijvers is onbesproken gebleven, in zoover het boek een zelfoverwinning is van de zeldzaamste soort. Laat ons erkennen, dat wij van den geduldigen wachter wanhoopskreten, roepen om wraak, uiting van toorn en woede verdiend hadden, toen hij, nu werkelijk balling, «in den winter van 1860, gedeeltelijk in een kamertje zonder vuur, gedeeltelijk aan een waggelend en smerig herbergtafeltje te Brussel», zijn wedervaren te boek stelde. Dat boek is een kunstwerk als boek en als zelfbeheersching een verheven werk. Multatuli valt den plicht-vergeten vluchteling niet aan. Hij beschrijft de toestanden, zijn houding, zijn brieven aan zijn meerderen. Hun houding.

Verplaatst u een oogenblik in 't verscheurd gemoed van den teleurgestelden vriend des rechts, één oogenblik, en lees in die stemming zijn toespraak aan de hoofden in de Sebah; zijn Idylle van Saidjah; het dichtstuk van «Moeder en

kind»; toch staat die poëzie in 't bloedigst geschrift uit de geschiedenis onzer koloniën. Gij vergat het niet waar; gij meendet een album te lezen van Holm toen hij Karoline had gekregen. Had Nederland toen nog willen hooren, niet waar? Had Nederland toen tusschen de regels gelezen, wat er werkelijk stond: «Ja, waarlijk deze man heeft een edelmoedig hart,» het zou zijn zaak onderzocht en daardoor een roemrijke bladzijde geschreven hebben in 't boek van zijn Indisch bestuur. Ouder gewoonte heeft het echter dom gelezen. Wat blank was gelaten, heeft zelfs de regeering niet verstaan. Wat er stond, heeft zij daardoor maar half begrepen; gevoeld in 't geheel niet. Negen en negentig ten honderd van 't lezend Nederland heeft Max Havelaar een heerlijk boek gevonden! Kan 't grievender? Één ten honderd gevoelde dat hier veel door een offervaardig gemoed werd verzwegen, gevoelde dat hier, zielkundig gesproken, een zelfoverwinning was behaald, die luisterrijk mocht heeten en een kroon verdiende.

Hij kreeg ze. Mattheus 27 vers 29*a*.

I.

Ik beschouw de werken van Multatuli na den Max Havelaar uit het gezichtspunt: wat mocht hij zeggen tot het volk van Nederland na al zijn wedervaren. Ik leg hun den maatstaf aan van zijn recht en zijn plicht tot spreken. Zijn werken kritiseeren, kan ik niet. Hyzelf is zijn beste en trouwste recensent. Een beschouwing als die hijzelf heeft gegeven b. v. van de bruid daar boven in 't Naschrift van den vierden druk is niet te overtreffen, zoomin in voedzaamheid als in goede trouw. Zoo is hij zich over 't geheel bij zijn werken gedurig een zelfregistreerende peilschaal. Maar als ik met u zijn geschriften vluchtig ga doorloopen, hun genoemden maatstaf aanleggende, dan hoop ik niet te zwijgen als 't mij voorkomt, dat hij de grenzen van zijn recht en plicht overschrijdt of niet nadert. Tevens echter hoop ik in die beschouwing vrij te blijven van de bekrompenheid, die van elken vreemdeling hetzelfde met open armen zou hebben ontfangen en met smachtende blikken, maar van den landgenoot vraagt: «Is hij niet-e?»...

In Max Havelaar heeft hij zich al dadelijk, door zijn groote zelfbeheersching, den waren kunstenaar getoond. Hij heeft gespaard in vele beteekenissen; vooral heeft hij kracht gespaard. Met ingehouden gemoed heeft hij verhaald. Zijn hart bonsde, het wilde met geweld losbarsten, maar hij heeft het een oogenblik tot graniet gemaakt doch tusschen de spleten door bleef de dichtader vloeien. Dat gaf rust, verademing, nieuwe hoop. Toen nu dit heldenfeit, — iedere andere naam is beneden de daad, — was volbracht; toen zooveel ingehouden kracht niet werd erkend, niet werd gevoeld; toen zijn landgenooten hem zonder antwoord lieten, ja zelfs, zich niet ontzagen te vragen wie

hij was, alvorens men gerechtigheid deed aan zijn beklaagden en aangeklaagden, toen had hij recht te vragen: wie zijt gij, die roept: hij is slechts des timmermans zoon en achter het evangelie omloopt? Die oude vraag: wie is hij die zoo spreekt? heeft veel onderzoek verschoven, verijdeld. Dáàrom was 't ook hier te doen. Er is geen recht in de Havelaarszaak gedaan en men heeft slechts den man die haar openbaar maakte, gepoogd te lasteren. Toen zweeg de dichter voor een wijle en harnaste zich om den lagen omlooper op zijn ontleedtafel te leggen. Hij onderzocht hem met groote kracht. Hij onderzocht wat zijn godsdienst was, waarmede hij de Havelaarsfeiten ontweek. Hij onderzocht zijn meening omtrent waarheid in haar diepste samenstel. Hij ging na hoe hij geregeerd werd, dat een zoo rechtvaardige zaak als de zijne onafgedaan kon blijven. In dit onderzoek waren natuurlijk de goeden en de boozen begrepen. De toestand des volks was die van allen. Hij deed dit onderzoek en zet het voort, omdat hij tot allen prijs weten wilde, wie 't dan toch was, die hem recht kon weigeren. 't Is de vrucht van dit onderzoek op 't levend voorwerp, — 't is wat zijn profetenblik in het Nederlandsche volk waarnam, wat hij ons daarna in allerlei vormen mededeelde. Als gij zoo vriendelijk en zoo billijk wilt zijn, niet te vergeten, als ook gij den schrijver van Max Havelaar voor een hoogen, machtigen geest houdt, omdat hij de woedendste en tegelijk rechtvaardigste beroering van 't hart wist te weerstaan en te binden, dan zult ge erkennen dat de ontleding der maatschappij in Titanshanden was.

Na den Max Havelaar schreef Multatuli: Indrukken van den dag. Hiervan verschenen slechts twee nummers, waarvan de inhoud: Brief van Max Havelaar aan Multatuli en van Multatuli aan den gouverneur-generaal in ruste dikwijls zijn herdrukt, o. a. in Verspreide stukken. Hij verscherpt daarin de Indische feiten; meldt als zijn bevinding. dat de patient dien hij onder handen heeft, n. l. het publiek van Nederland, het ongewone niet kan verdragen en het natuurlijke niet gevoelt; maar vooral geeft hij verslag van zijn amtenaarsleven aan den uitgeweken landvoogd, hem verantwoording vragende van de vrucht van dat jonge

leven. Daar er geen antwoord kwam, geen onderzoek werd gedaan, geen opheldering gegeven, de aanklager zelfs niet ter verantwoording geroepen werd, had Multatuli recht om in de allereerste plaats die volksvertegenwoordiging op zijn ontleedtafel te leggen. Wij hebben aan deze ontleding van geachte sprekers de voortreffelijke satiren te danken in de brochure tegen vrijen arbeid in Indië. De bladzijden van 85 tot 100 toonen ten duidelijkste aan, hoe groot het vermogen was van dezen schrijver, die nog steeds zich inhield. Uit dit oogpunt zijn geschriften van dien tijd lezende, zult gij bewondering gevoelen voor zooveel ingehouden kracht, voor zooveel meesterschap over vormen, voor zooveel kunst. Zijn brief aan den man, die zijn klachten was ontweken.en dien hij in staat had gesteld om alles te verhelpen door eenvoudig den schuldigen regent af te zetten, die brief is krachtig door zijn edelmoedige taal; indrukwekkend door den stempel van waarheid. Mag 't ons één oogenblik verwonderen, moeten wij 't niet veeleer hoogst natuurlijk vinden, dat Multatuli de tweede kamer maakte tot een voorwerp van aller spot, omdat zij van het zwijgen der regeering op dien brief geen verantwoording vroeg? Van dag tot dag werd zijn bitterheid gevoed, maar hij hield zich nog altoos in: nog altoos bleef hij vertrouwen, hoop koesteren. Toen hij over vrijen arbeid schreef, dachten de voorstanders van vrijen arbeid hem voor hun staatkunde te winnen, in hun partijrag te wikkelen. Hij beschaamde hen openlijk door te verklaren, dat hij vrijen arbeid voor verderfelijker hield dan dwangkultuur bij een stand van zaken als dien hij had gebrandmerkt. Hij liet hun, die van zijn groote kennis en scherp verstand gratis hadden willen gebruik maken of voor fooien, openlijk weten dat het kultuurstelsel goed, maar de menschelijkheid afwezig was en dat bij deze schrikkelijke afwezigheid vrije arbeid moorddadiger kon worden voor de bevolking dan ooit eenig dwangstelsel. Dit liet hij hun weten maar drong er op aan, dat men hem zou ter verantwoording roepen voor alles wat hij tegen de Indische regeering en die van 't moederland had ingebracht. Dit geschiedde niet. Hij was en bleef balling. Maar nog barstte dit opgekropt gemoed niet los. In 1861 schreef hij Minnebrieven. Minnebrieven van een balling! Wie denkt hier

niet aan die van Jacopo Ortis, Pellico, Tasso? Hunne minneklachten zijn schoon, liefelijk, onvergetelijk. De geliefde was het vaderland, welks lot hun hart klanken ontlokte, die elk menschelijk gemoed nog zal gevoelen, eeuwen na deze. Multatuli's geliefde is de fee, die hem al het leed doet dragen, dat zijn landgenooten hem aandoen. De kracht die hem schaagt. Fancy noemt hij haar. Hoe schoon beschrijft hij deze zijn goddelijke geleidster. Beurtelings schrijft hij aan haar en aan zijn vrouw en uit daarin den toestand van zijn diep verslagen en geschokt hart. «Mijn hart is diep gewond.» Zijn vrouw schrijft hem dat hij een dichter is. De klank dezer Minnebrieven bewijst dat hij een groot dichter is en dat zyn woord, als 't eenmaal in volle stroomen losbreekt, geducht zal zijn. Java, in alles de grondtoon van zijn woord, is het begin, de voortgang en het einde van dit dichtstuk. Lees de geschiedenissen van Gezag met den brief aan Fancy, die er aan voorafgaat. Zie de achtste, de negende en eindelijk de tiende geschiedenis van Gezag. De brieven van vaders, ooms, stiefmoeders, als zooveel hoongelach; van Fancy aan het Nederlandsche volk en de regeering van Indië. En al de gesupprimeerde brieven der kapelluî. Wie gevoelt niet, wat den schrijver hier belette, duizendwerf hetzelfde te herhalen en verplichtte adem te scheppen van de nooit uitgezongen tiende geschiedenis van Gezag: «er ligt een roofstaat aan de zee . . .» Gij vindt hier ook die plechtige woorden van den landvoogd in rust, gelijk hij ze in de kamer sprak: «ik meen dat uit hetgeen de schrijver van dat boek gelieft te zeggen, voor mij geen verplichting tot verantwoording kan ontstaan.» En verder: «Ik meen, dat hetgeen ik van dat boek zou kunnen zeggen, den schijn van partijdigheid niet zou kunnen ontgaan.» Wij zeiden 't reeds: in de kamer werd niemand gevonden, die in luid gelach uitbarstte over zooveel eerlijkheid in dien man! Wat wonder, dat eenmaal de balling schreef: «ik ben moê.» Wat wonder, dat eindelijk niet meer terug te houden was, wat hem stikkend welde naar de keel: zijn kruisiging en doornen kroon:

«Komt meê, komt meê, daar wordt een man gekruist!
Daar is wat schoons te zien op Golgotha!

Werpt beitel neêr en spade, o burgerlui,
En roept uw dochters en uw knapen van hun spel. —
En laat uw werk uw werk maar voor van daag!
Werpt hamer, troffel, schaaf en weefspoel neêr,
Komt allen meê....
Hoerah, hoerah voor Golgotha!»

Gij moet dat derde sprookje maar eens lezen. En dat niet alleen. De Minnebrieven zijn zeer schoon. 't Is de worsteling van een geteisterd gemoed. Zij zijn ook daarom merkwaardig, omdat er de strijd van Multatuli tegen Nederland voor goed meê begint. De inleiding stelt de Nederlandsche bevolking in staat van beschuldiging en werpt haar de verachting van den dichter voor de voeten. De schuld van den rustenden landvoogd wordt herleid in buffels: de schuld loopt over vijf dienstjaren en is groot twee en een half miljoen buffels. De schrijver had deze buffels niet tot guldens moeten herleiden. Saïdjah kon met een heelen zak guldens geen voet rijstgrond omploegen. De schuld blijve uitgedrukt in buffels. Zóó is de schrede van den kampvechter vaster, geduchter. De twee en dertig vragen aan Kontroleur Verbrugge, den heer van Hemert, geven vasten bodem. Nogmaals legt de strijder zich de hand op 't kermend hart op bladzijde 179, in dien wanhopigen brief aan Tine. Tine roept Fancy op. En Fancy, wetende dat de strijd begint, dat de bruggen zijn weggebroken, de zwaarden uitgedeeld, de laatste zoenoffers in mokkend zwijgen gewezen van de hand, grift met feënvingeren deze roerende woorden aan de vrouw des bannelings:

«Kleinmoedige! Waarom bezwaart gij u? Waarom verwondert gij u? Zaagt ge ooit kiem schieten uit ongespleten korrel? Zaagt gij ooit baren zonder wee?

Wees gerust, ik zal dáár wezen te zijner tijd!

Ik zeg u, dat hij taai is, die daar gaat. Hij zal gewis aan 't kruis niet zwijgend sterven.

Ik zeg u: wees gerust, «het einde is nabij!»

De strijder lacht. Moedig gaat hij in den strijd dien hij zes jaar lang heeft uitgesteld, omdat hij hoopte op kordaatheid, op een weinig eerlijkheid. Hij lacht; speelt met zijn zwaard, gelijk ge aan den laatsten laatsten brief der

stiefmoeder kunt hooren. Hij speelt, zijn kracht bewust, terwijl hij in het strijdperk gaat.

Dien laatsten stiefmoederlijken brief, ditmaal niet door den uitgever geschrapt! moet gij lezen:

«Ik doe met de kinderen van mijn man wat ik verkies en als gij niet ophoudt hun dingen te vertellen, die zij niet mogen weten, zal ik hen opsluiten. 't Gaat u niet aan, dat ik uit die kinderen haal, wat er uit te halen is en dat ik ze voor mij laat arbeiden, wat ze bovendien geheel vrijwillig doen. Met al uw geschiedenissen heb ik niets te maken... ze brengen wanorde in huis. Als ge niet ophoudt, zal ik de wet tegen u inroepen en overal kwaad van u vertellen.» Ik noem dit geen brief van werkelijkheid, 't is een deel van 't vele sater-geschater in het dichtstuk der Minnebrieven, dat daarin harmonie is. Het gevoel wordt verkwikt door deze speelschheid van 't vernuft en 't lachen van 't vlijmend sarkasme (Ideën 314) in zulk een geduchte partituur. Het geloei der gestolen buffels in dit schoone dichtstuk is zoo zwaar en klagend, zoo overstelpend tot in zijn stervende echo's, dat de stiefmoeders, ooms, tantes en al de kappelluî verkwikken met het heksengeschater hunner persoonsverbeelding der ware verhouding van Indië en Nederland. De lezer van de Minnebrieven staat verbaasd over hun welsprekendheid, maar vooral grijpt de eenheid van het werk hem overmeesterend aan. Het schijnt eerst dat de dichter uitspanning zal zoeken door een voortdurend onderhoud met Fancy. Hij zal haar beschrijven, haar den nood zijns harten, zijn minnepijn klagen en 't zal 't oude lied des gewonen minnaars zijn. Doch neen. Hij klaagt haar de smart des ballings, hij vraagt haar steun in den strijd, dien hij gaat aanvaarden, na jaren vredebiedens.

Neen waarlijk is hij niet gestorven aan 't kruis. Elk woord is een stoot en de meesten zijn goed en de meesten zijn verdiend. Ik zal overwinnen, schrijft hij ten slotte aan Tine. Dit is waar. Hij zal overwinnen. Hij heeft licht, liefde, waarheid vóór. De vijand heeft alle drie tegen zich. Hem de zege. Maar wij zijn nu nog slechts bij de Minnebrieven. En daar is nog geen spraak van zege. Daar is echter spraak van recht. Ik hoop in 't licht te hebben gesteld, — ik hoop den onverschilligste, ja den vijandigste te hebben doen gevoelen, dat hij recht van spreken had.

Dat recht is hem, door de moorddadige koudheid van zijn landgenooten, als 't ware opgedrongen. Welnu, de wegvarende landvoogd had gewaagd of hij een Jeremina in zijn voorportaal had laten wachten op recht; Sjaalman was een Jeremia; Neêrlands regeering en volk hebben dat waagstuk nagedaan; zij hebben den Jeremia aan 't woord laten komen. Hij heeft de macht van 't woord gelijk geen Nederlander vóór hem. En het woord is een scherp zwaard. Geheel 't Nederlandsche volk zou de scherpte gevoelen door merg en been; — 't zou bloeden, en dat alles: omdat éénmaal een landvoogd vreesde rechtmachtige klachten te hooren en recht te doen. Zij hebben Holm romances laten dichten; zij hebben Havelaar laten zingen en Chresos in Beötie laten spelen op de fluit; zij hebben Sjaalman laten bespatten door de paarden van Droogstoppel; zij hebben Multatuli herhaalde malen laten verklaren en bewijzen, dat hij niet zichzelf, maar de eer des lands op 't oog had en dat alles te vergeefs . . . dat alles, terwijl zij in weelde zich wentelden en de balling niets over had dan schuld. Zij zullen hun loon voor dat alles wegdragen. «Koop, publiek, koop! Er zijn aandoeningen te krijgen voor wat geld! Ik heb macht u te streelen en te kittelen tot ge zoo gek wordt, dat gij den prijs uwer koffie vergeet, gij, die anders zoo hard zijt van huid dat de zweep er van kermt.» . . . .

. . . .

«Waarde d' Ablaing! 't Zal niet gezegd worden, dat niemand de ziekte aantastte, waaraan dit volk lijdt: de Leugen. Ik verzoek u, de uitgaaf op u te nemen van een werk, dat ik zoo éven bedacht heb. Noem 't Ideën en schrijf er boven: «Een zaaier ging uit om te zaaien.»

II.

«Ik wou dat mijn lezers oud werden en mij lazen van verre.»
Idee 122.

Hoewel de Ideën een schoon, nog steeds voortgroeiend werk is, waaruit ik menig juweeltje met u hoop te waardeeren, beweer ik toch, dat de Minnebrieven in kracht en schoonheid van voorstelling door geen later geschrift van Multatuli is overtroffen. Deze lijdensgeschiedenis boeit en sleept mee door hare eenheid en kracht, die te meer verrassen in zulk een kaleidoskopischen vorm. Oppervlakkige lezing dezer lijdensbrieven is miskenning. Ze met het hart te lezen draagt daarentegen een groot loon weg. Gij moet het verband gevoelen tusschen de schrikkelijke voorrede en den inhoud; gij moet gevoelen dat het woeste kruislied kon geschreven worden door den dichter van Fancy's portret: «Moet ik u noemen met namen uit het Hooglied? Zijt gij de lelie van Saron of de Narcis in het dal?» Hij heeft geen woorden om deze weldoenster, deze kracht in zijn lijden, dit leven van zijn leven te schetsen; want straks zal zij het zijn, die hem door de felste worsteling tot de overwinning voert. Wie aandachtig overweegt, wat Multatuli op dit oogenblik voor ons volk is, welk een diepen indruk hij op jong en oud heeft gemaakt en dat hij ons steeds sterker meesleept, die moet getroffen zijn door de groote en schoone waarheid van deze Minnebrieven. Zij zijn tegelijk geschiedenis en voorspelling. Geschiedenis des harten heeft altoos voorzeggende kracht. Schijnbaar hebben al die «gesupprimeerde» brieven niets te maken met de geschiedenis van gezag en de sprookjes. Schijnbaar zijn de brieven der stiefmoeders, tantes, dominees en kappelluî daar tusschen

geplaatst bij wijze van gril. Elke brief een luim van 't oogenblik. Maar wie zoo dacht, heeft onachtzaam gelezen. 't Klinkt mij, alsof iemand wilde beweren, dat de verhalen, die Wagner en Faust van de paaschvierders buiten de stad aanhooren, niet tot de zaak dienen; dat de heksenkeuken, studentenkelder en Bloksberg storende realismen zijn. Ach! ach! Men kon even goed den geheelen Mefistofeles uit den Faust lichten, als genoemden episoden ontberen. Zij vormen de harmonie die bedoeld is in 't mikrokosmos. Zoo ook de brieven en halve brieven van al die wezens, die den Bloksberg der Minnebrieven vormen. Zonder uw aandacht te trekken voor de «gesupprimeerde» brieven, zonder dien saterlach en die schelle kreten van de straat, zouden deze minnebrieven geen volledige lijdensgeschiedenis zijn. Van de zoete harmoniën die uitgaan van de beschrijving van Fancy tot de wanhoopskreten aan Tine en van Tine; van het eentonig geloei der twee-en-een-half miljoen gestolen buffels tot aan het schelden van den kristelijken jongeling; van de persoonlijke kennismaking en de vergeten bef van den domine tot het kruislied; van het eerste sprookje tot de tiende geschiedenis van gezag in het boek Minnebrieven één klacht, één kreet, één kruisiging en daardoor de geschiedenis van een gefolterd gemoed. Haar welsprekendheid kwam voort uit haar waarheid: aan haar de zegepraal, die reeds sints lang aan de zijde is van dezen strijder, — ondanks alle oppervlakkig oordeel over deze gewichtige Minnebrieven.

De vier brieven van dominees onder de Minnebrieven hebben mijn aandacht getrokken in verband met ds. Wawelaar en het onderzoek, dat Multatuli met vivisectie toepast op ons volk. In dit onderzoek toch, dat hij in zijn ideeën begint met een opwekking tot onbevooroordeeld zoeken naar waarheid, stuit hij reeds dadelijk op de godsdienstigheid der Nederlanders. Deze godsdienstigheid is met recht het voorwerp zijner verwondering. Hij heeft recht te vragen, wat het voor een godsdienst is, die dit godsdienstig volk den heilloozen moed gaf, recht te weigeren aan Havelaar en de zijnen. Slecht loopt het onderzoek af. En niemand heeft recht er zich over te verbazen. Wie van godsdienst spreekt, spreekt van de som der menschelijke deugden; het godsdienstig gemoed is het ideale menschenhart. Dit kent geen rechtsverkrach-

ting dan om er van te gruwen. Hier is rechtsverkrachting en godsdienst te gelijk. De laatste moet dus gehuicheld zijn. Dit is zijn gevolgtrekking. Zij is vreeselijk maar er valt niets tegen aan te voeren. Weerloos staat het warm godsdienstig en edel gemoed tegenover deze forsche vivisectie. Al de ideën die er aan gewijd zijn spotten met deze godsdienst of verachten ze, vloeken ze als een volksstraf, — als een algemeene ramp.

Ik heb gepoogd, de vreeselijke kracht zijner gevolgtrekking te breken in een ander Tijdschrift, dat beter geschikt is voor zulke vraagstukken dan het Tijdschrift Nederland. Ik heb er op gewezen, dat de nieuwe godsdienstrichting vol gevoel is voor recht, waarheid, vrijheid en zelfstandig leven en dat zij dus onrechtvaardig door Multatuli is gevonnisd. Ik heb er vooral zijn aandacht op gevestigd, dat deze nieuwere richting van godsdienstig leven hem. hoe van verre dan ook, volgt in zijn strijd voor recht en volkskracht, zoodat hij volgens van zich vervreemd heeft door zijn snijdende gevolgtrekking. Hij heeft er in gehandeld tegen zijn eigen wijze van zien, die hem voorschreef, eerst de steenen uit den weg te werpen die onmiddelijk hinderen, daarna wat verder aflag. De steen die vlak in de weg ligt, is de orthodoxe. Doch ik verwijs naar dat opstel, mijn leedwezen betuigde dat welsprekender, ervarener pennen dan de mijne die taak niet reeds vóór lang op zich namen. Want wie hier Multatuli op onwaarheid wijst is in zijn recht en hij zal 't erkennen, ook al blijft hij alle godsdienst als volksramp vloeken. Voor ditmaal hierover genoeg. En hiermede acht ik tegelijk al de ideën behandeld, waarin mannen als Meijboom, Zaalberg, Muurling e. d. m. aan den openbaren spot worden prijs gegeven, als leeraars van wat Multatuli verachtend noemt: modernisme. Ik wil er alleen dit nog bij voegen, als aanhangsel op mijn zoo even genoemd opstel, dat Multatuli nergens zoo ver is van den diepen schoonen klank van liefde en waarheid, als in al de ideën, waar hij warme vrienden beleedigt en godsdienst vloekt.

Had hij hier eenig onderscheid willen maken tusschen een streven dat zich schikt naar den aard en het ontwikkelingspeil des volks maar het excelsior in 't oog houdt, — en een streven, dat uit is op verdomming door bedwel-

ming, hij had met volkomen recht dit streven, dat zich onder den naam van godsdienst aan zijn ontleedmes voordeed, mogen ten toon stellen als vloekwaardige huichelarij. Want het feit bestond, dat hem recht was geweigerd door een zich godsdienstig noemend volk.

Hoe aangenaam is het ons, als wij in die ideeën liefelijke waarheden vinden die, aan voedende dauwdroppels gelijk, over dit wonderlijk veld van bloemen en distels, dorens en palmen ons tegenglinsteren. Dan weder kunnen we ons voorstellen in een woestijn van oude waarheden rond te dwalen, als op eenmaal een spreuk als een bliksemschicht ons de oogen dreigt te verblinden en ons verbijsterd naar de lucht doet staren of daar een onweder was. Somtijds worden wij onverwacht van tedere muziek omgeven. Een andermaal verrast ons een lachend gezang. 't Gaat ons in die Indeën menigmaal als Si Oepi Keteh, die door Havelaar genoemd werd zooals hij u en mij menigmaal ook doopt: stumpert. Zij dacht enkel met haar vader en den kommandeur een reisje in een prauw te doen tot peperonderzoek en zij kreeg de mooien vertelling van de Japansche steenhouwer. «Oepi, er was een man die steenen hieuw uit de rots, enz.» Zie Havelaar bl. 171. Somtijds zijn wij enkel voorbereid op een kritiek van 't leven en er komen schoone vertellingen. Zoo krijgen wij in den eersten bundel Ideën, reeds bij No. 229, na 228 Nrs. voornamelijk gewijd aan iets wat wij reeds wisten, n. l. dat de Nederlanders, als alle andere volken, zich dikwijls met halve waarheden laten afschepen, de vertelling van de zeeziekte op de Sainte-Vierge, of eigenlijk niet van de zeeziekte, maar van Mad. Colineau en den monnik. Die 228 Nrs. gewijd aan wat wij wisten, zijn echter niet overtollig daarom. Het onderzoek, waartoe Multatuli komen wil, maakt noodzakelijk, bekende dingen te vertellen, maar wij mogen er gerust nog eens naar luisteren en ze overwegen, zonder daarom aan Mutatuli's uitsproken grooter beteekenis te hechten dan zij verdienen. Als hij b. v. tal van ideeën wijdt aan de slechte opvoeding der meisjes ten ontzent, dan verdient hij aandacht, overweging en — wat iets zegt — gevolggeving aan zijn denkbeelden. Maar als hij daarbij vreeselijk over hysterie schrijft, alsof die ziekte algemeen was en veel dieper uitwijdt dan

de goede smaak en een gezond hart veroorlooven, dan gevoelt gij, hoop ik, terstond dat gij hier gerust verder gaan, d. i. overslaan kunt, — mits gij idee 183 van buiten kent, anders hebt gij tot overslaan van 184 tot 203 geen recht. Aan 't einde deze woestijn gekomen, ziet gij een oasis voor u geopend. Maar eer gij daaraan behoorlijk genot kunt hebben, herinner ik u Idee 30: «Bij 't beschouwen van een kunstwerk, bij 't schatten eener uitstekende daad, bij 't beoordeelen van een uitgedrukte gedachte leg ik me altijd de vraag voor: wat is er omgegaan in de ziel van den kunstenaar, van den held, van den wijsgeer om dat ideaal te scheppen, om tot die daad te besluiten, om die gedachte voort te brengen, en er vorm aan te geven als denkbeeld? Dat is: ik vraag, hoe de ziel bevrucht werd? Welke toestanden zij doorliep bij dracht en verlossing? De geschiedenis eener groote conceptie roept mij altoos den tekst toe: met smart zult gij kinderen baren!

«Kon een graankorrel spreken, ze zou klagen dat er smart ligt in 't ontkiemen. Helden, kunstenaars, wijsgeeren zullen mij begrijpen en de klacht der graankorrel «verstaan.» Dit Idee kan ons bewaren voor veel oppervlakkig lezen en oordeelen, kan ons behoeden voor vergaping aan doodgeboren dingen. Laat het ons in de eerste plaats een aansporing zijn om kunstenaarswerk te waardeeren; als gij op een museum zijt, ga een schilderij die u trof, niet te spoedig voorbij om een ander te gaan zien: laat liever het geheele museum verder onbetreden, dan prijs te geven wat u hier boeit. Eerst nu kunt gij overdenken, wat dit kunstwerk aan zielsarbeid en kunst heeft gekost en een offer schatten, dat gij vóór deze niet hadt vermoed: gij hebt er hart voor; maak van dat hart gebruik om een groote gaaf van een menschenhart te verdienen. Dat hart vraag ik ook van u voor de vertelling van de zeeziekte of — zoo gij er geen zeeziekte in opmerkt — van den monnik. Wat evenwel uw gemis van zeeziekte in dit scheepsverhaal aangaat, zou 't goed kunnen zijn, de ideën 216 en 217 te lezen. Zij zijn noodig voor idee 229 waarmeê de vertelling begint. Want als gij de zeeziekte van den schrijver niet beseft hebt onder 't lezen, dan bevestigt dit uitnemend wat hij dichtte in idee 35:

«Hebt ge 't Idee wel gelezen
Niet dat ik neerschreef op enne,
Maar dat ik niet schreef op 't wit
tusschen enne en enne plus één »

Dit idee is ver van overbodig voor alle soorten van lezers. Een heilzame les. Maar het slot van 92 behoort er bij. Ook Idee 123 is hier een uitstekende raad.

In het verhaal, de oasis door mij bedoeld, komt een monnik op, die door den held van 't verhaal werd bewaard voor een val toen hij uit het schuitje langszij naar 't dek der Sainte-Vierge wilde klimmen. De monnik dankte den jongen man die hem gered had zeer hartelijk en werd dadelijk zeer gemeenzaam met hem. Hij vertelde dat hij proveditore was van een klooster te Nizza en wees hem op de zakken knoflook die hij had wezen inslaan te Marseille, waar de Sainte-Vierge aan 't hoofd la Joliette lag vastgemeerd. Toen de jonge man hem op 't punt van geloof moest teleurstellen, zeide de monnik: «o, dat maakt niets uit. Kom maar eens bij ons, enz. Wat zal men lachen, als men verneemt dat ik bijna zou verdronken zijn . . .»

«En dat zonder absolutie, mijn vader!» viel de jonge man spottend hem in de rede, een spot die van protestantsche domheid en onkunde getuigde.

De vroolijke, babbelende, schertsende monnik werd op eens een ander mensch, zijn gelaat verhelderde, hij richtte zich op, er straalde iets uit zijn oogen dat den vreemde berouw deed gevoelen over misplaatsten spot.

Heel gelukkig evenwel, dat ze afstuitte op de trouwhartigheid van den barrevoeter, want deze kon niet begrijpen dat er ooit zou gespot worden met iets zoo heilig als zijn geloof.

«Neen, mijn zoon,» was 't antwoord, «ik had die reeds.»

«De heilige maagd zij er voor geprezen, vader,» hervatte de vreemde.

Dit moment in 't verhaal, n. l. 't gevoel van waarde in den man met het haren kleed, in den kloosterling, dien men dat gevoel in dorren waan ontzegt, is hier met natuur en waarheid geschetst. 't Herinnerde mij den evenzeer franschen monnik, die eenmaal Sterne op zijn kamer te Calais aansprak om een aalmoes voor zijn klooster. Ik weet niet, wie van deze twee, Multatuli of Yorick, het treffend

oogenblik 't treffendst heeft beschreven, maar ik beken dat beide schoon zijn, dus naar 't leven.

Sterne spreekt: «'t Is zeer waar, antwoordde ik op de beschrijving van den kloosternood en de armoede der orde, — 't is zeer waar — en de hemel zij u een bron van hulp waar ge niets hebt dan de liefdadigheid dezer wereld! wier voorraad vrees ik, op verre na niet voldoende is voor de vele groote eischen die haar ieder uur worden gesteld.

Toen ik de woorden groote eischen uitsprak, liet hij een eenvoudigen blik gaan over zijn kleed. — Ik gevoelde al de kracht van dit beroep. — Ik weet het, zeide ik: een ruw kleed en dat maar ééns in de drie jaar; magere tafel, 't is niet veel zaaks; en zoo is 't eigenlijk met medelijden gelegen, daar het door zoo geringe middelen kan bewerkt worden, dat uw orde mocht wenschen die te vermeerderen, door te streven naar een fonds, eigendom van den lamme, den blinde, den grijze en den zwakke! de gevangene, die daar nederligt de dagen tellende en weder tellende van zijn verdrukkingen, lijdt ook mede voor zijn aandeel; en waart gij van de orde der Genade geweest, zooals gij nu franciskaner zijt, — zoo arm als ik ben, ging ik voort, naar mijn kleerkast wijzend, ik had ze voor u geofferd tot rantsoen voor de misdeelden.

De monnik boog.

Maar bij alle andere, besloot ik, gaat de ongelukkige uit eigen land voor: ik liet duizenden bij ons in armoede achter. — De monnik knikte welgemeend met het hoofd alsof hij zeggen wilde: Zeker, zeker, er is ellende genoeg in elken hoek der aarde, zoowel als in ons klooster. — Maar wij maken onderscheid, goede vader, zei ik, terwijl ik met de hand over zijn kleed streek tot antwoord op zijn beroep van straks, tusschen zulken die alleen brood van eigen arbeid wenschen te eten en hen, die een anders brood eten en geen ander levenspad hebben dan, voor de liefde Gods, in traagheid en onwetendheid te blijven.

De arme franciskaner antwoordde niet, maar hij liet zijn staf in zijn arm vallen, vouwde beide handen met onderwerping over de borst en ging heen.»

Sterne liet den ouden monnik, dien hij omstreek zeventig jaar schatte, onbedeeld gaan, omdat hij, gelijk hij tweemaal zegt — vooraf stellig had besloten, hem geen stuiver te

geven. Lees de teekening van den monnik en gij kunt u den ouden kloosterling voorstellen, zooals hij daar stond tegenover den Engelschen geestelijke — en werd afgewezen. Gij vergeet hem evenmin als Sterne — zelf.

Toen de monnik van de Sainte-Vierge later moest vernemen, dat de man die hem gered had, niets wilde weten van de heilige maagd, was hij zeer verbaasd en bedroefd. Toen hij van zijn ontzetting bekomen was, zeide hij tot den vreemdeling: ik zal voor u gaan bidden. Hij verwijderde zich en in dien tusschentijd viel die voortreffelijke en levendig geschetste kennismaking van den vreemde met dokter Colineau en zijn jong vroolijk vrouwtje, een meesterstukje van poëzie. Twee honderd ideeën waard. Ik vertel die tooneeltjes niet. Gij moet ze maar zelf lezen en met het geestig vrouwtje lachen. 't Is me om den monnik, om de eigenlijke zeeziekte van Multatuli te doen. Reeds te voren had hij den monnik, die op zijn knoflook in een sluimer was geraakt, iets onder 't hoofd geschoven om hem meer rust te geven en daarbij op zijn borst, door de open pij heen, een bosje heiligen zien heen en weder schuiven en schampen. Toen madame Colineau hem de verklaring van haar vroolijkheid in haar armoede en haar gerustheid op zee wilde geven, sleepte zij hem bij 't licht, dat uit de kajuit kwam en liet hem 't middel zien: weder een bosje heiligen. Dit alles ontmoedigde hem diep. Maar toch zag hij met zekeren eerbied de sombere gestalte des monniks uit de kajuit opkomen, hij had met zooveel toewijding gezegd: ik ga bidden voor u. En toen de vreemdeling zijn hut was gaan opzoeken, om te slapen ten einde 's morgens bij de afreis op 't dek te kunnen zijn, en beneden komende hoorde, hoe de arme mr. en mad. Colineau naar voren werden gejaagd waar de monnik zat, omdat zij reizigers tweede klasse waren, toen vloog hij naar boven en bracht althans den monnik en de jonge vrouw in zijn hut. De monnik sloeg den vreemdeling aandachtig gade, terwijl de jonge vrouw in zijn kooi lag en zeide dat hij een goed hart had en smeekte hem, in de heilige Maagd te gelooven. Maar de vreemde kon dit niet; toen echter de monnik zijn zegen wilde geven, knielde hij voor hem. Dat geheele tooneel in deze hut, met haar twee legersteden en weinig gordijnsel, is de triomf van liefde en goedheid over enkele zeeziekten.

Het verhaal doet, uit dat oogpunt beschouwd, meer genoegen dan dat van Sterne, die door zijn teekening ons voor zijn monnik inneemt en hem toch met leege handen afwijst. Beider beeld is echter sprekend. De gedaantewisseling van den monnik der Sainte-Vierge toen iemand onderstelt dat hij zonder absolutie zou zijn en de blik van den franciskaner op zijn pij, toen Sterne van groote eischen sprak, maken een diepen indruk als een kop van Guido. Ongetwijfeld is Sterne sober en sterk te gelijk, maar daar was hij Sterne voor; de overdenking die hij aan den monnik wijdt, nadat deze hem in zijn kamer heeft alleen gelaten, is heerlijk omdat daarin, als in een prachtigen spiegel, het beeld des franciskaners andermaal verschijnt, zoodat de teekenaar twintig pond uitlooft aan wie als advokaat van den bedelmonnik optreedt, opdat hij — Sterne — hem moge terugroepen en een aalmoes geven.

Multatuli heeft meer kleuren noodig; hij is minder geoefend, dat gevoelt hij terstond; maar hij bereikt óók zijn doel en doet u diep bewogen des monniks zegening bijwonen; verkwikt liefelijk uw hart met dat gerecht van die eene vork en die weinige snijboontjes en dien levengevenden lach van 't onbezorgd maar arm echtpaar Colineau.

't Spreekt van zelf dat allen die de Ideën van Multatuli met gulzigheid lazen, in deze scheepsvertelling een heerlijke belofte zagen. De beste gevoelden dat hij hen op den duur niet op de pijnbank zou houden; dat hij-zelf te veel behoefte had aan poëzie, te veel poëzie was, om lang buiten haar om te schrijven. Andere lezers, die de vivisektie bijwoonden gelijk men een standje op straat bijwoont, hebben het verhaal niet begrepen, dus niet gewaardeerd. Deze andere lezers vormen geen klein deel van hen, die zich met zekere beotische praal Multatuli's volgelingen noemen, ik durf zeggen het grootste gedeelte. Vandaar dat de vertelling, die in elk ander land, neen sterker, die van elken buitenlandschen schrijver met hoogschatting zou ontfangen zijn, hier werd opgevat en vergeten als een anekdote. Dit is de reden van het «beneden kritiek» over welks letterlijke toepassing op de Sainte-Vierge Multatuli zich beklaagt. Als hij mij gelooft, dan zal hij er zich niet meer

over beklagen maar er blij om zijn. Er is een zwijgen dat vereert en althans scherp kenmerk.

Er komen, na die Sainte-Vierge, schoone ideën, geheel in overeenstemming met de krachtige inleiding. Sommige bevatten een tegemoetkoming, een verzachting.

«Men meent dat ik opsta tegen alles: och, als men wist hoeveel dingen ik voor heilig hóud!»

«Een kapel zweefde hoog, hoog, in de lucht. Ze genoot haar vrijheid, haar schoonheid, en verlustigde zich in 't aanschouwen van alles wat onder haar was.

«Kom hier, hoog!» scheen ze toe te roepen aan haar zusters, die ver onder haar rondfladderden op de bloemen der aarde.

«Wij drinken honig en blijven beneden.»

«o, Lieve zusters, als ge wist hoe heerlijk 't is, alles te overzien, komt!»

«Zijn daar boven bloemen waaruit we den honig kunnen zuigen die wij, kapellen, noodig hebben om te leven?»

«Men ziet van hier al de bloemen. En zulk een genot . . .»

«Hebt ge honig daar?»

't Is waar, honig was daar niet! De arme vlinder, die tegenzin had in 't wonen beneden, werd vermoeid. Toch trachtte zij zich optehouden. 't Was zoo schoon, vond ze, zoo alles te overzien, alles te begrijpen in een blik. Maar honig? Honig? Neen, honig was er niet daar boven. En ze werd ziek, die arme vlinder. Haar vleugelslag werd trager, al trager. En ze daalde en overzag al minder . . .

Toch wou ze . . .

Neen, 't baatte niet. Zij daalde.

«Ei, daar komt ze,» riepen de zusters, «wat hebben we u gezegd? Toch komt ge om, als wij, honig te zuigen uit de bloemen hier beneden. Wij wisten het wel!»

Zoo riepen de zusters, verheugd omdat ze gelijk hadden, schoon ze 't hadden uit gebrek aan besef van al 't schoone daarboven.

«Kom — en zuig honig als wij!»

En de kapel daalde en daalde al lager, en wilde nog...

Dáár was een bloemstruik, zou ze hem kunnen bereiken?

Zij daalde niet meer. Zij zakte — zij viel! Ze viel naast den struik, op den weg, in 't spoor . . .

En daar werd ze vertrapt door een ezel.

Is poëzie daar weder, of is zij er niet? Ik noem het een idee vol zin en schoonheid, vol waarheid en gevoel; een idee dat eerbied afdwingt voor den dichter. Dit is hem uit het hart geweld; daaruit komen de stoutste en schoonste voort, en gij gevoelt dat ik gelijk had toen ik zeide, dat er levend water vloeide uit de spleten van 't graniet, waartoe gij zijn hart hadt gebracht. Ach, 't is niet door ons toedoen dat dit graniet eenmaal geheel zou wijken voor de stroomen van levend water, die overweldigend maar bevruchtend, vernielend maar opbeurend er aan zouden ontvloeien over onze dorre velden van sleur en wederzijdsche bewondering in wijsbegeerte en letteren. Hebt ge daarover wel eens nagedacht? Is 't als een zachte straal van licht u voorbij gegaan, wat hij wezen zal voor onze volksontwikkeling na jaar en dag? — Wil toch de goedheid hebben, waar ge immer kunt, de gedachten, de gedichten, het kunstwerk van Multatuli te vergelijken met wat we in denzelfden trant in vreemde dichters en denkers altoos hebben bewonderd. Sommige hevige volgèrs van Multatuli doen dat niet: zij vinden over 't geheel weinig aan die sprookjes. Zij hooren hem liever over godsdienst en hysterie. Maar tegelijk loopen zij met Heine weg. Zij hebben dan òf van Heine niet het fijnste leeren waardeeren òf zij doen hun heer en hoofd onrecht aan. Wat moeten zij toch van die kapellen zeggen als zij Atta Troll aandachtig lazen en daar een oogenblik verwijld hebben bij Heine's gesprek met de sneeuw die daar boven op de Pyreneën lag en het ideaal dat het sneeuwvlokje had van zijn bestemming als 't eens...

«O, Ich armer Schnee! O wär' ich,
Statt auf diesen Bergeshöhen.
Wär ich doch in 's Thal gefallen,
In das Thal, wo Blumen blühen.

«Hingeschmolzen wäre ich dann
Als ein Bächlein, und des Dorfes
Schönstes Mädchen wüsche lächelnd
Ihr Gesicht mit meiner Welle.

«Ja, ich wär vielleicht geschwommen,
Bis ins Meer, wo ich zur Perle
Werden könntte, um am Ende
Eine Königskron zu zieren!

«Als ich diese Reden hörte
Sprach ich: liebster Schnee, ich zweifle
Dasz im Thale solch ein glänzend
Schieksal dich erwartet hätte.

«Tröste dich. Nur Wenig' unten
Werden Perlen, und du fielest
Dort vielleicht in eine Pfütze.»

De kapel valt en wordt vertreden — door een ezel. De sneeuwvlok wordt gewaarschuwd. Zij is daar zoo blank en zoo schoon. Beide sprookjes zijn bekoorlijk door eenvoud en waarheid. In beide voelt ge een dichterhart met warmte kloppen. Gij vergeet van Heine niet licht zijn «gefrorne Ewigkeiten,» zoo min als gij van Multatuli den evenaar vergeet, die zich om zeker keizerrijk slingert als een gordel van smaragd. Gij zoudt Tasso's smart zwaar doen wegen en die van een eigen dichter niet rekenen?

o Zeg mij waarom? Kunt gij den klaagtoon uit het lijdend hart niet verdragen van nabij en moet hij tot u komen als de zuchtende echo of in vreemde taal? Zijt voorzichtig in het aanroepen van vreemden en oefent u in het verstaan van eigen dichters.

Als gij de Ideën van Multatuli onafgebroken na elkander leest, dan gevoelt ge u al spoedig afgemat, omdat ge al voortlezende geen verband waarneemt en uw verstand en hart voelt voortgezweept langs velerlei onbekende wegen. Een zekere versuffing maakt zich van u meester en eindelijk als ge bij een slaghek komt, zooals b. v. 283, dan rust ge aamechtig, niet omdat ge aamechtig zijt maar omdat er in dat Idee niets dan puntjes staan. Zóó suf zijt ge nog niet of ge gevoelt, dat hier het boek voor uw neus dichtgeslagen en een vraag tot u door den schrijver gericht wordt. Een vraag ja, en de verzuchting ontsnapt u: goede hemel, als hij maar niet vraagt, wat die puntjes beteekenen. Juist gevonden. Hij vraagt u niets anders. Wat beteekent idee 283? De kortste uitdrukking voor die beteekenis is: stop.

En ik acht het met veel lezerkennis gedaan. Gij woont de vivisektie bij; dan holt ge in de eerste snijkamer: de godsdienst; dan naar het tweede: het staatsbeleid; voort wipt ge in de derde: de zeden, en zoo mat ge u af en weet ten slotte niet of deze Tulp alzoo doen mocht. Gij weet niet, wat hij zooal vond. Gij weet niet eens of er nog iets goeds over bleef en verkeert althans in de schromelijke dwaling, dat deze Tulp maar eeuwig staat te kerven als zijn prototype op 't Mauritshuis. Stop! zegt hij onverwacht, zoodat ge terugdeinst en staroogt. Leest ge wel eens marge? Zelden, niet waar? Want was het blank papier in den eersten Havelaar goed door allen gelezen, gij waart als een eenig man opgestaan en waart tot den koning gegaan, die tevens keizer is van Insulinde en hadt gezegd: «Sire, laat dezen man maaien waar hij gezaaid heeft en laat niet anderen brallen op z ij n arbeid . . .»

Dit is niet geschied. Er is dus niet op 't wit gelezen. Gij hadt er u niet in geoefend. 't Wordt op de scholen maar zelden geleerd. Toch maakt het wit in de Ideën haar verband uit. Er loopt een roode draad door, wordt er wel eens door heel wijze lieden gezegd, als zij niet best weten, wat zij zeggen willen. Hier is de zaak eenvoudig deze, dat de Ideën alleen haar geduchten invloed hebben te danken aan haar stout en onverbrekelijk verband met het blank gelatene of niet geschrevene. 't Is hiermede als met de zoogenoemde gesupprimeerde brieven in 't Fancy-boek. Hun beteekenis is bijna sterker dan de uitgewerkte, althans van dezelfde kracht. Wie zou vergeten wat er in moet staan? Voor niet vergeten is niet drukken zoo weldadig.

Wordt dit nu, van Idee 283 af, ter harte genomen, dan zal het elk lezer verblijden, telkens bij Multatuli een snakken naar poëzie te vernemen. Hem dorst daarnaar. Het kerven is hem een plicht, waarvan de vervulling hem snel afmat; iedere gelegenheid grijpt hij aan om 't ontleedmes neer te werpen en zichzelf, d. i. dichter te zijn.

Somtijds echter vergeet hij-zelf de beteekenis van blank.

Na de afrekening in 360 met ons, Keulenaars, welke kunstbewerking van overhaasting, kramp, vermoeienis, walging getuigt, zoo plat en alledaagsch, zoo ontulpsch is zij, roept hij de poëzie aan. De poëzie; opdat zij hem alle leed doe vergeten, alle vivisektie doe staken en weder met

zielsgenot sterke. Gelijk zooveel blank in Havelaar, en gelijk al de gesupprimeerde minnebrieven, is zoo'n gebed om poëzie een ware dichterbede. Gij beseft dat er reden voor is en zelf verblijdt ge u al, dat er weder oasen komen. Maar vindt ge niet dat de gebeden in blanko om poëzie, — de parabels en gedichten, — de vele schoone ideeën over menschenwaarde en liefde tot waarheid, op zich zelf schooner smekingen om poëzie waren, dan dit uitgewerkt gebed? Juist omdat ik de gedichten in marge van dezen dichter zoo liefheb, staat mij dit gedrukt gebed tegen. Er is iets onbeschrijfelijk onnatuurlijks in dit gebed. Vooreerst hebben wij verrassingen lief. Ten andere achten wij de welsprekendheid van Multatuli zoo hoog, waar hij ons hart wat te denken overlaat. Ten derde prijst hijzelf Idee 283 zoo menigvuldig en terecht. Waarom dan hier dit tooneelgebed? Wij moeten er een oogenblik bij stilstaan als kenschetsing van onzen dichter. Van honderd dichters. Zij leven van smart. Hun gevoel is in den regel vioolkwint. De lichtste beroering ontlokt er een toon aan. Hoe sterker aanraking, hoe scherper toon. Zij klagen dan niet gelijk de Eoolsharp, 't zij de wind daar zacht of harder overheen gaat, altoos in welluidenden aandoenlijken toon; zij klinken forsch en langdurig en krijgen de aanraking, als de vioolkwint, uit de eerste hand. Altoos als er slagen op een volk vallen is de dichter 't eerst en gevoeligst getroffen. Terstond geeft dit wonderlijk samenstel klank en de diapason kan tot maatstaf strekken van de kracht der slagen. Multatuli was eerst meer Indisch snarentuig. Meer windharp ook, dan gespannen kwintsnaar. Maar het lijden zijns volks beroerde zoo gevoelig zijn hart, dat de tonen toenamen in woeste kracht. Zij waren ook hier de maatstaf van het kwaad. Maar toen Nederland laster gaf voor recht, was dat hart geen Indisch klagende windharp meer. Het was een fijngevoelige, al forschere kwint.

Zijn smart werd den dichter spijs en drank. En al de poëzie, waaraan die smart het aanzijn gaf, wij kennen haar. En, al het sarkasme, dat van die smart de hevigste uitdrukking was (Idee 324), wij hebben het gevoeld door merg en been. Toen de dichter onze toestemming, onze toejuiching hoorde, toen begon hij zijn smart te veel rond te dragen, als dichters doen en de kwint gaf snerpende

klanken, reeds bij vermeende aantokkeling der vingeren. In dien waan werd eigen wijze les vergeten. Er werd methode gebracht in het verdragen van de smart en in de bede om poëzie. Zoo werd tot onze verlegenheid Idee 361 geboren. Ik zal het daarom hier niet herhalen. Sommige vinden de tooneelsmachting mooi, vinden er poëzie in. Zij is er bijna geheel in afwezig, ondanks het motto:

«Wat poëzie, mijn God!...»

De juistheid hiervan gaat over tot Godslastering, d. w. z. tot lastering van natuur en waarheid, de hoogste eigenschappen van poëzie, in deze strofe:

«Wat werd ik bleek bij 't hooren der trompêt,
Die eigenlijk maar zei: de diligence is aan,
Doch nog in 't oor klonk als bazuin der kind'ren Assurs
Dien gij te hulp riept om dien bril te wreken.»

Wat nu dezen bril aangaat, hij is voortreffelijk als sarkasme en ik had gaarne juffrouw Zipperman of haar vriendin Laps den een of ander zien betrappen in zijn toestand als kwaaddoender, in zijn vrees:

«Dat men eens dien bril ontdekken zou en vragen:
Wie toch heeft dien bril op god z'n neus gezet?»

Maar in dit gebed om poëzie misstaat die bril en schandmerkt hij den jongen Jan Rap, die zoo teekent in den bijbel zijner moeder, gelijk de Genestet zegt met volkomen gezond gevoel, 't allerbest door Multatuli te waardeeren. De bril is misplaatst niet alleen op god z'n neus, maar in dat gebed, waarin deze schoone woorden staan:

«Ik werk, en sloof, en tob, met weinig kracht,
En in uw traagheid ligt 'n Almacht braak!»

Ook deze voortreffelijke waarheid behoort niet bij een onbeschrijflijk weemoedig verlangen naar een wereld van poëzie. Meer dan ooit verraadt Multatuli in dit gebed, een zoon zijns godgeleerden volks te zijn. In plaats van in zijn vragen om poëzie bij dit zoet verlangen te blij-

ven, theologiseert hij, wel is waar jongensachtig, wel is waar Jan Rapsch, maar hij houdt, volkomen Nederlandsch, oefening in den weg der waarheid. Daardoor is hij beneden zichzelf gebleven en vergat onder 't bidden wat hij ook weer bestellen wou. Daarom missen wij hier een gebed om poëzie. Missen wij hier aandoenlijk diep heimwee. 't Is een tooneelontboezeming, die ons volkomen koud laat, dat jammer maar natuurlijk is. Indien het brilsarkasme, de braakliggende Almacht, het bibberend jongske ons overal elders op 's dichters weg tegengekomen waren, zij hadden doel getroffen. Nu andersom. Zoo menig dichter is door zijn gespannen gevoel gedoemd, gauw moê te worden van de wereld en elken dag bijna bezingt hij ideale toestanden. In warm verlangen schetst hij wat hij wenschen zou en in sobere klanken beperkt hij zich tot die bede. Schiller heeft ook, en vooral, lijden gekend; duizendmaal zocht hij uit zijn geprangd gemoed dit diep en zoet verlangen zich een uitweg, maar hoe vol smart ook uitte zich dat verlangen sober, bepaald, natuurlijk. Niet als een kreet maar als 't gebaar daartoe. Als Laokoon.

Multatuli slaat soms tonen aan als uit Schillers hart gekomen, daarom spijt het mij, dat het gebed om poëzie in Idee 361 zoo weinig van die vereerende nevengeboorte de kenmerken draagt. Lees Schillers Sehnsucht en gij zult gevoelen wat ik meen of Ideale und Leben. Zelfs Byron, wien Multatuli nu en dan zijn wereldsmart schijnt na te dragen, maar wien hij ook niet zelden evenaart in kracht van toon en diepte van Prometheusgevoel, — Byron, wien wij in ieder geval mogen noemen als wij spreken van Multatuli's poëzie, is kalmer dan onze Nederlandsche dichter, waar hij zijn omgeving met zichzelf vergelijkt en van gemoedsoproer spreekt:

> 't Is to create, and in creating live
> A being more intense, that we endow
> With form our fancy, gaining as we give
> The life we image, even as I do now.
> What am I? Nothing: but not so art thou.
> Soul of my thought! With whom I traverse earth.
> Invisible but gazing, as I glow
> Mix'd with thy spirit, blended with thy birth,
> And feeling still with thee in my crush'd feelings dearth.

Yet must I think less widly! I have throught
Too long and darkly, till my brain became,
In its own eddy boiling and o'erwrought,
A wirling gulf of phantasy and flame:
And thus, untaught in youth my heart to tame,
My springs of life were poison'd.»

Ik zeg dit niet uit Childe Harold op, om onzen tropischen dichter tot dezelfde bekentenis te dringen: «Ik leerde in mijn jeugd mijn hart niet bedwingen en zoo zijn de bronnen mijns levens vergiftigd geworden!» 't Zou den schijn hebben, alsof ik dit in mindering wilde doen komen op de schuld zijner omgeving. Die schuld blijft; zij is bewezen. Maar 't zal elk treffen, die andere dichters met aandacht leest en hun uitingen bij gelegenheid met de schoone, grootsche denkbeelden van Multatuli vergelijkt, dat zij zich edeler boven de openbare meening en boven de menigte, i. e. w. boven hun omgeving en haar denken en werken verheffen, door zichzelf niet onschuldig te houden. Bovendien staan zij werkelijk boven de gewone vooroordeelen; gij bespeurt ze niet in hun poëzie, allerminst in die waarin zij om idealen smeeken ten einde sterk te blijven tegen den drang der werkelijkheid. Multatuli is in zijn gebed om poëzie niet alleen daar niet boven, maar hij zit er midden in; in dit geval midden in de godgeleerdheid der oefeninghouders; in de straat-theologie.

III.

«Als gij een geloof hadt als een mosterdzaad, gij zoudt tot dezen berg zeggen ga heen, en hij zal heengaan.
Mattheus 17 : 20.

Eer wij Woutertje Pieterse vergezellen door het leven, wilde ik nog over de verspreide stukken spreken. Er zijn daaronder enkele verdienstelijke opstellen en vele schoone ontboezemingen, die wij beter behooren te waardeeren dan door ze vluchtig te lezen en daarna ergens neder te leggen. Multatuli heeft het voorrecht, nooit iets te schrijven dat niet onze aandacht dubbel waard is, ook als 't door anderen reeds was geschreven. Hij heeft òf nieuwe denkbeelden òf nieuwe vormen en altoos voert hij een taal, die ons over ons eigen Hollandsch verbaasd doet staan. Hij zegt ergens: eens ontmoette Jezus een evangelie en vroeg: wie zijt gij? Als wij zijn Hollandsch lezen, moeten we ook soms vragen: zijt gij wel mijn moedertaal? Jezus vraagt alzoo, omdat de evangeliën zulke gebrekkige tolken van het oorspronkelijke kristendom zijn; wij vragen alzoo, omdat tot nu toe zulk levendig, krachtig en veelbelovend Hollandsch niet werd geschreven als Multatuli in toenemende mate schrijft. De aanmerking is gemaakt, dat hij nog al veel stadhuiswoorden bezigt en ze is gegrond. Hij kan de geleerdheid wel achterwege laten, hij vooral, die zoo diep wist te grijpen in onze taaladers en de vormen zoo meester is. Ik twijfel dan ook niet of hij ziet de armoê der stadhuistaal reeds sints lang in en de ontsiering moet hem spoedig hinderen. Vooral moet hij, dunkt mij, het potsier-

lijke gaan beseffen van de Latijnsche en Grieksche tusschenwerpsels, die hij soms zoo wild over zijn bladzijden werpt. Ik heb altijd moeite, bij die deftige gelegenheden niet in lachen uit te barsten en ik durf zeggen, dat het lachen geheel op kosten van den schrijver geschieden zou. Geef mij — en met mij den duizenden lezers die enkel op Hollandsch zich toeleggen — krachtig dichter! eenvoudig Hollandsch; gij verstaat die taal zoo uitnemend; gij hebt zoo de gaaf om haar te laten schitteren in onze oogen als parels uit de diepste oevergroeven, als diamanten uit de verborgenste lagen; zij heeft zulk een zeldzamen klank in haar stem; haar bewegingen zijn snel als die der hinde, sierlijk als die van het hert, wanneer gij liefelijke tafereelen schept; als het dondert, is het alsof de kracht van Stentor in haar gevaren is en als gij wilt vernielen is geen manmoutstred zoo zwaar, geen Seucerpijl zoo juist, geen Atroposschaar zoo scherp en zeker. Zulk een taal behoeft geen vreemden tooi. 't Is haar genoeg dat zulk dichter, zulk profeet haar voert.

Dat op deze laatste hoedanigheid van Multatuli is afgedongen, kan ik minder toegeven. Wat is een profeet? Een ziener? Een dichter? Dat is hij, die zoodanig zegt hoe de dingen zijn, dat er de toekomst zoo helder in zichtbaar is, alsof hij de dingen tot kristal had omgegoten. Nu heeft Multatuli niet alleen de Indische toestanden zoodanig beschreven, dat hun toekomst elk voor oogen stond, die zoo billijk was er acht op te geven, maar ook voor Neerlands toekomst heeft hij 't aan vergezichten niet laten ontbreken. 't Ontmoet onwil en afkeuring, dat hij zoo oppermachtig spreekt. Maar is niet het één onafscheidelijk van 't ander? Wie, ook nog zoo schuchter, toestemt dat Multatuli zich meermalen waarachtig ziener betoond heeft, die moet het stoute spreken geheel natuurlijk vinden. Men moet zulke zaken niet al te nuchter beschouwen. Het machtwoord: ik ben de weg, de waarheid en 't leven, wordt ook niet nuchter beschouwd. Zelfvertrouwen maakt den ziener. Den dichter. Den profeet. Want dat heeft ten allen tijde het vertrouwen van anderen gewekt en te duurzamer, naarmate de waarheid krachtiger bleek.

Er komt bij veler weerzin veel gekwetste eigenliefde, vrees ik. Zij waanden dat het er ten onzent zoo aardig

liep. Er viel niets op te zeggen. De grondwet werkte in volle kracht en waarborgde aller vrijheid. De godsdienst ontwikkelde zich naar den gang dien het onderwijs nam. De burgerij ging voort in haar nijveren en rustigen deen. Letteren, wijsbegeerte en taalontwikkeling prijkten in het tuintje, onder het toezicht van enkele tuiniers. 't Liep alles zoo netjes en gladjes, dat het een lust was om te zien en zichzelf den rustbewaarder te weten. Daar komt op eenmaal een onverlaat vertellen dat het een pruikeboêl is. Nu moet men, om iets te noemen, Nederlandsch Staatsman zijn en meenen, een goed aandeel in dat alles te hebben, m. a. w. hoe grooter aandeel, hoe grooter pruik; een braaf gemoedelijk predikant, een groot werkgever, een bestuurder van fraaie letteren moest men zijn, — welk een ontgoocheling! Het eenparig wachtwoord tegen den onrustwekker was dan ook: wacht ik zal u — doodzwijgen. Nu mag de gans-mensch nog zoo diep den snavel in de veeren dompelen, hij is er toch en de vijand is er ook; bovendien zijn er altoos zeer veel lieden, die graag de krijgstrompet hooren en nog liever alarmgeklep; deze menigte menschen, vermeerderd met de onderzoek-lievenden en onpartijdigen, die niet oordeelen voor zij onderzocht hebben en in hun hart aan geen volmaakte rust gelooven, maakte het doodzwijgen volkomen onmogelijk en weldra belachelijk. Toen nu voor een groot deel waar bleek te zijn, wat van de toestanden gezegd was, en zelfs de aangevallen punten onverdedigbaar bleken, ging men den ziener te lijf. Juist zooals dit bij alle volken door alle eeuwen gebruikelijk was. Hoeveel van de aangevoerde grieven ook waar of niet waar was, de zaak zelf leed er onder. Zaken weken voor persoonlijke afrekeningen. En de dichter, die in den arbeid van Multatuli verreweg het grootste en 't beste aandeel had, werd het minst gewaardeerd. Van weerszijden werd de weerzin gevoed. Dit karakter draagt de verhouding nog. Alleen door toenemende macht van den dichter zal die verhouding zich verzachten. Hoeveel harten zijn reeds door Vorstenschool, de bruid daar boven, Woutertje Pieterse vertederd! Hoeveel oogen zien den dichter geheel anders dan den hervormer aan! Gelijk de zon te liefelijker is na een storm, waarin zoo menige boom ontworteld, geheele bosschen ge-

veld, huizen ingestort, rivieren buiten haar oevers getreden zijn; gelijk zij als door tranen ons toelacht na een verschrikkelijk onweder, terwijl vogelgezang het welgemeende van haar glimlach bevestigt en al wat op aarde is haar schitteringen weêrkaatst tot in 't hart des menschen, zoo genoegelijk is ons elk dichtstuk uit dat zelfde gemoed, dat tijden lang kookte als een vulkaan en scherper geeselde dan de man die den tempel reinigde.

Maar de storm is in de natuur weldadig gelijk het onweder, zuiverende den dampkring. Daarom is 't goed het razen van den storm en het grommen van het onweder nader te treden; te luisteren naar de kracht en de richting na te gaan, werwaarts zij heen stuwen willen.

In de verspreide stukken zitten we te midden der verbolgenheid, het is onze plicht ook hier te luisteren. Laat gekwetste eigenliefde ons niet verleiden, deze stukken te lezen tot tijdverdrijf of om er een wapen tegen den schrijver van te smeden. Zij zijn — als alles wat dichters schrijven — bijdragen ter oplossing van veel gewichtige vraagstukken, waarvan het raadsel Multatuli 't minst gewichtige niet is. Zoo vindt gij in den brief aan den Goeverneur-Generaal in ruste de volledige geschiedenis van een ambtenaarsworsteling tegen de rots van eeuwen amtelijk geknoei.

Dat Duymaer van Twist hierop niet geantwoord heeft, blijft een onuitwischbare schande, niet het minst een schande, zijn landsregeering aangedaan. Want deze brief was te verantwoorden. Hij zou, ware hij nog zoo de ongelukkige van Twist geweest, — met een antwoord eer ingelegd hebben, niet alleen bij de regeering en het Nederlandsche volk, maar bij Multatuli zelf. De kern van zijn antwoord kon geweest zijn: «Mijnheer E. D. Dekker! Blijf vooreerst nog te Lebak; den regent zal ik persoonlijk vertellen, wat mijn verlangen is, als hij misbruik blijft maken van den adat, die het volk tot zijn eigendom maakt; maar gij moet, voor uzelf reeds, uw verblijf wenschen te verlengen, want gij kunt nog niet volkomen op de hoogte der toestanden zijn, al waart gij nog zoo vlug, en dat zijt gij. Voorts moest gij bedenken, dat wij 1856 schrijven en dus de eerste Amtenaren hier niet zijn. Er is reeds

drie honderd jaren lang naar den Haag geschreven, wel is waar op papier maar er is geschreven en gedrukt; al weten wij zeker dat de helft daarvan misleiding, een vierde slender, een achtste plasdankbejag, een zestiende noodzakelijk gevolg van 't voorgaande en het overige bijna waarheid is, — toch moeten wij met die wildernis van papier rekening houden. Er is niets ergers op de wereld, mijnheer, dan een wildernis met een witten das om en met zulk een hebben wij hier te doen. Geduld dus, mijn vriend! en ruiterlijk maar bezadig overleg verzoek ik dringend van u.»

En later, toen dezelfde ongelukkige Indische landvoogd rustend heette, had hij, in plaats van in de Tweede Kamer zich belachelijk en voor altoos verdacht te maken, dit zelfde, in plaats van schrijven, kunnen zeggen. Toen zelfs was 't nog niet te laat. Niemand had iets verkeerds in dat antwoord gevonden, het Nederlandsche volk zou tevreden gesteld zijn door de Nederlandsche regeering en Havelaar had zijn plaats hernomen. Maar van Twist heeft niets gedaan; hij heeft slechts de verraderlijke poging helpen wagen, Havelaar dood te zwijgen en in die poging heeft hij zich voor altoos aan een schandpaal genageld.

De brief aan den goeverneur-generaal, in ruste, is met groote kalmte geschreven en daardoor een gedenkstuk van veerkracht der Havelaars-natuur, een veerkracht trouwens, die Havelaar niet heeft verlaten en in staat blijft stellen, om steeds verkwikkelijker poëzie te schenken. Daartoe behoorde eigenlijk reeds zijn antwoord aan Ds. Francken op de klacht van dezen predikant, dat Ds. Wawelaar door Multatuli was voorgesteld als toonbeeld der zendelingen. Ds. Francken beroept zich op de vlijt, de zelfverloochening, het edel hart en de heldere denkbeelden der meeste zendelingen, die niet zelden met gevaar van hun leven den minderen Javaan onderwijzend trachten te ontwikkelen en veredelen. Multatuli antwoordde op dit karaktervol schrijven gelijk het verdiende. Zacht en met waardigheid. Onder anderen vindt gij er deze schoone woorden in:

«Neen, gemoedelijke kristenen, ik sta niet verre van u. Hoe zou ik ver van u staan . . . ik, die den zelfvergetenden Havelaar schetste, van u die uw geloof heb gegrondvest op 't altaar van een verheven zelfoffer?

«Neen, ik sta niet verre van u! Want al geloof ik niet, ik wenschte als gij te kunnen gelooven wat ik eens hoopte.

«Dan zou ik naar Insulinde gaan, waar millioenen behoefte hebben aan de wetenschap van het ééne noodige.

«Helaas, ik zelf bezit die wetenschap niet. Ik ben als de millioenen daar ginder, zonder nog hun kinderlijkheid.

«Maar ik zou er heengaan als ik kristen ware.

«o Ware ik een kristen!

«Dáárheen, dáárheen om te verkondigen wat dàn voor mij, als thans voor u, zou wezen het Woord des Eeuwigen levens. Dáárheen, waar 't gemoed zoo ontfankelijk is voor indrukken, van reinheid, liefde, deugd, heiligheid, onsterfelijkheid . . .
«Want luider dan elders verkondigen dáár de Hemelen Gods eer, en het uitspansel zijner handen werk.

«Ja, dáárheen zou ik gaan, waar elke palm een gebed ruischt, waar de bloemen reukofferen, waar de geheele natuur een tempel is . . . een tempel van pracht en majesteit, vol weerklank van den naam Jehovah, Jehovah . . . van den naam desgenen die niet wonen kan in bouwsel van des menschen hand.»

Dit schrijven bevestigt wel 't sterkst, wat ik u schreef van zijn latere toonverandering. Gij ziet, dat hij in Augustus 1860, na vier jaar worstelens met onrecht, nog niet de muziek had verloren van die stem, die eens in de Sebah van Lebak den vergaderden vorsten tegenklonk. Merkwaardige veerkracht, die destijds den opmerkzame had kunnen doen beseffen, dat er een rijkdom van dichterschap in verborgen lag. Bijna een jaar later, April '61, schreef hij dit boeiend stuk ten bate van de overstroomden op Java: Wijs mij de plaats waar ik gezaaid heb! dat ruim 1300 gulden voor de ongelukkigen opbracht. In dat stuk niet alleen geen spoor van bitterheid, maar enkel

hart, enkel poëzie, enkel goedheid. Gij vindt er zelfs een proef in van huiselijk dichtspel der Javanen: «Sterk zijn de klauwen van den tijger» — «Sterker is de klewang in de hand van den man!» enz. Hoe aandoenlijk is het bitter lot geschetst van Amia, de vrouw van Karidien; hoe schriklijk schoon de naderende Banjer beschreven! «Hoe zal ik u beschrijven, machtige stortvloed van 't gebergte! Waarmede zal ik u vergelijken, reus van water, die wegvoert wat u tegenstaat, die boomen ombuigt als halmen en geheele wouden gladstrijkt!» «De aarde dreunt. de lucht perst samen, het ademhalen wordt moeilijk, de ooren suizen alsof alle geluid zich oploste in één klank, die men zou houden voor 't geluid eener reusachtige R, als beschrijven mogelijk ware.» «Tegen die kracht bestaat geen kracht, tegen die snelheid bestaat geen snelheid! Weg, runderen, paarden, menschen, weg planten, boomen, tuinen, wouden . . . alles weg! . . .» Het is een opstel voor hart en leven.

Hier eindigt dan ook, als ik alles wel naga, voorloopig de zachte toon, die tot heden het kenmerk was van al zijn schrijven. Als wij ook nagaan dat, voor deze zijn gave aan Java, noch de Indische, noch de Nederlandsche regeering hem eenigen dank heeft doen toekomen, zelfs niet in een kort schrijven, dan is grond voor hem aanwezig om een andere snaar op zijn machtig speeltuig te spannen en te stemmen: de snaar van 't sarkasme. Ieder rechtgeaard Nederlander gevoelt zich geraakt bij 't lezen van wat hij later schreef: Liever legde ik hier de stukken over van de Indische of Nederlandsche regeering, waarbij mij — bij wijze van dankbetuiging dan — kennis werd gegeven van de ontvangst. Maar zulke stukken zijn niet tot mij gekomen.» Hoe langer zoo meer wordt de kwintsnaar van zijn sarkasme aangestemd, aangespannen, op de vereischte hoogte gebracht. Van Twist had het er op gewaagd, de regeering deed den bokkesprong na. Zij had toch voldoende aanleiding in dit schoone zooveelste offer van een verarmd amtenaar, de woorden van Jezus te overwegen, die hij bij zekere gelegenheid uitsprak volgens Markus 12 : 44.

In de Japansche gesprekken wordt de kwint gestemd. Het is een geestig stuk in den trant van Havelaars

verhaal aan Verbrngge en Duclari omtrent generaal van Damme, maar met krachtiger opzet. In levendige woordenwisselingen behandelt de schrijver daar enkele voorname dwaasheden van het Nederlandsche ras, waarvan het gros zich zoo verdacht bij hem heeft gemaakt, door de heldendaden van van Twist.

«Ah, deugd! zegt Kami de Japanner tot zijn spraaksamen bezoeker; — neem nog een kop thee, jij, verdiende opengesneden te zijn, drink, verheug je, strek de beenen uit, en zeg me wat deugd is?»

«Ik wil 't u gaarne zeggen, Kami die wijsheid opslurpt als aftreksel der bladeren van den struik des levens, maar eilieve.... 't is gevaarlijk. Belooft gij mij, Kami, niet te zullen oververtellen, wat ik u zeggen zal over deugd? Dat ge 't zeggen zult, noch aan den eigenaar van uw hôtel, noch aan den minister, noch aan den koning, noch aan 't meisje, dat gij zooeven liet roepen, noch aan den man die uw laarzen schoonmaakt?»

«We dragen geen laarzen. Zeg vrij op, jij die geen buik hebt. Wees onbeschroomd! Al droegen we laarzen, toch zouden we 't niemand zeggen. Wat is deugd?»

«Kami, ik weet niet wat deugd is.»

«Dat dacht ik al zoodra ik merkte, dat gij niet eens in staat zijt, horloges met ontuchtighedens te maken. Maar als je 't dan niet weet, waarom was je dan zoo bevreesd, dat we zouden overzeggen wat jijzelf ons niet zeggen kunt?»

«Daar hebt je 't juist, o deugdzoekende Kami, die ontuchtighedens liefhebt in horloges, dat is 't juist! Men weet precies wat deugd is, men mishandelt den verkeerdgeboorne, die 't niet weet.»

«Maar zeg me dan, o gij wiens ziel onrecht geboren is, zeg mij dan wat men voor deugd houdt?

«Dat is iets anders, Kami van zedelijke waarde en Japansch koper, maar de vertelling is lang, omdat men zoo vaak verandert en de deugd van men meteen. Er zijn veel deugden van men verloren gegaan — de meeste deugd werd niet opgeschreven, Kami, — doch over wat er bewaard bleef, wil ik gaarne alles zeggen wat ik weet.

In den beginne was deugd . . . niemendal. Men was deugdsaam, zoolang er niemand sprak over deugd. Deugd is de eigenschap van deugen, o taalkundige Kami. In den be-

ginne nu deugde alles. De koe at gras, zonder dat iemand het beest zei, hoe 't doen moest om dat te verwerken tot melk en boter. Men handelde goed, men deugde, tot er mensen kwamen, die handleidingen schreven hoe een koe gras moest eten en hoe men doen moest om te deugen. De handleidingen voor de koeien deden geen kwaad. De stomme dieren lazen ze niet. Dit is een groote deugd in koeien, o Kami, maar men las de handleiding wel. Dat was men's eerste ondeugd, o Kami die wetenschap opslikt als morgendrank. Want de natuur van den mens was goed.»

«Zeg eens, onwelgeschapen vreemdeling, is 't waar, dat je mensch schrijtt zonder Ch? Dat verweet de knecht je bij 't aandienen.»

«Helaas, ja, o Kami wien niets ontgaat. Ik laat nu en dan die Ch liggen als een wintermantel in zomertijd. Maar ik begrijp dat zoo'n knecht hem opneemt en er heel mooi meê is.»

Op deze lachende wijze worden wij over allerlei volksgebreken onder handen genomen; gij bemerkt dadelijk, als ge 't leest, dat de toon veranderd maar de overgang niet sterk is. Wel is de toon verscherpt, wij gevoelen dat wij de A snaar niet meer hooren, maar er is altijd een gulle lach in en een geest van blijmoedigheid. Het zelfde geldt van Lijster-mannetje's geloofsbelijdenis, maar reeds het gebed van den onwetende is bitter in al zijn schoenheid; een treurspel gelijk de Minnebrieven; het eerste verscheen Februari '61; de laatsten in Juni van dat jaar; zij wedijveren in kracht van poëzie en vlijmend sarkasme.

«En ik dool rond, en hijg
Naar 't uur, waarop ik weten zal, dat Gij bestaat...
Dan zal ik vragen: «Vader, waarom nu voor 't eerst
Uw kind getoond, dat het een vader had,
En dat het niet alleen stond in den strijd, —
Den zwaren strijd voor menschelijkheid en recht?
Of waart ge er zeker van, dat ik uw wil zou doen
Ook zonder hem te kennen? Dat ik, onbewust
Van uw bestaan, u dienen zou zooals ge wilt gediend?
Zou 't waar zijn?

Antwoord, Vader, als Gij dáár zijt, antwoord!
Laat niet uw kind vertwijflen, Vader! Blijf niet stom
Op 't bloedig afgeperste lama Sabachtani!
Zoo kermt de onwetende aan het zelfgekozen kruis,
En krimpt van pijn en jammert dat hem dorst...

De wijze, hij die wél weet, wél God kent — bespot den dwaas,
En reikt hem gal; en jubelt: «hoor, hij roept zijn vader!»
En prevelt: dank u, Heer! dat ik niet ben als hij!»
En zingt zijn psalm: «Welzalig hij, die in der boozen raad
Niet wandelt, noch op 't pad der zondaars gaat...»
De wijze... sluipt ter beurze en schachert integralen.
De Vader zwijgt.
o God Er is! geen God!»

In het slechts weinige maanden jongere kruislied is De wijze reeds die Schmoel geworden, gij weet wel, Schmoel de wisselaar, en Ephraïm, gij weet wel, mijn zoon Ephraïm, die zulk een mooie rol speelde bij 't uitzwepen van de wisselaars en 't omkeeren van hun tafels; zijn vader vertelt het zelf onder 't volgen van den man met het kruis:

«Mijn zoon
Die 't aanzag, wijl hij juist een handel sloot,
Heeft, ijlings bukkend, als om hulp te bièn
In 't zoeken (— maar verklap mij niet Ben David) —
Hij heeft met scherp gezicht en vlugge hand...
In 't kort, zijn handel was gezegend op dien dag,
Hij kwam met dertig zilverlingen thuis!
Geloof me, Nathan, die Ben Jozef had gelijk...
't Is ongeoorloofd, dus Jehova's tempel
Te ontwijden met een goud- en zilverkraam...
Die Jozua ben Jozef had wel groot gelijk!
En daarom ook dat Ephraïm, mijn zoon,
Hem altijd zoekt en naloopt — of hij weêr
Ter zuivering uitgaat van Gods tempel met de zweep....

Ik meen, dat de gedaantewisseling van den schacheraar ter beurze in den grisser Ephraïn welsprekend de gemoedsverandering aanwijst van den dichter. Geen peilschaal geeft zulke duidelijke merken aan. Uit het oogpunt van kunst deze gemoedsspanning in de werken van Multatuli volgend, zien wij ze dieper en beter en daarop heeft hij aanspraak tegenover de grove miskenning, die zijn werken van veel

zijden heeft getroffen. Het is vrij zeker, dat zijn diepe gedachten en heldere voorstellingen van bestaande toestanden, de grondslagen zijn zullen voor een volgend geslacht om er op voort te arbeiden, maar 't behoort daarom tot onze plichtsvervulling niet, ze aan de toekomst over te laten. Voor waardeering onzer natuurgenooten is 't nooit te vroeg, waarom dan voor waardeering van kunstenaren? En waardeering is het, uit de stemming van Multatuli den klank zijner werken te verklaren en uit de genesis dier stemming haar recht van zijn te erkennen, al spaart hij ook in die stemming onze zeden en gewoonten niet; al vaart hij in de stemming als een banjer of Indische overstrooming, verwoestend over de tuintjes onzer zelfgenoegzaamheid; al grijpt hij in die stemming onze goden en altaren aan. Hij heeft geduld met ons gehad; zeven jaar lang zong hij 't lied der zachte overtuiging en wij hebben niet geluisterd; als er dus zeven jaar volgden om ons met levensgevaar te schudden en te kerven, dan mochten wij niet klagen. Om te bewijzen, dat dit geen machtspreuk is, deed ik deze poging, de stemming van den dichter en hervormer te volgen in zijn werken en met de dagteekening te verantwoorden. Zijn toenemende bitterheid is, behalve in een menigte i d e ë n, wel het duidelijkst in het vlugschrift van van Januari '62 over g e e n v r ij e n a r b e i d. Als we in aanmerking nemen, dat de kamers der volksvertegenwoordiging de wetgevende macht van den staat zijn, alzoo de gewichtigste lichamen in onze staatsregeling, en wij zien Multatuli aan de heeren volksvertegenwoordigers schema's voorleggen van redevoeringen, dan mogen wij 't er voor houden, dat hij zich hier had voorgenomen, den stier bij de horens te vatten! En welke schema's?...

«Hoe, mijne heeren, hoe... zouden wij weigeren den minister te steunen, — voor wien ik persoonlijk de hoogste achting heb, doch met wien ik niet in de minste relatie sta, want bij mij op 't dorp trouwen wij altijd onder elkaar. — Zouden wij hem onze hulp ontzeggen, nu hij ons de vrucht voorlegt van zijn nachtwaken? Mogen wij — wij die het Nederlandsche volk vertegenwoordigen, mogen wij het eenige redmiddel van de hand wijzen, dat den beklemden staat zal verlossen uit de geweldig-innijpende, dooréénberoerende, van uit-elkander-gescheurde, tegen-opgeslingerde

(niet hoorbaar). Daar liggen zij, de treurige slachtoffers van 't misbruik. Loeiende, brullende, schoppende, oogverdaaiende, liggen zij daar. Ik zeg, dat ze daar liggen (niet hoorbaar). De voorgestelde wet is het heil van den staat, mijne heeren! Ik zeg, dat de staat (niet hoorbaar)...»

De schema's zijn allen van dezen dwazen stempel en spotten op olimpische wijze met de welsprekendheid der kamerleden en hun talent om zaken af te doen. Hier ligt, gelijk vroeger de godsdienst van 't Nederlandsche volk, zijn staatsregeling op de snijtafel. B.v. in dit schema: «Ik zou het woord niet hebben gevraagd, mijne heeren, dewijl de behandelde zaak geheel en al buiten mijn werkkring ligt, wanneer ik mij niet verplicht voelde ernstig te protesteeren tegen de insinuatiën, die er misschien zouden kunnen gelegen hebben in de woorden van den geachten spreker uit H., wiens doorwrochte redevoering ik niet heb kunnen verstaan.»

Maar het beste voorbeeld van kamerredevoering is zeker dat op bl. 87:

«Het goede, mijne heeren. Bij ons in den achterhoek — hetzij gezegd zonder den minsten blaam te willen werpen op andere hoeken — bij ons leven wij voor 't goede. De voorgestelde wet is door al mijn kiezers, wat de strekking aangaat, met genoegen vernomen. En ik zelf zou daarmede instemmen, wanneer ik niet de eer had (hier moet de spreker buigen naar de rechterzij, en naar de linkerzij, en naar 't midden) wanneer ik niet, zoo als ik de eer had te zeggen, de eer had lid te zijn van deze Kamer, welker leden ik allen persoonlijk de meeste achting toedraag. De zaak is deze, mijne heeren!

Wat zegt de wet die ons wordt voorgelegd door den tegenwoordigen minister, wien ik persoonlijk de meeste achting toedraag? Die wet zegt:

te bepalen, dat alles goed zal zijn.

En, mijne heeren, de ministers moeten dat uitvoeren.

Nog eens, mijne heeren, al mijn kiezers — en zelfs de kastelein van onze societeit, een man van zaken! — al mijn kiezers keuren de strekking van die wet goed. Maar mijne heeren, ik zelf als lid van deze Kamer, welker leden ik allen persoonlijk de meeste achting toedraag, ik zelf stem tegen de redactie. Immers, zoodra eens-voor-altijd al 't

goede zal vastgesteld wezen, zoodra eens-vooral de ministers zullen belast zijn met de uitvoering van alles goeds, zullen er geen latere wetten meer noodig zijn. En, mijne heeren, met de hand op mijn mandaat, met het oog op den zetel des voorzitters, met den mond geopend als tot het doen eener vertietigende, verpletterende, tegenzelfmoord-waarschuwende vrraag, voel ik me verplicht u voortehouden:

Waar blijven wij dan?

(Eenig poozen, aandoening. Beweging. Ontsteltenis en suikerwater.)

Vergeeft me, mijne heeren, het onwillekeurig afbreken mijner rede. Men is lid van de Kamer, ja, maar men is ook mens. Ik zal voortgaan. Ik zal trachten mijn hartstochten te betoomen naar behooren. Ik zal gebruik maken van het voorschrift diens grooten meesters in de redeneerkunst, die den redenaar tot eersten plicht maakt, niet te schreiën onder 't preeken, en ik zal u, zonder tranen, maar even bewogen alsof ik schreide, nogmaals vragen:

Waar blijven wij dan?

Ja, ik vraag u, Leden van deze Kamer, die ik allen persoonlijk zoo bijzonder hoogacht, wanneer eens-voor-al het goede.... àl het goede, niets dan 't goede, ware vastgesteld bij de wet... ik vraag het u in 's hemelsnaam:

Waar blijven wij dan?

(Indruk, Verpoozing, Rumoer. De spreker geeft een teeken aan de «Jufvrouw» op de tribune, die hij een kaartje gaf onder verband van flauwvallen, ze valt flauw. Opschudding. De Jufvrouw is weggebracht door twee knechts voor wie ze persoonlijk de meeste achting heeft. De spreker gaat voort met wat hols in de stem.)

Waar blijven wij dan?...»

Wie gevoelt niet, dat de schrijver zich hier vermeit aan die groene tafels en banken, waar den 25sten September 1860 de rustende landvoogd van Twist een dergelijke redevoering hield over het boek Max Havelaar? Dat hij zich vermeit ter plaatse, waar de domste dingen met zalving en witgedastheid niet alleen, maar met kanselrek

worden uitgerekt, terwijl de wanden niets te weerkaatsen krijgen dan galm, galm, galm? Dat hij er zich in vermeit, te kunnen spotten met den raad van zeventig, die, in al de zeven jaren van zijn geduld en rampen, te dezer plaatse hun best deden om hem niets te vergelden. Zij hebben het gewaagd, gelijk de vluchtende landvoogd, of hier niemand anders te slaan was met doodzwijgen dan een Maleier, welnu, zij kunnen in dit vlugschrift lezen, wie hij was en uit zijn schema's leeren, welke geest altijd gereed zal zijn, hun zeventig maal zeven maal terug te geven, wat zij hem onthielden: recht. Hun wordt op geniale wijze recht gedaan en vermoedelijk heeft de rechtspraak haar hoogste punt van sarkastisch vermogen nog niet bereikt.

Hetzelfde moet gezegd worden van de zegen Gods door Waterloo. Een geestig Hollandsch stuk vol attisch zout! 't Is beschamend voor ons, dat in al deze lachende bitterheid zooveel waarheid ligt, maar bemoedigend tevens, dat opstel en schrijver Nederlandsch zijn. Er liggen groote beloften in al deze stukken voor een betere toekomst van Nederland. Er is nog iets te verwachten van een volk met een schrijver, die alzoo de pen voert en de toestanden even helder inziet als hij ze onverbiddelijk schetst.

Uit deze zelfde dagen is de school des levens, Laura Ernst. Daarom is het niet op dezelfde lijn te plaatsen met de Maatschappij tot Nut van den Javaan, of den Brief aan den Koning over de openingsrede van September 1872, of Een en ander over Pruisen en Nederland. Deze drie stukken zijn van later, dus van snerpender dagteekening, terwijl zij bovendien voortbrengselen zijn van pennestrijd. Polemiek is in Multatuli een ontzettende kracht. Busken Huet zegt dat in de litteratuur van den Nederlandschen pennestrijd niets wordt gevonden, dat Een en ander van Multatuli evenaart in kracht van taal en behendigheid van zwaardwisseling. Niet alleen was Bosscha's vlugschrift er door vernietigd, maar niemand durfde de zaak verder meer opvatten. Hij had niet alleen Bosscha getroffen, maar een gansche schaar van achtbare Nederlanders beschaamd doen staan. Daarom leest gij nog heden de drie geschriften

gaarne. Hoewel de geschiedenis ze in haar stoffige archieven heeft geschoven, schitteren zij nog van onder dat stof. De gebeurtenissen zijn der geschiedenis eigendom geworden, maar de vorm waarin zij zijn behandeld, de taal die haar bespreekt, de geest die er in leeft, toovert haar telkens terug in onze tijden, alsof zij iederen dag weder konden plaats vinden.

Dit is niet het geval met de school des levens, een mat stukje. Het spreekt niet aan. Het geeft den indruk van gezochtheid. Het moet geestdrift wekken voor het spel van Laura Ernst, voor het tooneelspel in 't algemeen, maar die er iets van gevoelt, mag 't zeggen. Er wordt in geschreid, er wordt in geroepen: o Laura! en ach, Laura! met veel gebaar van droefheid, maar 't is mij, alsof alles slechts gebaar was.

«Ik weet dat gij geschreid hebt; geschreid — niet uit jok, of met schijn van tranen, als 't vermiljoen gewoon is te verdragen zonder schaâ — ge hebt geschreid, ware heete bijtende tranen, achter de schermen, dáár, waar geen publiek was om u dat pijnlijk vocht te betalen met uitbundig gejuich over gemaakte smart.»

«Dat weet ik! Hoe ik 't weet? Dat 's mijn geheim.»

«En toen ik uw tranen zag met mijn hart, dat heenvoelde over de planken, dóór de schermen . . . toen zeide ik, met een malle begeerte om de smarten der wereld te dragen: die tranen zal ik u betalen!»

Verbazend ongezond is mij die zin. En was hij de eenige maar!

Doch ook dit opgeschroefd artikeltje kan groot nut doen. Het vertoont ons den dichter van een zijde, die 't minst aan hem wordt erkend en toch geen gering deel van zijn beteekenis uitmaakt. Hoe stellig het zijn mag, dat hij veel geleden, veel geduld, veel gestreden heeft, minstens even zeker is het, dat de ernst van dat lijden, dulden en strijden somtijds ver te zoeken is. Het is waar dat hij dien ernst verbergt en er behagen in schept, hem met titans-

kracht te doen zwijgen en te spelen met zijn volk. Maar naar mijn beste weten is ernst niet de gemoedskracht om ze naar welgevallen te toonen of er mede uit spelen te gaan. Ernst is een bestanddeel van 's menschen karakter of hij is het n et. Ernst is niet denkbaar zonder gemoed; karakter niet denkbaar zonder de gemoedskracht, die ernst heet. Na het gebed des onwetenden, na het kruislied in de Minnebrieven, na den schoonen brief aan den Goeverneur-Generaal in rust, ja, na Havelaar en Minnebrieven doet het mij onbeschrijfelijk zeer, de uitdrukking te lezen: «met een malle begeerte om de smarten der wereld te dragen.» Zij ontrust mij diep over het karakter van den dichter en hervormer, dien elk Nederlander verplicht is, hoog te schatten en te vereeren. Die uitdrukking is niet alleen in dit droevig stukje hoogst ongepast, maar over 't geheel behoort zij in Multatuli's werken niet. Dat anderen, die van een leven vol opoffering niets begrijpen of gevoelen, het hoogste menschelijk bewustzijn, het messiasbewustzijn, «een malle begeerte» noemen «om de smarten der wereld te dragen....» laat ons er in berusten, als in zooveel dat des Iskariots is. Maar in den mond van Multatuli is het woord mij een gruwel. Wie zulk een uitdrukking bezigt, al had hij de daden van Multatuli gedaan en het leven van Multatuli geleefd, ja meer dan dat alles, — die maakt zich verdacht. Hij doet de meening postvatten, dat er spel bij is, vertoon van Laokoonsgebaar, i. e. w. leugen. Zoo spreekt de man niet, die in zichzelf gelooft; wiens levensplan door een edel messiasbewustzijn is gestempeld. De uitdrukking moest er niet staan. Ik huiver.

IV.

De ondergeteekende acht een som van *f* 30,000 ruim voldoende om den betrokkene het ondervonden leed te vergoeden, voorzoover dit kan gerekend worden, middelijk of onmiddelijk door de handelingen der regeering te zijn veroorzaakt.

De Minister van Koloniën,
W. VAN GOLTSTEIN.

«Bij de beoordeeling van dit cijfer, zoo schrijft de minister verder, 16 Februari 1876 aan de Tweede Kamer, dien den 22en haar zittingen weer beginnen zou, dient te worden gelet op de omstandigheid, dat de heer van Angelbeek, ook tengevolge van voor hem gewichtige beschouwingen der Tweede Kamer, vijf jaar lang zij 't dan ten onrechte, maar zeker niet zonder aanleiding — geslingerd is geworden tusschen hoop en vrees; dat hij een diensttijd van meer dan 24 jaar achter zich heeft, waarvan bijna 12 jaar als raadsheer in het hoog-gerechtshof van Neerlandsch Indië: en dat hij dus een maatschappelijke positie bekleedt, die hem, als belast met de zorg voor een talrijk gezin, tot aanzienlijke uitgaven verplicht »

De bijlage der Staatskoerant, bevattende dit schrijven, overvalt mij te midden van mijn pogen om Wouter Pieterse, die zijn jas verkocht heeft aan een uitdrager, om een gebroken zonnescherm der rijke Kopperliths te betalen, in Haarlems straten op te vangen en te smeken, naar de Kopperliths terug te keeren, in zijn overhemd en hoedeloos als hij daarheen hijgt: liever dan in dien staat den scha-

cheraar in zijn baard te doen lachen....... Neem mij niet kwalijk. Kon ik 't helpen, dat juist nu dat Staatsblad mij in handen viel? Wees toch niet kwaaddenkend. Het toeval is de grootste dichter. Maar van Goltstein is een blijspeldichter. Dit moest mij bij deze gelegenheid van 't hart. Zoo zijn er dan inderdaad voor verarmde amtenaars nog rijke oomes uit de Oost! Terwijl ik dit schrijf, 20 Maart 1876, is het stuk wel in de afdeelingen in behandeling, maar de Tweede Kamer heeft nog niet beslist of het blijspel door zal gaan. 't Is ook een bedenkelijk zaakje. Als 't eens een begin was van een reeks vergoedingen voor uitgestaan leed: — wat zouden menschelijkheid en recht een geld kosten! Als b.v. Neêrlands jongelingschap, in plaats van bij de Ideën van Multatuli te zitten zweren, omdat zij ze niet begrijpt, eens met kracht en manlijkheid voor den dichter ook zoo'n oome vroeg! M. a. w.: Excellentie, eer Angelbeek was, was hij. Ziet gij wel, zegt het lid der Kamer, Batavus de zeventiende, heb ik 't niet gezegd? Die tegenwoordige Minister van Koloniën met zijn vergoeding.... Meer zegt Batavus XVII niet, want Kappelman XV staat op: «Mijnheer de Voorzitter, dit is te veel; het is veel te veel; men kan er twaalf honderd gulden aan koepons N. W. S. — let wel, mijnheer de Voorzitter! ik zeg W., werkelijke, — meê uitschrappen.... En daarna sprak Pennewip XXVIII deze merkwaardige woorden:

«Juist, mijnheer de voorzitter, werkelijk komt van werken. Om werkelijke schuld af te doen, als er geld over is, zal ik gelden toestaan. Maar deze vermelde som, in een onbewust oogenblik schuld genoemd, is geen schuld en en behoeft dus niet betaald te worden.» Pennewip 28 hoort nog den nagalm van zijn stem en glimlacht naar zijn pruik.

Doch de jongelingschap is niet voor Multatuli opgestaan; wij moeten dus afwachten, of ooit zijn schuldvordering zal worden gedelgd door voorstellen als er ten gunste van Angelbeek een is ingekomen; dan wel met steenen. De Tweede Kamer heeft wel eens meer den marqué gespeeld in zoo'n stuk en Kappelman 15 weet zeer goed, wat Kappelman I leerde van zeggen en van doen «toen hij was beginnende buiig te worden van wijsbegeerte.» Maar wat ook de Nederlandsche jongelingschap van haar plichten jegens

Multatuli mocht verzuimen; welke rol de Kamers in de 30000 mogen spelen; welke redevoeringen er worden gehouden voor en tegen Angelbeek en lotgenooten, om het overtollig bewijs te leveren, dat de afgevaardigden spilziek zijn met 's volks tijd, — het stuk door dezen Minister van Koloniën opgevoerd is een goed stuk. [1]) Het geeft den burger moed. Dit vindt Kappelman een reden om 't een slecht stuk te noemen, maar daar is hij Kappelman voor... Ai, welk een wonderlijk gevoel overvalt me hier: — ik geloof, dat het genegenheid voor Kappelman is. Neen dat's niet mogelijk. Nu ik het wel bedenk, kwam 't gevoel niet uit mijn hart voort, het was de nuchtere gedachte: zoo'n Kappelman is toch ergens goed voor. En dit is ook zoo. Gesteld, dat Multatuli in 't jaar 1861 dertigduizend gulden was aangeboden, wat zou er in een zwak oegenblik van hem, van ons geworden zijn? Ik zeg: ondersteld. Want van een aanbod is geen spraak geweest, maar van een aanneming zou ook niets gekomen zijn. Kappelman zou die weigering niet kunnen begrijpen, daarom zet hij zich zoo schrap, — en ook daarvoor is hij de eeuwig tot kleinheid verwezen Kappelman, doeaan van geboorte, en wij laten hem gerust zijn beroep in de Kamer waarnemen. Het geld behoeft niet zoover te komen, maar het aanbod zou bijna een herstel van zonden zijn. Het aanbod ware een nieuwe lente in Multatuli's leven. In de bedwelming der toejuichingen van Vorstenschool zeide hij, dat die avenden hem veel leed deden vergeten, maar bedoeld aanbod zou hem de heerlijke voldoening zijn, dat een nieuw geslacht is opgestaan dat in hem gelooft. In droefheid, smart en tranen heeft hij gezaaid, jaren aaneen was het veld, dat hij binnen de vaderlandsche grenzen met groote kracht en gaven bearbeidde, een baaiert voor hem, waarvan onvruchtbaarheid de minst slechte eigenschap was; — wie gevoelt niet dat zulk een aanbod hem zonlicht, orde en oogst zou baren; en dat één glimlach van het leven niet te veel is in zooveel worsteling? Laat ons hopen. Want van andere zijden komen nog meer onaangenaamheden aange-

1) De vergoeding is toegestaan, maar Angelbeek neemt maar $^{1}/_{2}$ er van aan en dient een hoogere, nieuwe schuldvordering in. Dit wordt een angelachtige geschiedenis: er zijn dwaze lui in de wereld...

rukt. In Idee 362 zeide hij: «Ik kom met ernst op tegen medeplichtigheid aan de vergrijpen, die na mijn dood plaats zullen hebben ter stilling van den dorst naar mijn lotgevallen en verklaar, dat ik me, op mijn weg naar roem, niet laat terughouden door de bedenking, dat eenmaal een nieuw Testament met gezangen kan worden verkwanseld voor «leven en daden van Multatuli», schoon ik 't niet duur zou vinden.» Die vergrijpen hebben reeds nu plaats. De scherts van dit protest, bij gelegenheid dat Woutertje zijn bijbel voor zeventig sent verkoopt om een Clorioso te huren, is door een schendige hand ontgeurd. De schrijver van het blauwbloekje: «Onkruid onder de tarwe» heeft deze scherts niet begrepen, gelijk hij over 't geheel de poëzie van Multatuli's werken niet verstaat en niet gevoelt; alleen door deze kleinheid van gemoed kon hij in staat zijn, om zich te vergrijpen aan de eer van den besten Nederlandschen schrijver onzes tijds. Deze jongste grief, den dichter der Minnebrieven en van Vorstenschool aangedaan, is te bedroevender, omdat het een steenworp van een geletterd man is. Het is een schijngeleerde baldadigheid, die doel zou getroffen hebben, indien de aangevallene niet hooger had gestaan dan de aanvaller wist. Ik spreek er nu van, bij gelegenheid van vergoedingen aan verongelijkte medeburgers: vooral spreek ik er van omdat velen niet vermoeden, dat nog in deze dagen over den schrijver van Max Havelaar blauwboekjes worden geschreven, «ter stilling van den dorst naar kennis zijner lotgevallen.» Er blijkt uit, dat een schitterende genoegdoening aan Multatuli steeds noodzakelijker wordt, opdat de bekrompenheid, die ook in dien onkruidvorm hem naar de keel kruipt, voor altoos in 't stof bijte.

Wat Wouter betreft, hij zit, zoover ik weet, nog altoos in 't achterbakje van Copperlith's rijtuig, afwachtende de dingen, die hem bij 't huisje van vrouw Claus zullen overkomen; maar ik heb te grooten lust om hem in zijn ontwikkeling van Glorioso tot Ouwetijd na te gaan, dan dat ik 't zou kunnen laten. Ik heb echter een zwarigheid. Deze zwarigheid is voor blauwboekschrijvers klein, maar voor mij is ze misschien juist daarom van belang. Er is door de ouden gezegd: gij zult der dichters werken slechts uit hnn leven verklaren! De jongeren voegen er bij: of zij

leven of niet .... Deze nieuwe leer wil er niet bij mij in. Ik houd mij op dit punt aan Heine. Hij schreef eens aan zijn vriend Immermann, 10 Juni 1823, dus nog maar 23 jaar oud: «Één ding kan me op 't smartelijkst grieven; als men den geest mijner gedichten uit de gechiedenis (gij weet wat dit woord beteekent) uit de geschiedenis van den maker wil verklaren. Het krenkte mij diep en bitter, toen ik gisteren uit den brief eens bekenden merkte, hoe hij geheel mijn poëtisch aanzijn uit samengeraapte vertelseltjes wilde opmaken en zich verschrikkelijk uitliet over Levensindrukken, politiek Standpunt, Godsdienst e. d. 't Zou mij geërgerd hebben als zoo iets openlijk ware uitgesproken en ik ben hartelijk blij, dat dit nooit gebeurd is. Hoezeer ook de geschiedenis eens dichters zijn werk opheldert, — hoe gemakkelijk 't zou aan te toonen zijn, dat vaak politiek, godsdienst, persoonlijke haat, vooroordeel, nevenbedoeling op zijn werk van invloed waren, zoo moet daarvan toch nooit melding gemaakt worden en vooral niet tijdens het leven van den dichter. Men ontfleurt er het gedicht mede, men schreurt den geheimzinnigen sluier er van weg, als de invloed, waarvan men gewaagt, waar is; men verknoeit het dichtwerk als die invloed slechts verzonnen was. En hoe weinig verband is er dikwijls tusschen onze uitwendige geschiedenis en ons werkelijk, innerlijk leven? Bij mij althans sloten zij nooit.» Aan deze uitspraak houd ik mij te liever, omdat het niet alleen veel aangenamer maar ook veel zekerder en voor onze letterkunde veel vruchtbaarder is, Multatuli's werken uit henzelven te verklaren. Hij zegt ergens schertsend, dat hij de grootste schrijver is die ooit geleefd heefd, daar hij zich op juistheid toelegt. Juistheid van uitdrukking kan niet bestaan zonder waarheid. Zulk een schrijver legt dus zijn ziel in zijn geschriften en die ziel moeten wij hebben. Het komt er nu maar op aan, de werken goed te lezen. Wij mogen toch niet vergeten, dat wij dikwijls te lui zijn om goed te lezen, en in dien noodlottigen toestand van onzen geest een vertelseltje aangaande des schrijvers leven ons welkom is als noodhulp. Zulke vertelseltjes komen dus meest uit des duivels oorkussen. Behoef ik er meer van te zeggen?

Laat ons die ellendige noodhulp afwijzen. Laat ons in en tusschen, op en onder en langs de regels lezend, het ver-

band zoeken, en wij zullen in al die schijnbaar doode letters — denk aan Tollens en zijn gedrukte «ziel» — leven vinden, een rijk en diep, een schoon en beminnenswaardig menschenleven. En al ware 't leven, door ons uit de werken eens dichters opgebouwd, niet zoo beminnelijk als wij gewenscht hadden, wij hebben leven gevonden, ziel. Niet naar stof moet de lezer zoeken, maar naar Geest. Gelijk bij schilder- en beeldbouwwerk ons oog maar al te vaak blijft hangen aan de werkstof dier kunstenaren, zoodat wij niet getroffen worden door den geest die er uit spreekt, zoo gaat voor ons ook van de beste boeken de ziel verloren, als we ons verliezen in uiterlijkheden, die immers op zijn hoogst slechts 's kunstenaars middelen waren . . . . Van daar de klacht reeds van den jeugdigen Heine. Van daar ook, de nòg doordringender klacht van Macaulay over Byrons lot. Ik wil hiermede niet zeggen, dat ik niet instem met de vraag van Post aan Multatuli: «Vertel ons uw leven!» Ik juich dat verzoek toe en ondersteun het bij deze; maar zou die vertelling een andere zijn dan die wij, bij aandachtige lezing, gelijk wij ze den dichter verschuldigd zijn, zouden kunnen samenstellen uit zijn geschriften?

Maar vooral het verschijnen van Libellen, als Onkruid onder de Tarwe, boezeme ons een diepen afkeer in van vertelsels. 1) Dat verschijnsel op zich zelf reeds zij voldoende om ons aan te sporen tot zoeken naar geest en daartoe alleen ons in te spannen als wij de werken onzer dichters bestudeeren. Indien ons een groot man wordt geschonken, laat ons toch onze dankbaarheid voor zulk een zeldzaam geschenk anders betoonen dan door gezichten naar hem te trekken uit onze diepte — of hem van alle kanten als een vreemd dier aan te gapen uit onzen put.

Moet het dan altoos, altoos die oude Gulliversgeschiedenis blijven? Is dat de eenige lotsbestemming van het genie, dat het onze kleinheid te sterker doet uitkomen en wel door onze eigen zotte, Lilliputsche gebaren?

Laat het niet waar zijn. Hebben alle volken de kwaal

1) Juist een geschiedvorscher moet de grenzen van zijn nasporingen kennen.

getoond van het geduchte volk van Lilliput, laat dat geen reden voor ons zijn om het slechte voorbeeld te bestendigen en een nieuwen Swift nieuwe stof tot sarkasme te geven.

Een waarschuwing in deze is voor ons de rol van 't Engelsche volk in zake Byron. Gij hebt gehoord, hoe dezer dagen in den schoot der stad Londen zijn standbeeld zal verrijzen. Byron verrezen in 't midden der City, die hem eens uitwierp, nadat zij kort te voren hosannah over hem geroepen had! Byron steenen gast in 't land zijner vaderen, waaruit hij werd verdreven toen hij in de kracht zijns jongen levens was! Byrons beeld vereeuwigd in 't hart van 't Engelsche volk! Dat zou immers onmogelijk zijn geweest, indien de geest zijner werken niet de overwinning had behaald op de kleinheid van zijn volk? Eindelijk dus is dat volk, door herhaalde en goede lezing. tot een ideale voorstelling gekomen van den genialen man, dien het door zijn kleinen laster had verjaagd? Zoo richt de geschiedenis. Het lot van den ziener moet niet worden overgelaten aan de wispelturige kleinen, die heden hosannah! en morgen kruis hem! roepen. Zij zijn onbevoegd. Niets is op de wereld zoo volmaakt als de onbevoegdheid van kleinen om het lot hunner meerderen te beslissen. En wie behooren er tot deze kleinen al niet! Ik laat Macauly spreken: «Lord Byron's landgenooten waren tegen hem ingenomen. Zijn karakter en geschriften hadden de bekoring der nieuwheid verloren. Hij had zich schuldig gemaakt aan iets, wat het strengst wordt gestraft: hij was overschat geworden; hij had een te warme belangstelling genoten; en het publiek, in zijn gebruikelijke rechtvaardigheid, kastijdde hem voor publieks dwaasheid. De gehechtheid der menigte gelijkt niet weinig op die der bekoorlijke vrouw uit de Duizend-en-één-Nacht, die, na verloop der veertig dagen harer verliefdheid, niet tevreden was met haar minnaars afscheid te geven, maar hun in wreede pijnigingen de misdaad vergold, haar maar al te zeer te hebben bemind.»

«Hij had een te warme belangstelling opgewekt.» Zoo is 't. Er zijn Lilliputters, die vooral dat niet kunnen verdragen. Zij fluisteren kruis hem! terwijl zij nog Hosannah! meêschreeuwen en door steeds sterker gefluister hebben zij der onnadenkende, onbevoegde, dus niet verantwoordelijke menigte buiksprekersgewijs een anderen kreet

in den mond gelegd. Tegen de bekrompen en ijdele zelfzucht dezer lieden werkt niets zoo krachtig als een goede lezing van de werken der groote mannen — en een vergelijking hunner werken met soortgelijken in het buitenland. Studie alleen geeft een vasten grond van beoordeeling, van waardeering en daardoor tot dank en hulde. Studie alleen behoedt ons tegen miskenning van den dichter. Zoolang gij Multatuli's werken niet gelezen hebt met de vlijt die zij verdienen, zoolang zijt gij gedoemd om u te scharen achter de sterkste trompet, 't zij vóór, 't zij tegen hem. Zoolang gij zijn zieleleven gevoeld noch begrepen hebt uit het vele, dat hij voor u schreef en zong, moogt ge u geen oordeel aanmatigen over hem en allerminst een ziel belasteren, die gij niet kent en die hij nochtans — dit is des dichters lot — voor u open legde met groote rondborstigheid sints langer dan vijftien jaren. Maar als gij alles goed hebt gelezen, dan zult gij veel weten wat gij niet kondt weten en gij zult uitroepen: ja waarlijk, deze Nederlander is groot van geest; zijn pen is krachtig als uit een adelaarswiek, zijn lied is zacht als de toon van een nachtegaal in den stillen avond, zijn klacht is welsprekend en doordringend als die van Job; zijn spot is scherp en snerpend als door geweldigen noordewind gedreven ijskegels; maar deze mensch, zoo zult gij ook uitroepen, is gansch niet volmaakt; zijn ideën zouden het peil der samenleving zeer verhoogen als zij ze niet omwierpen; hij vertreedt méér dan één onmisbaren vorm. Zeer juist. Hij vertreedt vormen en ik vraag u òf wij dan al, op onzen onafzienbaren tocht door 't Heelal, op de planeet des volmaakten vorms waren aangekomen? Als gij des dichters werken zoo goed hebt gelezen als wij daar onderstelden, dan staat ge op vasten grond om te oordeelen, maar dan beseft ge ook, dat groote deugden groote fouten hebben. Dit besef is lang niet zoo algemeen als 't zijn moest om een oordeel over groote verschijnsels rechtvaardig te doen zijn. 't Is een gevaarlijke toestand in deze kleine wereld, groot van ziel te zijn. Als wij dit in 't oog houden — en dat zijn wij verplicht — dan weten wij van te voren dat zulk een groote ziel gevaar loopt, groote overtredingen te begaan; die liggen echter niet in haar, maar in de kleine vormen waarmeê zij in de wereld te doen krijgt. Vandaar dat grabbelen en knabbelen aan,

dat babbelen over het persoonlijk, het familieleven van een groot man geheel ten laste komt van hen, die zich daaraan schuldig maken. Ik wil aannemen dat zij 't onbewust en in goede trouw doen; want zij zijn zulke fotografische afspiegelingen van het kleine vormleven — waarin zij zich bewegen, waarboven zij zich niet kunnen verheffen en waarvan zij dus het benauwde niet merken — dat zij voor het opmerkzaam, helder oog volkomen den bouwvalligen toestand verraden van 't gebouwtje waaruit zij hun Gulliver bevitten. Elke greep daarom naar dat bijzonder leven des dichters is een aanklacht tegen de maatschappij vanwaar ze uitgaat, een aanklacht ook tegen hem, die zich aan den greep schuldig maakt. Wie klein is — en men kan dat niet helpen — gaat vergeefs staan op de haartjes die hij uit Gullivers hoofd trekt. Wie met den geheelen mensch wil bekend zijn met het heilig doel, den dichter meer naar waarde te schatten en met zijn werken het peil der volksontwikkeling te verhoogen, hij wachte tot een eeuw over menschen en vormen is heengevaren. En hij kan wachten. Want hier vooral is zoo waar: die gelooven, haasten niet.

Wat u bij het leven van Wouter Pieterse vooral en reeds dadelijk treft, is het heirleger vrouwen dat hem omgeeft. Eer hij Glorioso had gelezen (op de wijze zooals jongens gestolen ooft eten) had hij lange Ceciel al het hof gemaakt. Dus wel beschouwd, in het voorhistorisch tijdperk. En hoewel hij hierin niet gelukkig was geweest, — want voor de vier griffels die hij aan lange Ceciel had gegeven om haar gunst te winnen, had hij niet gekregen dan het bedenkelijk genoegen te zien, dat zij ze met een kus aan Gus Halleman overdeed, zoodat hij met een gebroken hart rondwandelde reeds toen hij Gloriosa ging halen, — bleef hij toch hardnekkig zijn heil bij de meisjes zoeken. Daar hadt gij Leentje, de naaister. Iedereen in 't huisgezin had een grief tegen haar. Zelfs Stoffel, dien men anders boven grieven tegen naaisters verheven zou gedacht hebben; wat zeg ik, grieven? Hij haatte haar. Hij verdacht dit gebrekkig meisje van achterklap op zijn kosten. De zusters van Wouter hielden haar op een afstand. Wouters moeder had soms slechts harde woorden te voegen bij 't loon dat niet groot was: zeven stuivers en een boterham. Maar Wouter mocht haar wel, niet zoozeer omdat zij hem wel eens

duiten leende of gaten in zijn knieën en ellebogen dichtte, maar omdat zij een oor had voor zijn kinderlijke uitingen, al waren ze nog zoo wonderlijk. Verder had gij daar zijn zusters: Truitje, Pietje en Mijntje. Eindelijk nog: juffrouw Laps, juffrouw Zipperman, juffrouw Stotter en zijn eigen moeder. Voorts Emma Halleman, die zoo bizonder fatsoenlijk was. Ik zal niet zeggen, dat zij de gratiën waren. Zelfs waren zij geen feën, zooals ze eenmaal prins Caniche aan de wieg omgaven met haar zegeningen. Ik wijs slechts op het feit, dat hij een vrouwelijke opvoeding ontfing, lang voor Fancy, lang voor Femke hem kende. Sommige der genoemde meisjes en vrouwen hadden een werkdadig deel aan Wouters opvoeding. Ik zeg niet, weldadig. Wouters moeder b. v., een strenge weduwe en moeder van negen kinderen, was meer van geduchte dan liefderijke beteekenis op Wouters kinderjaren. Ik spreek geen kwaad van haar en haar grootbrengmethode; want zij was de moeder van Wouter en dat is in mijn oog een verdienste, die haar aanspraak geeft op onsterfelijkheid, even zoo goed als aan de moeder van Nickleby. Maar haar opvoedstelsel bestond enkel in handigheid en wel van de soort, gewoonlijk hardhandigheid genoemd. Zij loste de neteligste vraagstukken van kinderzielkunde op met klappen. Ten minste voor haar was 't een oplossing. Nu had haar opvoedingswijze wel — als alle dingen — haar goeden kant, Wouter behoefde b.v. nooit te twijfelen aan 't geen hem te wachten stond als zij een ondeugend bedrijf van hem ontdekt had. Hij rekende er op en schikte er zich in. Ik verdenk den verteller zijner geschiedenis van hevige afkeuring van 't klappenstelsel, door die aanhaling van 't moederlijk knipje. Nu hij zijn oordeel aldus uitspreekt, mogen wij hem volgen en, bij dien pepermuntgulden, van Emma's redding door Wouter spreken, omdat uit beide feiten ten sterkste blijkt, dat de klappen het kwade niet tegengingen, maar tevens, gelukkiglijk de aandrift tot het goede niet konden dooden.

Er is veel voor nadenkende opvoeders te leeren uit Wouters jeugd.

Nu die klappen van Juffrouw Pieterse zoo weinig uitwerken, is het een tamelijk onschuldig genoegen, van haar te houden. Ik kom rond voor de zaak uit. Ik mag juffrouw Pieterse wel. En wat Multatuli beoogt met zijn fabel van

Ornis en zijn vogels, n. l. dat er duizenden ouders zijn, die van opvoeden geen verstand en dus geen kinders moesten hebben, wordt bij mijn weten niet beter ontzenuwd, dan door Rap, in zijn gesprek met Notaris Rede, in den roman de Oudvelders van Hester Wene. Ik verwijs naar dat goede boek. Het geeft aan juffrouw Pieterse volledig recht van zijn. Bovendien, als zij al hartelijk sloeg, zij schonk ook hartelijk saliemelk en zij stelde hartelijk belang in de vrouwelijke werkwoorden van haar oudsten zoon, den onvergankelijken Stoffel Pieterse. Niet elke moeder vindt zulk hartelijk welgevallen in de spraakkunst van een ondermeester. Mijn moeder had drie zoons die ondermeester waren en zij had, als brave matres, vaders ondermeester ook nog in huis, dat waren vier Stoffels, maar ik moet haar voor 't eerst nog hooren vragen om een werkwoord, noch als kwartet, noch als solo. Zij wilde de werkwoorden niet anders dan in aktie. Juffrouw Pieterse wilde theorie en praktijk beide, en dat maakt haar eenig in haar soort. Haar invloed op Wouter is grooter dan hij schijnt, want zij was — wat niet van alle moedersweduwen kan gezegd worden — de ziel van 't geheele gezin; haar geduchtheid was soms noodig. Wouters zusters, die op salie-avendjes, als de kinderen zoet moesten zijn op bed, de uitvoerders waren van haar Soevereinen wil, waren voor Wouter ook niet meer dan dat. Van liefderijke verhouding in dit gezin is geen spraak. Er was geen innigheid. Men zou dus kunnen beweren, dat die vrouwelijke opvoeding, die Wouter zou genoten hebben, niet veel beteekende. Maar zijn omgeving was geheel vrouwelijk en die moest van invloed zijn op het weeke hart van Wouter. Stoffel bemoeide zich niet met hem. De eenige man, die soms indruk op hem maakte, was meester Pennewip. Voorst moest hij zich van de eene vrouw tot de andere wenden, als hij wat weten, wat doen, wat bedenken wilde. En toen hij met dat vreeselijk rooverslied straf had opgeloopen, stond hij voor twee vrouwelijke vierscharen, die beiden, de een met juffrouw Pieterse en de andere met juffrouw Laps aan 't hoofd hem deden gevoelen dat hij vooral jegens vrouwen had misdreven. Pennewip hield zich onzijdig in 't vonnis, Stoffel rookte; Wouter moest door de vrouwencordons. In lief en leed, in vreugd en rampen had hij altoos met het eeuwig-

vrouwelijke te doen; hij werd er van doortrokken. Wat wonder dat hij reeds zeer vroeg vrijen woû; dat hij zich onwederstaanbaar voelde aangetrokken tot het hem geheel onbekende, maar wonderlijk lokkende vrouwelijk wezen. Zijn zachte natuur en mijmergeest bevorderden dat. Met haar wilde hij leven en gelukkig zijn. Men had hem miskend met de opvatting van zijn rooverslied, als zou hij vrouwen willen honen, integendeel wenschte hij voor haar te strijden, haar te helpen, in alles haar toevlucht te zijn. Hij zuchtte naar Omikron, zijn zusje, omdat hij met haar kon spelen zooals zijn hart begeerde en in deze wereld maar niet bereiken kon. Als er dan dagen voorbij gingen zonder dat hij zich haar voorstellen kon, zoodat hij vergeefs naar het brugje ging om van haar een groet te ontvangen, dan zeide hij in zichzelven: zij zal te veel bezigheid hebben aan 't hof harer moeder, en ging bedroefd naar huis. «Maar als hij door 't venster al de schoone sterren zag, die zoo vriendelijk tintelden alsof ze hem toewenkten moed te houden, dan werd hij iets beter gestemd. De treurigheid bleef maar ze was minder bitter. Ze ging van smart over in heimwee, in zoet verlangen «naar huis» en met betraand oog, maar niet wanhopig, riep hij fluisterend: Omikron, Omikron!»

Het is een wonderlijk verlangen dat van den man naar de vrouw, zooals het zich in 't kind openbaart. De knaap droomt van andere werelden, van andere hoogere dingen, waarin hij veel meer zal zijn dan nu, maar ook dáár zou hij niets wezen, als hij er haar niet ontmoette. Zij is zijn andere helft; zij voltooit zijn droomgeluk, zij maakt van hem een geheel. Gelijk Wouter later leefde voor en om Femke, nadat hij den droom met zijn zusje Omikron had doorleefd, zoo droomde de kleine Göthe dien liefelijke Parisdroom, dien hij ons vertelt, om later al die werelden te doorleven, die Annchen, Klärchen, Lottchen, tot de Sesenheimer herderinnen hem ontsloten; werelden, wier schoonheid en rijkdom ook Heine ons leerde waardeeren, niet alleen in zijn dweepende vereering van Amalia, maar vooral in zijn liederen, waarin de eeuwige lente leeft, die ons aller deel zou zijn als wij allen dichters waren. Als wij allen dichters waren! Wil dat zeggen: als wij een vers op de liefde konden maken zooals Klaasje van der Gracht op God? . . .

Dichter zijn is leven in een eigen wereld naast de werkelijke en die samensmelten. Ook die ideale wereld heeft haar seizoenen, ziedaar waarom de dichter meer dan één lente doorleeft, waarom hij naar welgevallen van siezoenen wisselen kan. Hij kan daarom de vrouw naar waarde schatten omdat zij hem reeds in dit alledaagsche leven kan verjongen. Dit overkomt elk menschenkind, man genaamd, geenszins. Den dichter alleen valt dit voorrecht ten deel. En nu noem ik het andermaal een wonderlijk verlangen: dat verlangen van den man naar de vrouw gelijk zich dat in 't kind openbaart. Een oogenblik nadenken over de kracht der natuur doet echter dat woord wonderlijk wijzigen. Het is een wonder, als ge al wat door ons niet in zijn diepste en eerste wording kan worden verklaard, zoo noemen wilt. Maar 't is geen wonder meer, als gij aanneemt dat de mensch dichter wordt geboren, dat dus het kind dichter is en dat zijn dichterlijke natuur, droomend van een andere wereld, die zoekt in 't kleine meisje, 't zij in zusje Omikron, 't zij in Fancy, 't zy in Femke. Inderdaad is het meisjeshart een andere wereld dan dat des knaaps; hij gevoelt het terstond en met haar heeft hij een voorsmaak van geluk, dat zich steeds vaster zetelt in zijn ziel en waarvan hij steeds edeler en zekerder voorstellingen heeft. Hij leeft in een andere wereld met haar en zij maakt hem hoe langer zoo gelukkiger, hoe langer zoo meer dichter.

Maar wat doet de wereld? Wat doet de opvoeding? Wat doen zij, die ons 't meest liefhebben? Zij trappen op die tedere wereld en het gunstigste wat men van dat liefderijk trappen kan getuigen is, dat zij niet zien waar zij loopen en niet weten wat zij doen. De kleine knaap kan niet zeggen wat er in zijn hart omgaat, als hij van het meisje wordt gescheiden, waarmee hij tot heden op rozen liep: maar als hij spreken kon, 't zou een oordeel zijn over menigen opvoeder, ja over menig ouderpaar. En niet alleen dat zijn woorden en tranen. tolken van een onbewuste smart die hem wordt aangedaan, die hij niet verklaren of omschrijven kan maar diep gevoelt, een vreeselijk vonnis zouden zijn, maar zijn latere verhouding tot de vrouw voltrekt het. De wereld, vereelt als zij is door gewoonte, natuurverkrachting en kinderhartvervalsching, merkt noch

voelt meer het door en door prozaïsche dier verhouding. Eenmaal tot bewustzijn komende van haar misgrepen in de opvoeding van het dichterlijk kinderlijk gemoed zal zij ontwaren dat de vrouw haar rang niet inneemt, dat de wereld die zij ontsluiten kon, verwoest is door baldadige mannen en vrouwen, en daardoor dichterzin bijna geheel aan dit leven gaat ontbreken. Geen kleinigheid voorzeker! Als gij dit met mij eens zijt, tel dan niet zoo licht een kinderleven als dat van Wouter; spreek niet zoo lichtzinnig over de minneliederen van Heine, waarin hij u doet gevoelen wat eeuwige lente is en hoe zij ons deel kan zijn als wij ons tot de vrouw bleven aangetrokken gevoelen op de zelfde wijze en in den zelfden tooverzoeten gang als in onze onbedorven zooeven uit de Natuur voortgekomen jeugd. Luisteren wij overal, waar ons die gesprekken onzer jeugd worden vóórgestameld. Treden wij met eerbied en aandacht nader, waar de geheimvolle liefde onzer jeugd ons in 't voorbeeld van anderen of in idealen wordt herinnerd, want wij staan op gewijden grond. Waar zoudt ge gewijder aarde vinden dan die, waarop gij stondt, toen gij met uw Omikron bezig waart, en elken dag inniger, om plannen te maken die niet minder omvatten dan het scheppen van werelden? Wat zou er liefelijker af te luisteren zijn, dan 't lied der onbewuste min in die korte, heldere, hartelijke woordjes en vraagjes, zooals ze slechts aan 't rozenmondje van den dageraad onzes levens konden ontsnappen? Zeg het mij! . . . .

De dichterlijke natuur van Wouter kon daarom nooit duidelijker worden voorgesteld, dan in dat gestadig verlangen naar 't gezelschap van een meisje, waarmeê hij spreken kon over alles wat hem in zijn waken en droomen bezig hield. Waarom blijft die verhouding zoo zelden voortduren tot in den huwbaren leeftijd? Waarom wordt er veel meer getrouwd, dan vertrouwd en bemind? Omdat de kinderlijke verhouding wordt verwaarloosd. Er wordt geen beteekenis aan gehecht en, indien al, een voor het werkelijk leven zeer ongunstige: «men kan er niet van eten» luidt het doodvonnis van het kinderlijk verlangen naar samenwerking, samenleving, samenzijn. Hier sterft de lenteknop, die zooveel goedheid beloofde. Want terecht staat er van Wouter geschreven, als om duidelijk te maken wat

de vrucht is van dat jeugdige ideale leven: «Zelfs als hij den avendhemel aanzag, als hij werd aangedaan door dat onuitsprekelijk verlangen naar het goede, dan nog bestond Wouters gewaarwording niet zoozeer in het denken aan Omikron, als in 't onbewust ondergaan van liefelijke herinneringen.» Nu kon in Wouters gelukkige natuur de knop niet worden gedood, maar zulke naturen zijn uitzonderingen. In het werkelijk leven kunnen, hoeveel miljoenen harten daar ook kloppen, de knoppen welke gaaf bleven, al te gemakkelijk worden geteld. Zelfs de wortel wordt niet gespaard. De opvoeding roeit ze zoo diep mogelijk uit, Aloësgewijze ziet men in hooger leeftijd enkelen uitbotten. Over 't geheel gelukt het verwoestingstelsel volkomen. Gelukkige uitslag niet waar daar men er toch niet van eten kon! Want het is waar: de mensch moet eten om te leven. Ik kan er niets tegen zeggen, wat ik zoo graag doen zou, als ik er iets op vinden kon, Wij moeten allen eten. Maar toch waag ik de vraag of de tedere verhouding, waarop ik naar aanleiding van Wouters vrijages wijs, niet samen kan gaan met bescheiden zelfbehoud? Wel beschouwd hebben wij zoo weinig noodig. Wij jagen altoos naar veel, meer dan wij behoeven. Al onze knappigheid wordt aangewend om veel naar ons toe te halen, 't zij om er op te gaan zitten, als eksters en kraaien op den buit in hun nesten, 't zij om te zwelgen of te pronken. Al onze kunst, al onze wetenschap, al onze kracht loopt uit op den vorm van kapitein Cuttle's rechterhand. Dat streven naar dien fraaien vorm wordt opvoeding genoemd. Hoe sterker haak, hoe voltooider opvoeding! Wie 't nog niet wist, behoeft nu niet meer te vragen, wat er onder zulke werktuigen van eerste lenteknopjes wordt. Wij verwonderen ons zelfs niet meer. Maar wel mogen we vragen of het oprecht is, dat «haken» te noemen: eten om te leven? of het levenswijsheid is, daarvoor zoo menige levenslente te knakken? of het niet beter ware, zoo menige zachte, dichterlijke ziel in bescherming te nemen, door wederinvoering van die arkadische bescheidenheid, waarbij men inderdaad eet om te leven.. En kan dat niet meer; is 't met de verbastering van onzen oorsprong zoover gekomen, dat wij natuur en waarheid niet meer kennen, evermin als zij ons, ons, haar liefste kinderen van weleer, — moet het hakende

jagen en jagende haken voortduren tot we allen afgehaakt zijn, — welnu, neem dan vooral die weinige begunstigden in bescherming, die nog onder ons de levende voorstelling zijn van natuur en waarheid; neem den dichter in uw hoede, opdat het in den baaiert des levensstrijds niet aan rustplekken, aan tenten der verkwikking, aan poëzie ontbreke. Uit dit oogpunt, de hooge behoefte aan dichterlijke opleiding, vestig ik uw aandacht op de jeugd van Wouter. Lach niet om lange Ceciel noch om den griffelkus. Zoek eens in uw eigen jonge hart of daar ook nog niet een stamelend stemmetje spreekt van een geliefde van zeven jaren. Luister eens goed of er nog niet een echo suist van de korte, frissche, oprechte woordjes, die zoo minigmaal den jongen onbewust beter leerden gevoelen, beter uit de oogen leerden zien en of hij den geest des tijds en des haaks niet veracht. Ik spreek tot u, die het voorrecht genoot met meisjes te mogen omgaan, op de zelfde schoolbank met haar te leeren, met haar te spelen in de open lucht of door de eensklaps verschijnende avendster vermaand naar huis te worden gezonden. Ik vraag het u, die iets van 't meisjeshart in natuurstaat hebt mogen vernemen, die gebloosd hebt onder haar lof en onder haar blaam, — en die dus nog dien klank kunt hooren, al is hij nog zoo lang geleden verklonken. Steek gij uw hand in dien boezem, dien zij eens zoo vertrouwelijk en vertrouwend naderde en zeg mij, of gij tot haar in de jaren des onderscheids zoudt durven zeggen: «ik trouw niet zonder die groote kast . . .»

V.

Menig man meent, niet ten onrechte, dat hij zijn vrouw ten opvoeder strekt maar menig man vergeet, zeer ten onrechte, dat hij veel van haar geleerd heeft

Wie het onbewimpeld verhaal in Goethe's zelfbeschrijving heeft gelezen, van zijn allereerste liefde; dien oprechten omgang van den veertienjarigen Johann Wolfgang met de zeventienjarige Grietje, herinnert zich zeker de volgende opmerking van den veertienjarigen dichter hierover. Hij bespreekt den avend, dat hij haar verteld had van de ophanden zijnde kroning en al de kamers van 't Stadhuis, ja den geheelen Römer zoo levendig had beschreven: «Wij namen tijdig afscheid van elkaar, schrijft hij en met bizonder wederzijdsch welbehagen. Want niets kan een jeugdig paar, dat door de natuur eenigsins harmonisch gevormd is, schooner verbinden dan wanneer het meisje leergierig is èn de jongeling dit weet. Daaruit ontstaat een welgemeende, hartelijke verhouding; zij ziet in hem den schepper van haar geestesleven en hij in haar een ziel, die niet aan natuur, toeval of eenzijdig streven maar aan samenwerking haar volmaking dankt; en deze verhouding is zoo zoet, dat we ons niet mogen verwonderen wanneer, sints den ouden en nieuwen Abélard, uit zulk een samentreffen van twee wezens de geweldigste hartstochten ontsprongen; zooveel geluk en ongeluk geboren werd.»

Het is bekend, hoe de jonge Goethe plotseling en voor altoos van zijn gelietde werd gescheiden, en dus belet was, Abélard en Heloise na te volgen; maar ook in dezen kinderlijken band, zoo kort van duur, zoo schijnbaar onaanzienlijk, zoo echt jongensachtig en waar, wijst hij welspre-

kend op een feit, dat in het samenleven van jongeling en meisje zich altoos vertoont maar meestal onopgemerkt blijft, n. l. dat de tederste, zoetste uren die zijn, waarin de eene ziel zich uitstort en de andere heilbegeerig opneemt. Ten onrechte wordt hiertegen aangevoerd, dat er, van de honderd gevallen negentig, lichamen vrijen en geen zielen.... Dit is niet waar. Er is in elk mensch ziel en juist bij 't innig verkeer uit zij zich. Maar al zou de tegenwerping op zichzelve ook waar zijn, het verschijnsel blijft. Er is geen tijdperk in 's menschen leven, dat zij zoo gaarne iets van elkander aannemen. Wel den jongeling, die dat weet en genoeg weet om zijn behoefte aan 's meisjes zachte opmerkingen te beseffen; zalig het meisje, dat beide geestesuitingen op prijs stelt; zoekt. Het is waar, dat het tot groote uitbarstingen van hartstocht leiden kan, maar laat ze komen, deze geweldige uitingen van menschelijke liefde; zij zijn van goeden huize; zij zijn van adel. In dat lieflijk, innig samenwerken had de ziel het grootste aandeel, in alles wat daaruit kan voortkomen, zal dus de ziel de meeste zijn. Wat zoudt ge vreezen?.... De dichter, die ons een jongeling zal voorstellen, naar het leven, ja, maar toegerust met de gaven om van dit leven het edelste te leeren kennen en er zich met behulp van eigen rijk gemoed, een nieuwe wereld van te bouwen, laat hem van vrouwen leeren en laat hem vrouwen leeren. Niet alleen vreest de dichter daarvan niet;, maar hij acht die omgeving, die opvoeding, dat samenleven onmisbaar voor den jongeling en den man. Hij acht hem, zonder dat, geen jongeling en geen man; een lichaam zonder ziel zou 't zijn en daarvoor arbeidt de dichter niet; daarvoor geeft hij geen leven van zijn leven.

Uit dit oogpunt beschouwd, wekt Wouter Pieterse van Multatuli groote verwachtingen op. In de Ideën 512 en 520, waarin Wouter in Femke's boekje leest en Femke Wouter's boek huurt, om te weten te komen waar hij woont, worden wij verplaatst in onze verbeelding naar het teder jongelingstijdperk van de uitnemendste dichters der wereld. De vertelling van Telasco. Kusco en Astalpa aan Femke, Idee 518, is overheerlijk door het luisterend hart van Femke. Met machtig kunstbesef is deze verhouding gekozen tot uitgangspunt van Wouters leven; maar tevens met groote

kennis van het menschelijk hart. De kunstenaar zorgt, dat wij belang stellen in Wouters levensloop; de menschenkenner, dat de belangstelling geen oogenblik wordt verbroken door onnatuur. Wij hebben hier een kleinen mensch voor ons in wien het leven zich vertoont in zijn volle waarheid.

Ik vermoed dat deze Woutergeschiedenis geducht ontleed, van alle kanten bekeken, geprezen, gelaakt, verslonden en bespot zal worden, zoodat het tijdgenoot noch nageslacht aan voorlichting zal ontbreken. Het is vrij zeker, dat het leven van Wouter meer zal worden gewaardeerd door lof en kritiek, dan ooit zijn Schepper te beurt viel. Zoo is de wereld wel. Zij kan veel van beschreven menschen verdragen, die ontlokken haar een lach en een traan; haar aandoeningen laat zij over hen den vrijen loop. Wat zij in Multatuli heeft gepoogd dood te zwijgen, zal zij in Wouter luid bespreken. Wat zij van Multatuli heimelijk nadeed om het openlijk af te keuren, zal zij in Wouter luide toejuichen. Ziet gij, zoo'n mensch uit zoo'n boek, die zegt niets terug, maar die Multatuli, die durft zeggen dat Baker Stotter zoo vol zaligheid is en zich onsterfelijk gemaakt heeft door één woordje op één salieavendje: «ik heb mijn kopje omgekeerd, dat zie-je wel!» net als de heiligen, kerkvaders en apostelen van Sjinezen en Hollanders: die durft beweren, dat kerkgaan tot idiotisme leidt en dan nog wel bij modernen; die aangetoond heeft, dat de verwaarloozing van de opvoeding der meisjes tot overbevolking der bordeelen noodzaakt . . . . Ziet gij, zoo'n man daar kan men niet mee praten, niet over spreken, maar Woutertje Pieterse, dat is heel wat anders . . . daar kan men zoo veiligjes zich over onderhouden.

D a t i s h e e l w a t a n d e r s; wel zoo, is dat heel wat anders, wereld van onzin en naäperij? Het hoogste, waartoe ge ooit zoudt komen, zou wezen elkander na te doen, indien niet van tijd tot tijd dichters en profeten zich over u ontfermden. Gij ziet het van het vrouwe kleed, dat trouwe bleed van den gewonen menschengeest: wat morgen een of ander Parijsche dame, over wier geniale lichtzinnigheid gij den neus optrekt, gelieft rond te dragen in passages en op boulevards, daar dost ge u overmorgen meê uit met een ernst en deftigheid, wier potsierlijkheid doet lachen. En zoo is 't met uw zieltje.

Straks heeft het alle oorspronkelijkheid, alle edele en fiere aandrift verloren. Men ziet er niets meer van. Men zou er ten eeuwigen dage niets meer van zien, wanneer niet nu en dan een dichter optrad om niet slechts met zijn geest over dien dooden baaiert te zweven, maar om de zielen nieuw leven in te blazen. En als dan dat inblazen schetteren wordt vanwege den diepen dommel der zielen, dan zeggen zij: schreeuw toch zoo niet! . . . . Maar zoodra is niet de man met de levenstrompet elders, of zij wrijven zich de oogen uit, zien om naar elkaâr wat ze doen of laten en zoo, zeer traag en zeer lam, zeer laf en zeer liederlijk, doen zij wat zij onmogelijk meer laten kunnen, omdat zoo velen het doen. Dat is de loop dien de vooruitgang neemt. Bovenmenschelijke krachten behooren er toe om zulk een dichter te zijn. En men verwondert zich nog, dat hij klaagt over dulden en dragen! Als hij met luide stem roept: waakt op, gij die slaapt! dan trekken zij hun slaapmuts dieper over de oogen en zeggen: waarom wekt gij mij! Als de nood gekomen is en elk rept zich, over de pluimpjes hunner slaapmutsen heen, ter redding of zelfbehoud, dan bijten ze in vertwijfeling in hun slaapmutsen en zeggen: waarom wekt gij ons niet! En gooien hem er meê. Als hij hun laffe gewoonten heeft opgesomd en aan de haak gesteld, dan dreigen zij: komt er nog eens aan als gij durft; wanneer hij daarop sarkastisch antwoordt, dan schelden zij hem ook. Vijanden van alle soorten omringen hem van alle soorten omringen hem van alle zijden. Een onwillig volk, verzonken in den pöel van sleur en bijgeloof; geleerden, die zien dat hij gelijk heeft maar hem afvallen omdat, met met zooveel wat hij aanstast, hun broodwinning valt: mannen als (idee 608) Huilders en Rammelslag, die zich als geestverwant aan hem opdringen en onuitstaanbare vlegels zijn vol grog en vloeken; jouersche hulppredikers, die arme tantes hebben, die zij ploertig genoeg zijn niet te willen kennen en nu voor den dichter ook zoo'n tante opzoeken, om te gissen of hij ook zoo bekrompen is; godvergeten nietigheid van zulke godgeleerde neven; letterkundigen, die dachten dat zij iets beteekenden, door zijn licht zich geheel ziende verduisterd, vallen hem nijdig over spelfouten aan; en eindelijk een zoogenaamd beschaafd publiek, dat de vrijheid neemt zijn denkbeelden te stelen,

zijn vormen, meesterlijke manieren en indrukwekkende zegswijzen na te bouwen en te bauwen, van Woutertje den mond vol te heben en over den dichter de schouders op te halen, alsof het boven hem stond — terwijl het zoover beneden hem is als Sanche Panche beneden Don Quichot en Wagner beneden Faust. Benijdenswaardig dichter, niet waar? Over wiens klachten ge u nog wel eens verwonderen moogt! Vijanden hier, vijanden daar, vijanden overal en men gelooft den kruisgang niet....

Gelukkig:

«Daar is een kracht, uit hooger kracht gesproten, —
«Daar is een gloed die 't al bezielt, —
«Daar is een stem, die hoorbaar fluistert:
Ginds, ginds, daar waart ge en keert ge weer!
Ras valt de keten die u kluistert,
Dra ziet ge op aarde en stof als korte droomen neer!»

«Die kracht, die gloed, 't is poëzie!»

Gelukkig voor den dichter, die kracht en gloed zijn met zijn wezen één. Hij is zeer sterk. Terecht mocht hij van den kruisman zeggen: die man is taai. De dichter heeft twee werelden tot zijn beschikking. Hij kan wonen waar hij wil. Dat kan niet altoos de verzemaker; de dichter — ziener altoos en dat in zijn kracht, zijn bomvrijheid, zijn onverslijtbare weerbaarheid. Dit drukte Hanna zoo schoon in Vorstenschool uit toen zij in een toestand kwam, waarin zij de beteekenis gevoelde van Alberts vers (zie ondanks dit alles Idee 990) dat zij bij zijn voordracht niet had kunnen begrijpen.

Bij haar eerste ontmoeting met de koningin kende zij nog het lijden niet dat laster baart; zij was onschuldig en goed en in haar eenvoud steeds buiten 't kruisvuur van 's werelds brandnetels gebleven. Toen er dus spraak was van haar Albert en zijn poëzie zeide zij tot de koningin:

«Ik weet
Tot nog toe niet, wat hij er mee bedoelt,
En heb er geen verstand van, maar mij dacht,
Men hoeft die dingen zoo niet op te sieren.
Dat is onnoodig werk, want ja is ja,
En neen is neen, niet waar, en daarmeê uit.»

Maar een oogenblik later, toen 't haar bleek van wat al laagheid zij de prooi was geworden, toen zij te strijden kreeg met eigen eergevoel en haar broeders woestheid, en de eer der medebelasterde koningin wilde redden, toen werd haar de kracht van Alberts waarheid op eens geopenbaard, tot groote ontzetting van haar broêr en innerlijke bewondering der met moeite zich onbekend houdende koningin. Toen haar broêr Herman haar vroeg:

«Van waar op eens die toon, die stem, die blik....»

toen zeide zij, met de handen haar gespannen borst drukkende en met de oogen op het gedicht:

«Hier staat het, Herman! hier! Daar is een kracht,
Uit hooger kracht gesproken, die 't hart
Des menschen opheft, gloed die altoos kleurt,
Die 't lage hoog maakt...!
Albert, Albert!
o, Nu begrijp ik poëzie! ik wil niet klein,
Niet laag, gemeen zijn... neen, ik wil niet!...»

Zij wilde zich niet gelijk stellen met laag en hoog gemeen en deed het ook niet. De koningin, hier de dichterkracht bij uitnemendheid, legde haar de handen op en bedacht haar koninklijk in den teederen groet:

«Wees gezegend, edel kind!»

In dit lieflijkst, krachtigst oogenblik van Vorstenschool ligt 's dichters innigst wezen. Wij zien hier, zonder 't minste voorbehouden, aan vorsten onderwezen, hoe mensch te zijn. Wij zien waarmeê de dichter de wereld heeft overwonnen. En dus ook: waarmede hij Wouter heeft toegerust om de wereld te overwinnen. De wijze nu, waarop de kunstenaar, de dichter en de mensch in Multaltuli dit doet, wenschte ik na te gaan, als gij 't niet te veel gevergd vindt dat ge afstand moet doen van alles wat er van Stoffelius en baker Stotter c. s. afzonderlijk te zeggen valt. Elk zijn manier. Láat een makelaar in granen Wouter beschouwen uit het oogpunt van den overleden man van juffrouw Laps en een verkooper van niet-eigengemaakte, edoch regelrecht uit Parijs gekomen schoe-

nen, uit het oogpunt van den weduwnaar van juffr. Pieterse, gesteld dat zij vóór haar man gestorven ware. Geef ds. Splitvezel zijn eigen splitters en zijn eigen vezelaars. Een afzonderlijke studie van Motto en C°. kan ook geen kwaad. Vrees geen oogenblik, dat Wouter niet van alle kanten belasterd zal worden, in de hoogste registers van luidruchtigheid, want men kan het van Multatuli immers niet dan oorwormelijk doen, daar men van zoo'n mensch niet hardop kan spreken! . . .

Er kwam eens op het eiland Lilliput . . .

Neen, daar nu niet. De toerusting van Wouter dus. De gelukkige dichter, die aan 't kruishout niet gestorven is, trots Schmoel en Ephraïm, deelt dit geluk, zijn kracht en onschendbaarheid, aan Wouter mee in een droom. Ik meen niet den droom, waarin hij zijn broer den letterzetter kneep, maar den droom in de Zaagpoort, op de plaats thans vereeuwigd, eerst door Wouter, daarna door die schoone remonstrantsche stichting van 36 voortreffelijke arbeiderswoningen. Daar was het. Er stonden destijds twee houtzaagmolens; toen Wouter droomend op het brugje stond en strootjes in het slootje wierp, hoorde hij in hun gedraai en geklapper, in het knarsen der assen, het klappen der zeilen, het kraken der wielen, allerlei liedjes. Zij vertelden hem allerlei geschiedenissen, d. w. z. in zijn ontfankelijk en licht aangedaan gemoed werden allerlei gewaarwordingen tot klanken, die hun vormen vonden in 't gerammel van de molens. Eindelijk meende Wouter duidelijk woorden en namen te hooren: wie onzer kent die stemming niet, waarin zelfs de eentonige slingertik onzer hangklok een beteekenis krijgt en iets tot ons zegt? Zoo was het slotwoord van het molengezang telkens: Fancy.

«Wat meen je daarmeê, vroeg Wouter aan de wemelende wieken, heet-je Fancy? En wat is dàt, heb je vleugels?»

«Ja «d'Morgenstond» en «den Arend» waren ineengesmolten, hadden vleugels en heetten Fancy. Fancy nam Wouter op en voerde hem meê. Toen z' em weer neerzette op de brug, was 't al lang donker.» Nadat hij op dien tocht den droom van Upsilon en Omikron gedroomd en als 't ware een eeuwig verbond had gesloten met de poëzie, onderging

hij ook met lijdzaamheid de straf voor zijn rooverslied en de daarop gevolgde gevangenschap. Zelfs met het onaanzienlijke Leentje wist hij zich te onderhouden; haar zelfs wist hij geestdrift in te blazen voor zijn waardigheid van prins, waarvan hij haar geen nadere rekenschap kon geven en die daarom voor Leentje te indrukwekkender was. Hoe verbaasd zag de eenvoudige naaister den dwependen knaap aan. Zij hield van hem en hoorde hem zoo gaarne vertellen, al klonk het nog zoo wonderlijk. Maar wat Wouters kracht was, dat begreep zij niet en somtijds dacht zij wel eens, dat hij wakend ijlde, waarin zij gesterkt werd, toen zij ook eens naar die Zaagpoort ging, waar zij wel kroos, eenden en 't bruggetje, maar geen Fancy vond. Wat wonder! . . .

Hoe menigmaal kwam Wouter zelf daar vergeefs en als hij de Hallemannetjes bij zich had, altoos. Maar Fancy was met hem, al verscheen zij niet als hij dit wenschte. (Idee 440). En Fancy zou met hem blijven als zijn goede genius: «'t zou hem onmogelijk zijn, aan iets kwaads te denken, als hij O m i k r o n riep.» En met die kracht trad hij de wereld in; met haar toegerust, leerde hij F e m k e kennen, tot wie hij als een oude bekende, schoon ze elkaâr nooit gezien hadden, zeide: «o, het is alles goed, nu gij daar zijt! Ik heb zoo naar u verlangd.»

In deze ontmoeting (Idee 512) erlangt het Fancybeeld vaste trekken; de poëzie in hem vond in deze Femke haar aardsche weerspiegeling. Femke was voor Wouter de zekerheid, dat Fancy nooit weg was al vertoonde zij zich niet.

Ik vind het een rijk denkbeeld dat het jongetje, vol liefelijkheid en enkel poëzie, daar stond te schreien omdat het niet wist wat in een vers liggende en staande regels waren, die Stoffel de schoolmeester hem bevolen had te brengen in een wewenaarsrijmpje voor juffrouw Laps. Dat ééne idee is een geheel hoofdstuk uit: «het wezen van den Dichter.» Wouter heeft dan ook dat vers voor den wewenaar niet gemaakt; maar Klaas van der Gracht heeft het gedaan. Er kan niet scherper onderscheiden worden, wat tusschen dichter en verzemaker te onderscheiden valt, dan door de tegenstelling Wouter en Klaas. Wouter was door een diepe kloof van dezen Klaas gescheiden; hij was de kapel hoog in de lucht. Nooit zou een Klaas met het aller-

staandst en allerliggendst vers dien diepen indruk maken op 't maagdelijk hart eener eenvoudige Femke, als Wouter had gedaan met die ridderlijke ontboezeming. sterven voor u! Voor zulk een offer heeft slechts een dichter het gevoel, heeft slechts een dichter woorden.

Onwillekeurig valt hier mijn oog op Idee 522. En om de ronde waarheid te zeggen komt het me niet best gelegen. Ik wilde namelijk vragen of 't wel juist uitgedrukt is van Femke, toen zij weten wilde, wat er van Wouter was geworden en zijn familie haar de deur uitdrong: «dat zij niet weg wilde gaan.» M. a. w. was er geen andere weg voor Femke om bij Wouter te komen dan die van 't geweld? Ik doe deze vraag met bescheidenheid, omdat ik, door veel en herhaald lezen van den dichter, tot de overtuiging ben gekomen, dat hij recht had Idee 522 te schrijven. Het Idee doet mij denken aan Heine, toen hij den 7 Nov. 1842 aan Heinrich Laube schreef aangaande 't samenrotten van mindere letterkundigen om de hoogeren te guillotineeren, en hun koppen nog gespaard gebleven waren: «ich sage uns und verstehe darunter den hohen Adel der Litteratur.» Wie groot is, mag groot doen en kan eigenlijk niet anders. Ik breng dus mijn bedenking schoorvoetend te berde. Is het juist, is het natuurlijk, is het waar:

«Ik ga niet, gilde Femke, o god, ik ga niet! Ik wil weten, of 't kind ziek is....»

Zonder een beslissend antwoord op mijn twijfelend vrágen te willen geven, beken ich toch, dat ik juist Femke liever aan Wouters bed had zien komen langs den weg des vredes. Femke laat dan ook niet na, zonder twijfel met het oog op haar vasthouden aan de leuning van de trap en haar verklaarden onwil om heen te gaan, deze lieve woorden ter ontschuldiging en vergoelijking in te brengen: «Och, neem 't me niet kwalijk, juffrouw, maar ik kon er niet van slapen, zoo dacht ik aan dat kind!» Elk gevoelt dat hier Femke weer aan 't woord is. In die woorden wordt de zegepraal volkomen, die zij op moeder en dochters Pieterse behaalde. Deze staan er dan ook bij als van Lotje getikt — en Lotje was een vermaarde tooverkol. Maar zij zouden er anders en beter bij hebben gestaan,

als Femke deze stumperts had weten over te halen om haar toe te laten. Dan had ook Wouter niet met zoo groot gevaar van koûvatten naar beneden behoeven te tuimelen. De edele aandrift waaruit Femke handelt, ware geheel van kracht gebleven. Ik pleit hiervoor, omdat nog altoos, in deze wereld van Pieterson, waarheid en poëzie haar weg hebben gevonden door haar milde zachtheid, en door zich zoo weinig mogelijk aan te stellen als — ja, enfin, als juffrouw Pieterse. Of was het zelfs de beroemde Laps niet, die eens deze ware woorden sprak: (1139) «Want vrouwen moeten zich nooit inlaten met ruwigheid. Dat stáát niet... Wat zeg jij Trui?»...

Mijn pleidooi heeft geenszins de strekking om tittel of jota inbreuk te maken op Idee 522. Ik meen dat er het tegendeel uit blijkt.

Wouter was dus — 't kwam er in dit opzicht niet op aan, hoe Femke bij hem kwam — innig met het hart aan haar verbonden en zij aan hem. Hoe innig dit inderdaad was, bleek vooral in zijn beterschap uit het verzwijgen van haar naam als hij slimmetjes naar haar vroeg; uit de terugkaatsing van haar lieflijk gelaat in de afbeelding van Ophelia op de prenten, die hij van dokter Holsma had gekregen; uit zijn eersten gang naar haar woning, zoodra hij zich aan 't afgeperst bezoek bij juffrouw Laps ontworsteld had. Wie herinnert ze zich niet meer, die zoete wenschen, alleen op de wereld te zijn met háár alles te geven aan háár, te leven en te strijden met háár, alles te zijn voor háár? Wie kent niet meer dat sterk verlangen om haar te dienen en naar haar oogen om te zien en te deelen in al haar lief en leed? Deze terugblik in ons kinderleven is voldoende om al het kunst- en natuurschoon te gevoelen, dat hier in de ontwikkiling van Wouter tot knaap wordt geschetst. Gelijk gij gehecht werd aan háár, zonder u vroeger of later verantwoording te kunnen geven van het oogenblik waarop het plaats vond, gelijk gij haar omgang zocht zonder ooit te weten hoe of wanneer — zóó staat ge hier voor 't Wouter en Femkeverbond, gelijk voor een bloem, die in uw afwezigheid haar knopje uit het bedje vertoonde, ofschoon ge gedurig en telkens weêr en bijna onafgebroken er bij waart, om dat plechtig oogenblik te vieren. Maar

gij moest toch slapen, niet waar! Ja, en zoo gebeurde 't dan ook, dat het knopje zich vertoonde aan uw verwonderden blik. Wij hebben ook hier den Schepper dezer bloem op den voet gevolgd, bespied, ja zelfs gezegd, zie: daar raakt hij met zijn wonderstaf 't bloembolletje onder de splijtende aarde aan, daar zal 't knopje komen, daar steekt een groen klein puntje tegen een zwart klein kluitje zoo helder af... dat is 't... maar dan viel een ander klein kluitje in 't even klein spelonkje en alles zag er weer juist zoo effen uit als tuinaarde maar wezen kan. Tot 1 1 1 8. Daar komt de knop zegevierend boven den grond om niet meer bedekt te worden, niet alleen, maar om krachtig 't hoofd te bieden aan alle kleine en groote kluiten, als daar waren: de stoffeliaden, die alle zoo volkomen getuigden van diepe onwetendheid en toch volbloedsgeloof vonden ten koste van Wouter; de kefferijtjes van moeder Pieterse — haar Sografie, waarvoor Wouter zoo ondankbaar was; de handelslessen van den ongejasten Motto; de uitnoodigingen van juffrouw Laps om met Wouter te oefenen.... door alle kluiten boorde 't zoet akkoord. Lees en bewonder: «Och, Femke, ik ben bedroefd. Denk je dat ik weer ziek zal worden? Zou je dan bij me komen? Doe het niet! Mijn moeder houd niet van je... doe 't niet Femke! Laat me sterven en vraag maar aan de buren waar ik begraven ben. Wil je dan 's avends op mijn graf komen? Eens maar; ééns?...» Hier denkt gij aan 't laatste koeplet van Saïdjah's lied, niet waar? «Haar sarong ritselt over 't gras, waaronder ik rust — ik zal 't hooren!...»

Lees voort en laat Herinnering niet los, Herinnering, die u fluisterend verhaalt uit eigen knoppenleven, Herinnering, van wie elk woord een lichtstraal is bij alles wat u hier in Wouters bespiegeling wordt voorgesteld. Gij gevoelt met een gloed, dien ge u niet hadt toegekend, dat hier een even machtig als lieflijk hoofdstuk uit uw hart u op eens wordt voorgehouden. 't Was reeds haast uitgewischt, of althans diep bedolven onder 't gestoffel van uw verder leven, maar Herinnering gaat er over met den adem harer fluisteringen en 't schrift schittert u als van gisteren tegen 't Verbond staat vast; de knop zal kloeker worden in den regen en in den zonneschijn van 't leven, omdat zij 't levenzelf is. Zoo is ook Wouters droom in Holsma's huis en

Femke's stem in dien droom. En dit alles te liefelijker door het gevoel dat Femke, het natuurkind, jegens Wouter koesterde sints Aztalpa en sints de prent van Ophelia. Ja, Femke beantwoordde zijn liefde. Hij ontdekte dat teder geheim in den morgen na dien schrikkelijken nacht bij Laps en op de botermarkt, dien onvergetelijken morgen, toen hij ontwaakte op haar bed en een welgesloten brief vond. Dat stuk was 't geschenk van hem aan Femke, zij bewaarde het echter in haar wijbakje met een zorgvuldigheid zoo groot als vereering, als liefde. «Bevend van aandoening en met eerbied, plaatste hij 't kostbaar stuk ongeopend — maar hij had het gelezen en verstaan! — op de oude plaats en sprong 't bed uit.»

Hij had den gesloten brief tegen 't licht gehouden en zijn gekleurde Ophelia herkend. Dát beeldje bewaarde Femke in haar binnenste Heilige der Heiligen .... Nu eindelijk was hij wakker. Wie zou niet wakker worden na 't ontfangen van zóó'n brief uit den Hemel? ...»

Femke, nog-ééns Femke en — na een roerende klacht over den dood van twee geniën — weer Femke, zoo luidt het opschrift der Ideeën 1175—77 die ons tot dezen blijden vondst voeren. De knaap wordt hier jongeling als voor onze oogen, en steeds sterker doet Fancy in zijn boezem de liefde ontfonken voor 't mannen-ideaal, verpersoonlijkt in de vrouw; hier in Femke. In elke vrouw, die hij ontmoet, ziet hij háár beeld.

Och, zegt hij menigmaal, 't had maar een woord behoeven te kosten en ik zou alles geleerd hebben, wat op aarde leerbaar is. Zelfs betreurde hij 't, dat zij niet van hem geëischt had, de eerste te zijn op deze wereld, want hij zou 't geworden zijn. Hij troost zich met de hoop dat dit altoos nog mogelijk is ...

Toen hij later als jongste kantoorbediende der Kopperliths in aanraking kwam met andere jongste bedienden, zooals b. v. Gus Halleman, — wie kent niet meer dat fatsoenlijk smuigertje, — en dingen vernam en dingen toejuichte en dingen overnam, die als motregen op zijn dichterlijk gemoed vielen, toen gebeurde 't eens, dat hij Femke op een der grachten in de verte zag aankomen: en hij ging een zijstraat in om haar te ontwijken. Zóó sterk sprak zij in hem. En later, toen hij zijn nieuwen zondagschen jas had verkocht, om

een door hem gebroken parasol van zeven gulden dertien van mevrouw Pompile Kopperlith te betalen maar 't geld niet durfde overhandigen, omdat hij geen jas en hoed meer had, zoodat hij 't duur verworven geld in zijn radeloosheid weer aan ouê kleeren ging besteden en dus allerakeligst zijn nieuwen jas en hoed voor oude had ingeruild — ook toen kon hij geen andere toevlucht bedenden dan — Femke. In 't holle van den nacht liep hij van Kopperliths Groenenhuizen naar 't nederig waschhuisje van Femke. Er was geen troost op de wereld voor hem, dan bij haar. Al zou die maar enkel daarin bestaan dat hij haar deelgenoot maakte in de smart die hij begon te lijden in zijn ontmoetingen met de menschen...

«Zeer vermoeid kwam hij tegen den morgenstond bij haar huisje aan.» Hier eindigt voorloopig Wouters geschiedenis. Maar wat er ook gebeure, — hoe men de wereld moge afbeulen, — hoe zij hem heen en weer slingere, zoodat hij menigmaal den koers zal vergeten en als een schipbreukeling zwalken, — ik vrees voor Wouter niet. Nog menig hoogwijs onderhoud zal hij hebben met menig Hallemannetje, overmoedig zal hij zijn met de overmoedigen, maar hij zal 't ontgroeien: ik vrees voor Wouter niet; als alle Kopperliths zijn uitgepraat over eigen buiten en eigen rijtuig, als Wouter menig nietig knoopje heeft meegeknoopt en losgemaakt in den rang dien hij in deze wereld zal bekleeden, zoodat hij schijnt op te gaan in al die nietigheid, hij zal ze ontworstelen: ik vrees voor Wouter niet. Uit het verwarde lied der molens is Fancy tot hem gekomen, roerde hem aan met haar vleugelslag, nam hem op en blies hem de herinnering in van zijn vroeger bestaan met Omikron; naar haar beeld was hem het lieve eenvoudige meisje dat daar in den omtrek woonde: Femke. Hij had, haar vindende, een die van hem leerde en die hem leerde. En in al de kronkelingetjes, reeds van zijn eerste levenspaadje, hield hij haar in 't oog. Haar beeld hield zijn ziel bezig en legde in zijn gemoed den grondslag voor dat streven naar hooger, dat altijd van een jongeling een man heeft gemaakt in den mannelijksten zin van 't woord. Laat Hallemannen het meisje beschouwen als speelgoed bestemd om in hun moedwil te worden gebroken; laat die Hallemannen groote

zaken doen, zoodat zij rijk worden en in de wereld óp een wissel prijken, ontzaginboezemend, vernietigend . . . hun ontbreekt de heilige ernst van 't leven, waaruit reine vreugd, karaktervol levensgenot, menschenwaarde wordt geboren; zij missen de stem, het lied, den raad, den troost der vereerenswaardige vrouw. Hetzij zij op hun wijs vroolijk zijn of ter neder gebogen, hetzij zij genieten of rouwen, 't zal altoos klein en deerniswaard zijn . . . en Wouter zal daar langs komen, hij zal hen aanzien, hij zal hen begroeten als zijn meerderen naar de wereld, en hun blik op hem zal hem terstond zoover boven hen plaatsen als geest staat boven 't element der gewoonheid, waarin zij ademen en vergaan.

Gelijk ik Wouter heb beschouwd uit het oogpunt van vrouwelijken invloed op zijn zieleleven zoo is hij nog uit menig ander standpunt met groote vrucht na te gaan. Zijn geschiedenis is zoo rijk als mij maar weinige bekend zijn. Welk een schat van zielkunde is voor den onderwijzer en opvoeder, voor den wijsgeer, voor den kunstenaar daaruit te putten! Er is wel eens een boek zoo gelukkig in Nederland, meer dan eens gelezen te worden. Wellicht getuigt het voor dat boek, wellicht ook voor de verhalers. Wouters geschiedenis is echter een van die zeldzame verhalen, die meer dan eens *moeten* gelezen worden omdat zij een steeds gevende bron is van denkbeelden die het menschelijk wezen aangaan in zijn diepste en innigste roersels. Men moet dus het verhaal telkens van een ander standpunt lezen en telkens geeft de lezing de hoogste voldoening. Heil den kunstenaar, die hier den schrijver volgen kan op dezen zoo zelden betreden heiligen grond van hartontleding en zielsontwikkeling. Heil den opvoeder die lezen kan en voelen, hoe hier in zoo geestigen vorm wordt geleerd wat een ziel is, wat een kind is en wie de echte, onvervalschte vijanden zijn van die ziel en van dat kind. Heil den rijken man, wien 't niet te veel is, in deze bladen de schilderij te erkennen van de ledigheid des gemoeds dergenen wien 't aan hooger aandrift ontbreekt omdat zij te zwaar gekluisterd zijn aan goud en sleur der aarde. Driewerf heil hun allen, als zij de gaaf bezitten om hier aandachtig te luisteren naar de stem van den hoogbeschaafden natuurgenoot als hij minuut bij minuut,

ja dikwijls polsslag op polsslag vertolkt wat er omgaat in de ziel van Wouter. Zij zullen bewonderen en oneindig veel leeren. Wees ik dus naar mijn vermogen op den vrouwelijken invloed, die in dit jonge leven zoo krachtig optreedt, ik hoop niet, dat de lezers van Wouter zich daarbij bepalen. Ieder oogenblik in dat knapenleven is belangwekkend gemaakt door het machtig vermogen van den schrijver. Gelijk de wandelaar in de lente wel eens zegt, dat hij de knoppen knappend hoort opengaan en het daarbij ontsnappend aroma proeft, zoo mag men hier met veel meer waarheid getuigen, dat wij tegenwoordig zijn bij elke gedachte van het kind, en elke, anders nooit opgemerkte, kleine ontplooiing der ziel duidelijk waarnemen en in de vreugd of smart dier openbaring deelen. Wij leven met Wouter. Niets is ons onverschillig in hem; 't geringste doet ons aan en dat is de triomf van den schrijver. Verplaats u in den gang bij Pompilus Copperlith en ga, nu op 't eene been en dan op 't ander, staan wachten op een boodschap van dien man, terwijl de klok zoo tikt op haar gemak en die man theedrinkt op zijn gemak. Ga met Wouter in den kelder van 't kantoor, door 't glas van de deur loerend, staan oppassen dat er toch vooral niemand aanschelt, want mevrouw is ziek, daar zij dezen morgen slechts zes broodjes en twee kop watersjokolade heeft kunnen gebruiken: sta daar in dien vunzigen kelder en dwaal met uw gedachten weg van de stoep hoog naar 't stukje blauwe lucht, waarheen die duif daar vliegt, en onderwijl belt er toch een bedelaar aan en mevrouw Copperlith is — enfin, is niet van schrik gestorven; maar ga ook eens in dien kelder staan, bid ik u en beken, dat de schrijver dezer waarachtige geschiedenis geen polsslag van zijn menschje heeft verzuimd. Of hoor met hem de gesprekken van den ouden Copperlith aan, zie de buigingen van Dieper, hoor de «ienderdaeds» van Wilkens, hoor Gerrit Sloos grommen op de Engelsche nottings en zie Wouter kantoorwaarts komen met degelijke dukatons van Roebe Roebes en gij leeft dit leven mede. Menige daad van jonge en oude menschen, u anders onverklaarbaar, is u hier geen verborgenheid meer: gij ziet ze worden en gebeuren.

't Verlangen is in ons, bij Olivier Twist, den

kleinen Dombey, Nicolaas Nicleby opgekomen, dat de vijanden dezer jongelieden zich persoonlijk tot ons mochten wenden. Wij wilden met de Engelsche armbesturen, wij met den ouden Dombey, wij met Ralph Nicleby afrekenen, opdat genoemde jongens zich vrij mochten ontwikkelen in hun edele hoedanigheden en vrij van vijanden zijn op deze wereld. Dat zelfde verlangen maakt in sterker mate zich van ons meester in Wouters geschiedenis en met een onbeschrijfelijke verachting jegens den huize Copperlith waken wij voor Wouters welzijn. Wij hopen van hem een man te zien worden die, in gepaste armoede naar de wereld, de Copperliths beheerscht en om zich heen een anderen toon schept, — een anderen, hoogeren klank dan dien van geld — opdat de belangstelling en de vereering der menschen een andere richting nemen dan naar dien moloch — een heiliger geest ademen dan den geest van 't gouden kalf.

Groote dingen zal hij doen, want hij is onder de hoede van Fancy. Geen man, wien 't ideaal van vrouwelijke leiding werd geschonken, heeft ooit klein, heeft ooit bekrompen gedaan; zulk een was steeds een grootsch karakter. Wij zien daarom naar Wouter uit met groot verlangen en even groot vertrouwen.

VI.

«Als ge dit zult gedaan hebben tot uw ziel vermoeid is,

Als ge dan eindelijk meent iets te hebben geleerd, iets te begrijpen,

Keer dan terug uit de woestijn. Volg de inspraak van uw hart, dat aandrijft tot mededeeling en zegt:

Broeders, ik geloof deze zaak is alzoo. Dan zal er afscheiding zijn tusschen wie u hooren.

Een gedeelte zal roepen: «deze mensch is slecht.»

Daarom zal er over u een kwaad komen, gij zult den dageraad daarvan niet weten; en een verderf zal er op u vallen, dat gij niet zult kunnen verzoenen: want er zal snellijk een onstuimige verwoesting over u komen, dat ge 't niet weten zult.

Sta nu met uw bezweringen en de veelheid uwer tooverijen waarin gij gearbeid hebt van uw jeugd af, of gij misschien voordeel kondt doen, of gij wellicht u kondet sterken!

Gij zijt moede geworden in de veelheid uwer raadslagen, laat nu opstaan die den hemel waarnemen; die in de sterren kijken; die naar de nieuwe manen voorzeggen, en laat ze u verlossen van de dingen die over u komen.

Ziet, zij zullen zijn als stoppelen, het vuur zal ze verbranden; zij zullen zichzelf niet kunnen rukken uit de macht der vlam; 't zal geen kool zijn om bij te warmen, geen vuur om er voor neder te zitten: alzoo zullen zij u zijn, met wie gij gearbeid hebt, uw handelaars van uw jeugd aan, elk zal zijnsweegs dwalen, niemand zal u verlossen.

Jesaja 47. (*Slot.*)

Millioenen-Studien is een waar dichtstuk vol diepte van menschenkennis en wijsbegeerte. Door zelfstudie, studie van den mensch, leert dit boek de dwaling vermijden, waarin duizenden menschen vervallen, als zij hun ontwikkeling en volmaking, hun gelukstaat zoeken buiten zichzelf niet alleen, maar in allerlei droombeelden en verwachtingen die niet vervuld kunnen worden omdat zij geen grondslag hebben. De vorm waarin deze diepgaande lessen vervat zijn, trekt ons onweêrstaanbaar aan; hij is even schoon als zeldzaam. Dichter en wijsgeer gaan in dit boek samen en doen ons zien wat zulk een band vermag. 't Is alsof deze beide machten in Multatuli in dit werk een rustpunt vonden, zoo lieflijk paart zich 't wonderlijkst sijferspel aan poëzie. Ik heb nooit zulk een pleizierig rekenboek gehad; vaak is er de wijsbegeerte, die naar het wezen van den mensch en den schakel der dingen vorscht, enkel dichtkunst.

Rekenaars van beroep, vooral spelers van hun ambacht, mogen beoordeelen of Multatuli's besijferingen juist zijn — ik meen dat er aanmerking op gemaakt is door E. Douwes Dekker en J. Versluys — maar niemand zal na Millioenen-Studien beweren dat rekenen een droog werkje is. Er is geest in elk getal. Een geheel hoofdstuk, het tableau getiteld, is enkel geest door enkel sijfer te zijn. Hoe zou 't me verkwikken, van een onzer hoog — ja allerhoogstgeleerden eens een verslag te mogen lezen van deze studien. Waarom bewijzen zij mij deze liefdedienst niet? Waarom verspillen zoovele hun allerhoogste geleerdheid aan dorre, levenlooze stellingen van oudere en nieuwere wijsgeeren, terwijl zij een bron van levend water gelijk dit boek onbesproken laten? Ik begrijp dat zij geen lust hebben om speelkansen na te gaan; maar dat is in dit boek bijzaak. Die berekeningen zijn den dichter het middel om millioenen te vinden en aan te toonen dat speelbanken de minst bedriegelijke wegen zijn om met de zes nullen ook nog de één te verliezen. Die één dat is de mensch. In plaats van zijn ondergang, die langs deze en zooveel andere wegen waarop wij naar lijf en ziel onze gaven, ons wezen verspelen, zeker is, zoekt de dichter de ontwikkeling, de

toenemende volmaking van den mensch: dus zijn geluk. Millioenen bijdraagjes tot ons geluk, nu verspild, vertrapt, vernield, zal hij ons aantoonen, doen waardeeren, tot een geheel vormen. Het boek is dus een menschstudie. Wat wil de echte wijsgeer meer? Wie hooger onderwerp van studie kent, mag 't zeggen. Door de hoogste liefde tot denken en begrijpen gedreven, gaat de dichter na, waartoe de mensch komt in zijn streven om buiten den logos iets te willen doen of zijn, en toont aan, dat hij zonder hem niets, met hem alles kan wezen.

Een heerlijk weefsel is 't dat hij ons aanbiedt op den eenvoudigen inslag: 2 × 2 = 4. Is dat onzen wijsgeeren te eenvoudig? of zijn zij niet doordrongen van wat Multatuli noemt: de majesteit der waarheid van al wat is...

«Met verbazende stiptheid zien wij het lieve twee maal twee zich uitbreiden tot een reeks van syllogismen, altijd gelijdelijk volgende, altijd op elkaâr sluitende, altijd één weg betredende, altijd uitloopende op één harmonisch geheel: eenheid, waarheid!» — (bladz. 197.)

Zijn de oppergeleerde waarneemvermogens zoodanig ingenomen door leerstelsels die den levenden mensch niet raken, dat de tintelende, aangrijpende geest der Millioenen-Studien geen vat er op heeft? Gaat deze diepe beschouwing van 't menschelijk wezen ook in den speler onzen opperrabijnen niet aan? Ach, professoren, ach doodendansers, ach!... Maar ik wanhoop niet. Hoe lang moet iemand ook weêr dood zijn, eer zijn denkbeelden tot aan den hooggeleerden lessenaar zijn opgeklommen? Geef wat kansrekening, geef wat nullen, geef wat kaarten, geef de roelet eens even aan!

Die schets van den jongen schoenmaker en zijn vrouw, van dat korte leven hunner speelvreugd is aangrijpend, niet waar? Geheel gegrond op de kennis van hun onbedorven maar onnadenkende ziel. En hoe vindt gij het hoofdstuk: Een tegen zeven? Machtige pen, die ons, alsof wij zelf pluimpjes waren die door warmgewreven lak elektrisch op en neder gaan, — medesleept, op doet gaan in de tooneelen die zij toovert. Doch zij voert ons slechts dáárheen waar ons eigenlijk thuis moest wezen maar niet is: naar

het onbekende verre land van ons eigen hart. Ik zou zoo gaarne hier iets uit afschrijven, maar wat doe'ik dan? Ik spaar u de moeite uit, Millioenen-Studien te lezen en gij zoudt ten onrechte pralen met de kennis van een hoofdstuk. Zal ik in enkele trekken de hoofdzaken weêrgeven? Gaarne deed ik het om u pleizier te doen maar mijn verf is zoo waterachtig, ik durf niet nateekenen. Ik durf niet schetsen het Hollandsche vrouwtje, dat voor haar man daarginder 40.000 franken moet winnen. Ik waag het niet, uit bladz. 314 tot 318 den alwetenden Franschman te lichten, die gedurig zeî, nadat de slag gevallen was, hoe 't wezen zou. Maar ik durf zeggen dat de toestanden aan de groene tafel zijn beschreven, geteekend, geschilderd met het hoogste meesterschap. Het werk kenmerkt den dichter-wijsgeer, die het menschelijk gemoed heeft gepeild, doorvorscht, ontleed als zijn lievelingsveld en zijn strijdperk. Toegerust met de kennis van de genoegens en smarten des levens, leerde hij op dat gebied de oorzaken er van nagaan en de gevolgen voorzeggen. De rijkdom van denkbeelden door hem op dat zijn geliefd studieveld verzameld, worden ook ons een dure schat door de natuurlijkheid en volgkracht waarmede hij denkt, ontleedt, beschrijft. Wij herkennen er den man uit de woestijn aan en staan verbaasd over den schat, die verborgen was onder het kleed van kemelhaar.

Menigeen zal stof tot lachen vinden in enkele tooneelen van Millioenen-Studien en uitroepen: hij is toch een humorist! Dit is eene zuivere indruk, geheel in overeenstemming met Idee 158, waar hij aantoont, dat de teekenaar slechts aan de natuur getrouw behoeft te zijn om humorist te wezen. Wij moeten dus niet vergeten, dat de humor ook weemoed opwekt, kan doen schreien. Ook in dit opzicht is 't miljoenenboek zoo humoristisch. Te dikwijls wordt humor gehouden voor aardigheid, terwijl hij de weerspiegeling is van menschen, dingen, gedachten, daden gelijk zij zich daar voordoen in al de grilligheid van hun bestaan. Door onze afwijking en verbastering van de natuur vergaten wij 't natuurlijke. Wij zijn van haar vervreemd, kennen haar niet meer en zoo vinden wij dikwijls «vreemd,

bijzonder aardig, he, hoe dwaas!» wat zuivere natuurafdruk is; zoo houden wij den kunstenaar die de natuur weet te betrappen en in den van hem geliefkoosden vorm vertoont, zooals zij is, ten onrechte voor een grappenmaker: hij is echter humorist; des kunstenaars eeretitel. Menigeen die aanspraak maakt op dien titel draagt er slechts, als alle nagemaakt fabriekmerk, 't etiket van. Omdat Multatuli tot de hooge kunstontwikkeling is gekomen dat hij de gedachten en daden der natuur schildert, zooals zij zijn met haar licht en schaduw, in den machtigen regel harer schijnbare onregelmatigheid, is hij humorist.

Aan deze zelfde hoedanigheid is dus de schoone gaaf verbonden, diep tragisch te kunnen zijn. Het drama dat hij aan de groene tafel laat voorvallen met de wanhopige vrouw, in haar zieltogend spel van zijn of niet zijn om die veertigduizend franken, is een van die onverbiddelijke diktees der Natuur gelijk zij slechts gunstelingen influistert. Dat kleine drama kroont hem, meer dan Vorstenschool in mijn oog, als dichter in de ware beteekenis van dien misbruikten naam. 't Voert ons in den geest terug naar den dageraad des morgens van zijn eerste optreden. Of is Saidjah niet een diep tragisch hoofdstuk uit de waarachtige geschiedenis van Neerland's Indië, d. i. uit de wreede natuur der menschen. Ja, reeds toen gevoelden wij welk een meester daar optrad; alleen beseften wij niet, dat hij reeds toen een kemelharen kleed versleten moest hebben. Want wel is de dichter 's hemels gunsteling, veel wordt hem geschonken waarvoor wij, anderen, jaren in de woestijn moeten gaan, maar alleen zelfoverwinnende arbeid geeft dat meesterschap, waarmeê de kunstenaar ons beheerscht. Herinnert ge u, uit Idee 701, de rechtsoefening aan Jacob Claesz voltrokken? Gevoelt diep bladz. 301 en zegt: «het is de meester.» Jacob Claesz is aan land gezet, alleen achtergelaten in 't land van menscheneters.

Het schip zal voor zijn oogen weggaan. «Daar klinkt het schril maatgeluid der matrozen bij 't ankerwinden! Hij hoort het neerklikken van den pal in 't braadspil. Elke tik van de ijzeren tong die het terugloopen van den windenden silinder belet, verkort de kabel die 't schip verbindt met anker en bodem. Het vaartuig sliert met flauwe bochten in de richting van de plek waar 't anker den grond vat.

En hij, de ervaren zeeman, neemt nu duidelijk de verandering waar in tempo van den maatzang der matrozen. Eerst waren de klanken haastig, verward, ongelijkmatig. Ze getuigden noch van inspanning, noch van de noodzakelijkheid om de krachten van allen te vereenigen in gelijktijdigen ruk. Gedurende het ophalen van den «bocht» liep het geklikklak van t' ijzeren staafje het nog onnoodig maatgezang voorbij. Naar het touw den bocht verloor en den hoek verstompte, die 't op den bodem beschreef, volgden de gillende toonen elkander langsamer op.

Ze werden scherper afgedeeld in tempo, en begonnen nauwkeuriger overeen te stemmen met het vertraagd neêrtikken van den pal. Na elken lang uitgehaalden gil der matrozen, die allengs getuigde van grooter krachtsinspanning, hoorde men den metaalslag van 't kleine voorwerp als 'n uitroepteeken op de verzekering, dat er 'n stap meer was gedaan ter voorbereiding van 't wreed vertrek. Eindelijk staat de kabel loodrecht. De nu aangewende kracht werd vertikaal. Het schip nijgt den boeg als 'n toornig rund, dat den vijand afwacht op de laaggehouden horens. Als 'n onwillig paard, dat den kop neerbuigt tusschen de gestrekte voorbeenen. De Frederik Hendrik, zijn schip, zijn getrouw schip, wil niet van de plaats. Het breekt z'n waterlijn en heft den achtersteven omhoog, en jumpt, en schijnt zich te willen laten neerhieuwen in de diepte, liever dan z'n bevelhebber te verlaten, die daar handwringend om genade staat te smeeken op 't vreemde strand en nog altijd haakt de ijzeren klauw van 't anker in 't zand, in de steenen, in 't koraal, in den spleet van 'n onderzeesche rots misschien . . .

Zou die bodem medelijden met hem hebben, en 't anker niet loslaten?

Helaas! de grond is week, en niet bestand tegen 't laatste «o . . . ho . . . ho . . . i i i i!» dat 'n eind maakte aan allen twijfel.

De zeilen, reeds onder 't ankerhiewen gedeeltelijk van de belemmerde geitouwen ontslagen, klepperden en fladderden besluiteloos. Van-tijd tot-tijd sloegen ze back, en vertoonden een schijn van onwil tot het verrichten van de dienst, die men straks van hen vergen zou. Met hun bolle zijden drukten ze tegen de masten, als poogden zij uit angst voor de

noodlottige beslissing, den arbeid der matrozen te verzwaren.

Maar ook dit had opgehouden. Door 'n kleine beweging van 't roer, boden de vaartuigen hun zijden aan den toedringenden luchtstroom. De zeilen werder gespannen en gericht. De balling hoort de kommando's van schootaanhalen en brassen . . . de eigenaardige zangen ook, die alweder de rukkende uitvoering dezen bevellen vergezellen . . . de schepen zetten koers . . . verwijderen zich . . . het vreeselijk vonnis is wel inderdaad ten uitvoer gelegd in al z'n strengheid!»

Scheon is hier de dichter in de verschrikking, ontroerend door het drama, dat hier wordt voorgesteld plaats te grijpen in de ziel der bannelings.

Is 't niet opmerkelijk, dat juist dit hoog tragische wordt gemist in Vorstenschool, dat drama heet, terwijl Saidjah, Jacob Claesz, het vrouwtje uit rouge-perd onder de vertellingen worden gerangschikt? Ik heb Vorstenschool niet zien opvoeren. Tot mijn groot leedwezen, dat alleen balsem vindt in mijn omstandigheden, die mij beletten om nachtelijke reizen te maken uit mijn standplaats naar die van Louise. Toch heb ik dikwijls naar Louise verlangd, zelfs naar Mej. Kruseman. Naar Hansje 't allermeest. Daar ik het geheele stuk van buiten ken, had ik geen boek behoeven mee te nemen; welk een genot, reeds eer ik iets gezien had! Met dat al heb ik er niets van gezien. Wat erg is. Nu mag ik niet over Vorstenschool meêpraten, zegt de groote Koturnikus, wiens vonnis nader wordt bevestigd door een nog beroemder gezegde van den eeuwig vermaarden Sjeekspirofopsibus, van geboorte een Laplander: «spreek niet vóór uw beurt!» Nu, ik zal dat niet doen. Ik zal niets van de opvoering zeggen. Maar van 't stuk, zooals het daar ligt wil ik spreken en tevens met uw welnemen, zooals ik 't liet opvoeren door mijn Koboldjes.

Vorstenschool is geen drama. Ik had zoo'n aardig jufferje als Louise en er wou toch maar geen leven in komen. Was eenmaal haar tong los, ja, dan rolde haar Staatkunstwijsgeerigheid als een ratel, maar 't bleef bij tongleven. Voor de koningin-moeder had ik er een

gekozen die spoedig sterven zal; zij bracht het er best af en werd, hoewel zij zeer zwak is, niets moê, zoomin van spreken als van doen; zelfs niet van de gespeelde tegenwerpingen. Walburg werd voorgesteld door een niewelingetje; 't ging wel; maar toen zij later van Huisde kort voor de rechtsoefening gezelschap hield, was zij veel te verwaand met haar «eerlijk»; 't bleek mij al te duidelijk dat zij groen was. Baar. En toch was zij niet, wat ik met de nieuweling beoogd had: bedeesd. Wat nu den afwezigen van Weert betreft, hij mag een knappe kerel of kerstboom zijn, maar Louise was op zijn kosten te sarkastisch geweest met haar rateltje, om ons te doen verwachten dat het intrigetje, tegen hem en haar gespannen, haar diep schokken zou. Toch is, die verwachting noodig, zal het tooneel met van Huisde tegenover Hanna indruk maken. Heeft Louise deel aan 't weinige dramatische, dat in Vorstenschool leeft, dan moet het in 't vierde bedrijf zijn: maar mijn Louisetje stond er geheel buiten en had veeleer de toga om, verbeeldde ik mij. Zij bleef klein al zat zij op een hoogen troon en bleef al even koud al had zij een warmen sleepjapon aan: bijna door 't geheele stuk heen gaat haar rateltje en soms vertelt zij goede ja zeldzame zaken, maar veelal liet zij 't hart koud. 1) Dat vind ik voor een koningin, vooral voor een heldin van een tooneelstuk al te vrijmoedig en ik was gansch niet ingenomen met mijn kleine praatmoêr. Deugt mijn hart niet? of Louise niet? of mijn tolkje niet? Of moet Hanna de hoofdpersoon zijn? 't Klein, eenvoudig meisje van een halven rijnlandschen voet, dat Hanna voorstelde, was enkel ziel en leven en werd zoo groot, zoo groot, wonderbaar groot, toen zij Albert bekende, dat zij nu begreep wat poëzie was en toen de koningin haar zegenend de handen oplegde; want zelfs de kon ngin geeft daar warmte. De kiem van handelen die daar tot volle ontwikkeling komt en 't eenig kiempje van die soort in Vorstenschool is, werd in een sjampanjejool geboren. De afkomst is

---

1) Toch had ik den toeschouwer streng gestraft, die met Fokus (Idee 1182) geroepen had: «Weerhoû die redenen, prinses, die mij vervelen!»

gering, maar toch is die jool zooals maar zelden gejoold wordt; onder soldaten heet zoo'n feest een fuif, geloof ik; nu, die fuif dan is een vuurwerk van geest en de koning...

Ik had voor koning op mijn plankjes een kereltje van vijf rijnlandsche duimen en wonderlijk, mijnheeren! toen het stuk uit was, was hij er maar vier meer. Hebt gij ooit zoo iets beleefd? Van waken kan 't niet zijn; een gevolg van zelfstrijd evenmin. Hij had een goed glas gedronken, maar wie is daarvan ooit gekrompen? Dat kunt ge uit het gesprek der lakeien wel beter leeren. Zijn bakkertje o. a., daar verdween hij haast geheel in toen ik hem naar bed deed. Ik was er ongerust over. Een gekrompen koning... laat eens zien... Richard III, King Lear, Henry IV, ik moet zeggen, zij waren op 't eind minder dan in 't begin, maar hoe geheel anders! Men zag al dadelijk dat het zóó en al erger met hen loopen moest. Maar hier onze George Schouderweer, 't is niet in den haak; in 't kegelspel zou krimpen medewerken tot zelfbehoud, maar hier? En verbeeldt u mijn schrik, toen ik in bijkans alle tooneelverslagen van Vorstenschool las dat die George in 't laatste bedrijf zoo ijselijk gerezen was... Wij zullen een rechtbank van dramagezwoornen moeten instellen. Naar mijn gevoelen is met Vorstenschool, in plaats van een drama, 't bewijs geleverd, dat de dichter een voortreffelijk tooneelstuk zal schrijven, als Saidjah, Jacob Claesz, 't Veertigduizendfranken Vrouwtje van plaats verwisselen met Louise, wier leer en drukte zoo duidelijk in haar nadeel familie zijn van de 107 grafschriften.

Als dichtstuk is Vorstenschool een schoon en vorstelijk werk, gelijk maar zelden aan een volk wordt geschonken in een eeuw tijd. De bloemlezer van smaak zal er ruikers en kransen plukken, wier geur niet zal vergaan, zoolang er Hollandsch wordt gelezen.

Het streven der menigte.

Het volk
Is laag gezonken, moeder! Ziel en hart
Gaan onder bij aanhoudend stoflijk lijden.
De gloed van hooger geestdrift wordt gedoofd
Als 't leven slechts één kamp is met het lage,

Als niet te sterven 's levens eenig doel is
En uitgesteld bezwijken hoogste prijs!
Wat is den arme 't schoon der lente? Niets!
De sterrenhemel? Niets. Wat is hem kunst?
Wat zijn hem tonen, tinten, geuren? Niets!
Wat is hem poëzie? Wat liefde? Niets!
Dat alles mag hem niets zijn. Alle vlucht
Is hem verboden door de werklijkheid,
Die met een ijzeren vuist hem perst in 't slijk,
En elke poging tot verzet bestraft
Met honger....

Beteekenis van radikaal. Alberts lied. Hanna's kracht der poëzie.

Zulke bloemen zijn hier voor 't plukken. De geheele geest, die 't stuk bezielt is sterk en hoog, edel en frisch. Maar een drama is het niet. Gij kunt niet gelooven, hoe mijn kleine akteur, die voor Albert speelde, gaandeweg op Holm ging gelijken. Hij kwam, met zijn beminde, 't naast aan het wezen van een dramatisch persoon, maar eindelijk zag ik dat deze verwachting voorbijgaand was. Holm blijft een dramatisch persoon: Albert wordt weer dichter en bewijst met al de andere personen, dat de bruid daar boven veel meer drama is dan de schrijver zelf ooit heeft willen weten; veel meer drama vooral dan Vorstenschool. Ondanks de kostelijke wenken in de noten op bl. 62 en 63 en aan 't slot van 't werk, moet ik tot mijn spijt verklaren, dat zij mijn oordeel over Vorstenschool als tooneelwerk niet wijzigen. Veel kan goed spel te weeg brengen, maar Louise's redenen zijn niet te dramatiseeren. «Het komt mij voor,» zegt Multatuli er van, «dat de stof niet ontbreekt.» Het komt mij voor, dat redeneeren op de planken, wanneer het niet tot voortzetting en afwerking van het stuk leidt, doodgeboren is voor «openbaring van zielehandeling.» Er kan ziel gelegd worden in de schoone taal der koningin, maar geen voortgang. Louise zou, om iets te noemen, na het vijfde bedrijf weder gerust kunnen beginnen als in het derde:

«Ik... koningin van wapenen! mama,
't Is al te gek... ik heb nog niets gedaan.»

Indien Louise in de weinige handeling die er is, meer

meêleefde, zij zou losser geworden zijn van den orakeltoon, waarin zij voortdurend nu moet spreken; zij zou meer kracht hebben gedaan met haar sarkasme en zij zou geestig hebben kunnen zijn waar zij nu statig moest blijven en als in toga vastgesnoerd. Ik was voornemens, bij een tweede opvoering door mijn gezelschap, L o u i s e er uit te lichten en er een blijspel van te maken, maar ik zag dat zij er de ziel van was. En toch niet het leven! Zonderling. Ik geloof, dat het van de toga komt.

De indruk, dien Multatuli in zijn geheel op ons maakt met steeds toenemende kracht, is die van een groot dichter. Van zijn optreden als aanklager van een plichtvergeten landvoogd is hij dichter. Bij dezen hoogen rang bekleedt hij ook dien van denker, wijsgeer, hervormer, maar deze gaan allen op in den dichter. Er is op zijn denkbeelden over staatkunde, godsdienst, samenleving, taal en andere belangrijke vraagpunten veel af te dingen, — niets op den dichter. Plaats wat des dichters is uit zijn werken naast alles wat onze eeuw in onze taal te voorschijn bracht, en gij keurt zijn arbeid boven allen schoon en frisch, vol kracht en geest. Dit heeft dan ook de meesten onzer er toe geleid, hem innig te vereeren en lief te hebben niet alleen, maar denkbeelden van hem over te nemen die wij stellig van anderen zouden weigeren, m. a. w. het fonkelend vuurwerk zijner onverwachte uitingen, die als bliksemschichten om ons neerschieten, voltooit de verblinding, waarvoor zijn dichtvermogen ons zoo vatbaar heeft gemaakt. Later leeren wij wel het ware van het valsche onderscheiden, maar hoogst ongaarne. Hij zelf heeft zooveel vertrouwen in hetgeen hij zegt, dat hij ons aantrekt en meesleept. Met tegenzin twijfelen wij; verwerpen doen wij voorloopig niets.

Toch is dit noodzakelijk. Multatuli zelf, waarheidzoeker bovenal, zou, dit wetende, de eerste zijn om, na zijn regenboog van kleuren voor ons uitgespreid, na ons met zijn vuurregen verbijsterd te hebben, ons wakker te schudden en aan te toonen, wat het ware vuur, welke kleur standvastig is.

Reeds in den aanhef dezer korte wandeling met u door de Multatuli-galerij, wees ik u op zijn onrechtvaardig vonnis

over de nieuwere godsdienstrichting. Hoe kan hij, die met zooveel nadruk in zijn Millioenen-studien leert, dat alles is in alles, — dat alle zijn ook reden heeft en recht, — hoe kan hij blind zijn voor dat recht der nieuwere godsdienstrichting als overgang, of, om in zijn gnomentaal des Sonnenbergs te spreken, als kristallisatie? Zulke overgangstoestanden moeten alleen maar niet te lang duren en dáártegen hebben de ridders van den heiligen geest te waken, — maar zijn moet hij, zoo goed als de minste glimworm.

Multatuli's houding tegenover Thorbecke is niet te verantwoorden, noch door meester Adolf, noch door Semi-ur; en wat het ergste is, nooit door Logos. Multatuli zegt in zijn ideeën met den nadruk die van hem is en van niemand anders, dat het nageslacht reeds over een halve eeuw zich zal verbazen over de worsteling van Multatuli tegen leugen en onrecht, zich verbazen dat iemand voor een buitengewoon man werd gehouden die eenvoudig de waarheid zeî. Hij heeft gelijk. Er zullen dan zooveel hindernissen uit den weg geruimd zijn, dat er geen schijn of blijk meer is van arbeid en strijd. Toch kan hij zelf 't best getuigen dat het een strijd voor hem was op leven en dood. Door merg en been heeft hij gevoeld wat het zegt, alleen te staan tegenover 't medusahoofd van onwil en ongerechtigheid. Als hem nu de uitroep van 't nageslacht in de ooren klonk, dat zijn strijd een pijgmeën-spel, een spiegelgevecht moet geweest zijn, hij zou met recht mogen wijzen op Max Havelaar en, als vrucht voor hem daarvan, op 't Gebed van den onwetende, 't onvergankelijk Kruislied, de stemmen van zijn zieltogen na dien kamp. Wanneer hij verder dit nageslacht hoorde zeggen omtrent de nieuwe dingen die hij besprak: waarom getuigde hij nog van zaken die zoo helder zijn als kristal en welk een kinderachtig volk, dat er zooveel ophef van maakte! zou hij dan niet mogen wijzen op de verbeteringen door hem in het Indisch bestuur te weeg gebracht, op de volkomen afwezige erkenning daarvan, — op de denkbeelden die schrijvers en geleerden van hem stelen en op tallooze onzichtbare teekens van zijn geduchten arbeid? Ik denk het wel. Nu, Thorbecke sprak in 1839, met zijn Aanteekeningen op de Grondwet (van Gijsbert Karel) in een woestijn van slaapmutsen. Hij wilde den middelstand doen deelnemen

aan de regeering en verantwoording zien van 's lands gelden, die even vaderlijk besteed als geïnd werden; vader alleen mocht toen weten of er voor de kindertjes pantoffeltjes en bakkertjes noodig waren. Thorbecke wilde gemeentelijk zelfbestuur, zelfstandig gewestelijk beheer, volkswil en volksstem, toezicht van het geheele volk op de regeering van land, gewest, gemeente. Dat alles kan wie wil in de Aanteekeningen lezen. Zijn loon was Nederlandsch. Men beschouwde het streven van den professor-burgerzoon uit Zwolle, als voornamelijk gericht tegen hofkabaal en adelheerschappij. Men zag zeer juist. Hij werd dus door de provinciale staten niet als lid der kamer herkozen, en daardoor belet, zijn grondwetherziening in de kamer aan te prijzen en er stemmen voor te werven door den invloed der waarheid. Van alle kanten werd zijn streven belemmerd. Eerst in '47 werd van Willem II verkregen, dat een kommissie benoemd werd om het nieuw ontwerp in behandeling te nemen. Jaren lang had Thorbecke geworsteld en miskenning ondergaan om een groot doel te bereiken: volksaandeel in de regeering, zelfbeheer der gemeenten, vrijheid van denken en drukken, vrije ontwikkeling voor allen. Toen hij had gezegevierd, werd hij in '53 beloond met ontslag als minister omdat hij de vrijheid, die de grondwet allen burgers waarborgt, ook op onze roomsch-katholieke landgenooten had toegepast.

Ik geloof gaarne dat de kieswet een prul blijkt en dat heel veel andere dingen heel veel beter konden zijn. Ik erken dat Thorbecke zich te langdurig tot regeeren heeft laten verleiden en dus een eigenzinnig man was, die op hooger leeftijd gekomen van veel dingen niet genoeg wist om nog krachtig regent te kunnen zijn. Maar ik beweer dat de lankdradigheid der kamerredevoeringen niet aan hem is te wijten; dat de parlementaire glazen suikerwater niet voor zijn rekening komen; dat hij met zijn kieswet iets beters bedoeld heeft dan polderhanen en krantenhansops in de kamers te brengen; dat hij in 't algemeen niet verantwoordelijk is voor de slechte toepassing van goede denkbeelden. Louise heeft gelijk dat niet alles is zooals 't behoort te wezen en daarom zie ik heilbegeerig naar een nieuwen Thorbecke uit, maar wij mogen niet van één man vergen, dat hij het leven van twee, drie

hervormers leve. Dat zou onbillijk zijn. Onbillijk noem ik daarom Multatuli's kritiek over Thorbecke en de trouwe lezer onzer geschiedenis van 1830 tot 1848 noemt ze valsch — met groot verdriet over Multatuli, die zoo juist weet, hoe spoedig het nageslacht strijd, wording, ontwikkeling vergeet. Ongetwijfeld strekt het Thorbecke tot oneer, dat hij, die tijdens de verschijning van Max Havelaar nog kracht en invloed genoeg had om van Twist tot verantwoording te doen roepen en Havelaar tot resident van Bantam te doen benoemen, medeplichtige werd in het doodzwijgen van deze bloedige zaak; ik wenschte om zijn goeden naam, dat hij toen even ver van Hollandsche bekrompenheid had gestaan als in zijn jonge forsche dagen, toen hij den almachtigen Willem I en van Maanen trotseerde. Hij heeft de Havelaarszaak niet doen behandelen, dus miskend, en dat spijt mij zeer; maar dit onttroont hem als staatshervormer niet, zooals de 107 grafschiften beöogen. De man schreef verfoeilijk Hollandsch, dat 's waar; maar dat hij de ambtenaren aan de ministeriën, — destijds veelal onbekwame, luie aristokraatjes — deed kiezen tusschen werken en heengaan, en dat alle dagdieven aan de departementen zijn bezem vreesden als spreeuwen den molik, dat verblijdt mij om de 107 grafschriften. En dat Multatuli's werken niet zouden verschenen zijn en verspreid, als Thorbecke hem niet was vóórgeweest om persvrijheid af te kondigen bij grondwetsartikel acht, dat verheugt me uitermate om Thorbecke, Multatuli en het geheele Nederlandsche volk.

Op taalgebied mag Multatuli als letterkundige van den hoogsten rang gelden omdat zijn Hollandsch alles overtreft, wat totnutoe verscheen. 't Is gemakkelijk van een woord te zeggen dat het daar op de rechte plaats staat, maar het die plaats te geven is de kunst. Met een woord donder in u te verwekken, of het suizen van den avendwind, — oproer in uw boezem te stillen, — bliksems te doen neerschieten dat ge een schok gevoelt, — uw gedachten te voeren naar liefelijke plaatsen waar zij tot kalmte komen en waar ge u met nieuwe denkbeelden verrijkt, — uw gemoed te slingeren in vreugd en smart zoodat onbekende werelden voor u geopend en gesloten worden, dat is kun-

stenaarsarbeid. Gij hebt ondervonden hoe hij hem verstaat. Hij gebiedt over u, want hij is uw taal volkomen meester: des kunstenaars schepter en troon. Maar Multatuli wil ook taalkenner, d. i. in 't afgetrokkene taalkundig zijn en dat is hij niet. De vorm waarin zijn woorden voorkomen, is niet zelden een verminkte vorm. Niet gedachtenloos of doelloos schrijft hij zoo, maar hij wil u helpen lezen en daarom tracht hij te schrijven zoo als gij spreekt. In theorie en praktijk beiden is dit monnikenwerk. Meer en meer begint hij 't dan ook na te laten en weldra zal hij er geheel afzien. Ware 't mogelijk, de spreektaal te boetseeren, 't zou wellicht een keermiddel van schoolvosserij zijn; maar daar ieder mensch leest op eigen wijze, is dat boetseeren het wentelen van den Sisyphus-steen gelijk. De schrijver is niet gehouden, de woorden voor te stellen zooals de Roos van Dekama ze uitsprak, of zooals de vrouw en de dochters van de Brakke Grond ze in de speelzaal radbraakten, of zooals de kinderen der Jordaan zich uitdrukken. Dat hij die onderscheidene uitspraken eener zelfde taal verstaat om er zijn kunstwerk door te verhoogen, wil nog niet zeggen dat hij zijn lezers moet voorschrijven, welke letters en klanken al of niet moeten ingeslikt worden. Ieder heeft recht, de taal der boeken uit te spreken zooals hij wil, en laat zich niet de leesmanier van zijn buurman opdringen. Waarvoor leert men toch lezen?! De taal des letterkundigen moet de taal zijn van zijn volk, onverminkt, onverkort, onverdraaid. Ik houd me hier ook aan het $2 \times 2 = 4$ der gnoompjes: er moet een grondslag zijn. Dan alleen kan er rijkdom, ontwikkeling, bloei van woorden en taalvormen bestaan. Als ik nog, het bevestigend, vermeerderend woordje n o g, ga schrijven met ch, dan word ik een woord armer zonder geestiger te zijn. De ee's weg te kapen van 't niet bepalend lidwoord is een letterdieverij, die bovendien slaperig maakt. Wie zoo slecht leest, dat hij op die letters nadruk legt, is beneden kleinen Piet en moet naar de bewaarschool. De kunstenaar mag zijn tijd niet besteden aan onderwijs in lezen aan zulke achterlijke jongens. Daar is immers geen eind aan? Maar aan zijn leven al te spoedig, helaas!

Die zucht om aan volwassen Abderiten 't a-b te leeren, heeft Multatuli een hoop naäpers op den hals gesleept, zulke naäpers natuurlijk die, als Eeklektikus c. s. hem in 't groote

niet vatten, dus in 't kleine door hun bokkesprongen vermaken. Toon mij geest, toon mij kiem van taalmacht in al die halsbrekende proeven van uitspraaknabootsing en ik zal er in berusten, maar zoo gij dit niet kunt omdat die geest afwezig is, zeg dan aan de menigte die uw streven droevig ernstig opneemt, dat het maar kaartspel is. Want het stotteren van Eeklektikus moet niet gelijk worden gesteld met het schrijven in een zekeren tongval. Multatuli vat dit gebruik m. i. verkeerd op in Idee 1195. Wie in een gewestelijk idioom schrijft, wil een zoo naïef mogelijke taal gebruiken om een naïef verhaal doel te doen treffen. Het is niet, zooals Multatuli 't valschelijk voorstelt, «een opstel door een tuinman of boer vertaald,» maar een stuk uit het hart van den schrijver in de hartelijke taal der optredende personen; 't zijn dan ook meest vertellingen, idillen, kleine romans, die in zulke taal worden geschreven. Ik ben het daarom eens met den schrijver van Wouter Pieterse, als hij nu en dan sommige personen in hun tongval laat spreken, juffrouw Pieterse, Klaas Verlaan, zelfs Stoffel. Maar juist daarom had ik van hem verwacht dat hij billijker opvatting zou hebben van b. v. C r e m e r s novellen. «Over dialekt dus!» roept hij uit, waar zijn uitval daartegen begint, «en over 't al dan niet gebruiken van den volkstoon!» ... Maar dat zijn twee zeer uiteenloopende zaken, die ik den logosdienaar niet mag laten vereenigen. Het dialekt is den kunstenaar, zooals C r e m e r, R e u t e r, J o a c h i m M ä h l, het middel om naïeve gebeurtenissen of fantaziën naïef voor te dragen; hij vindt er woorden in, hij treft er wendingen aan, die geschapen zijn om 't naïeve onverbeterlijk uit te drukken en hij kan er woorden door vermijden die den beöogden indruk bederven zouden. Maar den kunstenaar, die een enkelen keer een persoon een volks- of vak- of straatidioom laat spreken in zijn werk, is dit een verf te meer; terecht vergelijkt Multatuli dit bij de beslijkte laarzen van Napoleon op een schilderij van Delaroche. Hij zal door die vergelijking en bij eenig nadenken te zekerder gevoelen, dat hier twee zeer verschillende zaken door hem — en op zijn voorbeeld door velen — ten onrechte als de zelfden zijn beschouwd. Idee 1195 kan ik dus niet verklaren dan langs minder edelen weg, n. l. door mij den schrijver zoo kwaad op S c h a e p m a n voor te stellen, dat hij

met Schaepmans klacht over de spelling in de **Ideën** tegelijk alle dialektgebruik wilde afschaffen, maar het recht om Klaas Verlaan Amsterdamsch te doen spreken, alleen voor zich behield. Doch deze uitlegging is gekheid. Ik breng een en ander te berde om aan te toonen dat Multatuli, in 't afgetrokkene handelend over taal, tongvallen, woordafleiding, e. d., moet gelezen zooals men Bilderdijk over die zaken leest, n. l. met voorzichtigheid en oordeel des onderscheids. Bilderdijk kon ook zoo geniaal de genesis van een woord verhalen, dat Kern er nog dagelijks om zit te lachen.

Minder onschuldig acht ik enkele Ideën over meisjeskwalen. Ik voed geenszins twijfel omtrent de ernstig wijsgeerige bedoelingen des schrijvers, maar hij maakt dien twijfel gaande door de verbeelding op onreine wegen te leiden. Het onreine moet ook behandeld worden, zegt hij. Ik ontken dat. Door ernstig, krachtig streven naar het reine, gelijk hij ons daarin zoo heerlijk voorgaat, zal het onreine wijken. En mocht al de kunstenaor het onreine noodig hebben als schaduw, laat het nooit doel schijnen. **Hamerling** heeft hiervan in **Ahasveros in Rome** de grenzen aangewezen. Schrikkelijk, huiveringwekkend zijn sommige tooneelen, maar zonder zulke verf schildert men een Nero, een tijdperk van Nero niet. 't Onreine is hem een middel, dat hij na gebruik zoo ver mogelijk van zich werpt, zijn lezers onmiddellijk met den ysop en de mirrhe zijner verheven poëzie reukoffers plengend. Dit streven mis ik in de histerische Ideën, die zelfs tot historiscbe worden verheven, waar zij dienen om aan te toonen dat niet alle gevallen meisjes uit liefde vielen, maar soms uit winstbejag. Ik keur zoo'n Idee af. 't Onreine schijnt er doel, al heeft het soms veel van sociaal-wijsgeerige onderzoeking. En ligt er iets nieuws in? spreekt er geest uit die tot verbetering leiden moet? Wij wisten al die dingen sints Thamar. Elke voorstelling zonder nieuwen glans of geest, geeft onreine verbeeldingen, vooze naturen. Breêro heeft zich verschrikkelijk verdienstelijk gemaakt in deze beelden, maar ze waren hem altoos middel; verf op zijn palet. In het tweede deel van zijn **Spaanschen Brabander** vraagt Tryn Jans aan Bleeck An, waarom zij toch zoo'n leven maakte in haar kamertje, waarop Annetje zegt:

«Dat loof ick wel, de vent en wod eerst niet van ghelt,
Hij loofden mij een jack, twee rocken en een vliegher.
Specy in manum (seyd'ick) God is geen bedriegher.»

Dat is nu juist 250 jaar geleden; of dus zoo'n idee 710 achteraan komt hinken... Mij dunkt, men moest er wat nieuws van zeggen of er over zwijgen. Laps en de zevenklapper is verf voor de schilderij Wouter, maar de opzettelijke histerische Ideën, ook al worden ze sociologisch beschouwd, hebben geur noch heerlijkheid en brengen ons niet verder. Ik meen dat Idee 197 hier de grens moet zijn, zal er geen twijfel rijzen omtrent zooveel andere Ideën die niet terstond begrepen en gewaardeerd worden, omdat zij op de grens van 't ongepaste staan.

Verreweg de meeste Ideën zijn voortreffelijk. Ik kan de lezing er van niet genoeg raden aan vrouwen en meisjes; haar denkvermogen zal er door geoefend, haar menschenkennis vermeerderd, haar schoonheidsgevoel versterkt en veredeld worden. Ik hoop dat bekwamer pen dan de mijne haar dit door ontleding en aanprijzing duidelijk zal maken, want ontwikkelde vrouwen hebben behoefte aan voedzame lektuur. Voedzaam zijn de ideën. Ik heb gehoord, dat zij aan de Nederlandsche vrouw onthouden worden. Waarom? Maar wat vraag ik: ik heb ook gehoord, dat haar Hamerlings Aspasia moet onthouden worden volgens professor Oort. Professor Oorts getuigenis, dat de vrouw onontwikkeld is gelaten, was niet meer noodig. Wij weten al te goed dat groote gedachten en grootsche meeningen door de Nederlandsche vrovw worden misverstaan, omdat zij onmondig is gelaten. Maar geeft de professor nu, door zijn verbod excathedra, het ware middel aan de hand om in die snoode verwaarloozing van de opvoeding der meisjes te voorzien? Neen hij. Hij bestendigt de verwaarloozing door een schoon werk als Aspasia der vrouw te onthouden. 't Is gelukkig dat zulke Index-raadgevingen altoos niet worden opgevolgd. Aspasia zal nu veel door meisjes en vrouwen worden gelezen, dat kan men bij alle Pausen vernemen. Maar is dit nu manier om de waardeering der ontwikkelde vrouwen te verdienen. De professor had dat boek

kunnen ontleden in al zijn schoonheid en kracht dan waren de zwakke lezeressen voorgelicht en zij zouden veel voortreffelijks uit Aspasia geleerd hebben. Meisjes, die na zulk een kunstwerk zich niet beter, grooter, edeler gevoelen, zijn door niets gebaat: geef haar 't gewoonste, dan behoeven zij zich met denken niet af te matten en geen groote voorstellingen na te beelden. En leer het haar toch vooral niet... 't Zijn juist de Ideën van Multatuli die zoowel den ontwikkelden man als der ontwikkelde vrouw een klaar besef geven van het bekrompene derzulken, die telkens de ontwikkeling der meisjes belemmeren onder den schijn van haar welzijn voor te staan. Laat haar denkvermogen, de edelste menschelijke gaaf, krachtig tieren; laat haar de kunstwerken der menschen leeren kennen en zij zullen de Aspasia lezen zonder het leven in minnarij te willen verliezen gelijk Theodata, daar zij wel gevoelen dat liefde, die op den duur gelukkig maakt, geheel iets anders is. Maar deze duurzame macht tot geluk zullen zij nooit leeren kennen, zij zullen nooit tot bewustzijn komen van die groote kracht, als er bij elk schoon kunstwerk een molik geplaatst wordt.

Ik hoop dat de lezers van Nederland mijn goeden wil voor de daad nemende, tevreden zijn met onze kleine wandeling door de Multatuli-galerij. Ik eindig ons kunsttochtje met een woord van opwekking tot allen, zoo lezers als kunstenaars, die wenschten te leeren van dezen grooten dichter en doe dit in een

Zendbrief aan het jonge Holland.

Niet waar, mijn vrienden! toen wij de koffiveilingen hadden gelezen, dreigde ons 't hart naar buiten te slaan. Wij waren jong en mochten nog geestdrift gevoelen voor Havelaar; nog van toorn rillen; den hemel beloften doen en beloften afpersen van rechtsoefening. Wij hebben gerild, gevloekt, gebeden; met al de onstuimigheid der jeugd eischten wij recht en wij kregen 't natuurlijk niet.

Rechtsweigering hier, rechtsweigering daar, ja wat erger was, rechtsweigering in eigen omgeving. 't Maakte ons bloed niet kalmer en stelde onze kinderliefde op een zware proef, dat vader, oom, grootvader, neef, — oude wijze mannen, — ons geen troost gaven. Wat zeiden zij? «Die Havelaar had kunnen wachten. Hij was te kort in Lebak voor zulke ernstige dingen. Zelf immers leerde hij, dat de inlandsche hoofden door ons in eere moeten worden gehouden, — dat het kultuurstelsel van van den Bosch terecht daarop is gegrond, dat het «vreezen van den heer» den Oosterling godsdienst is, — en hij woû dien ouden Adhipatti zoo maar wegvoeren en gevangen zetten! . . .» O, als die oude neef van ons, die zoo vreeselijk rookte en altijd zooveel suiker op zijn brood deed, als die sprak van: geëerd door ons. zoodat hij zich voorstelde als het geheele volk, dan had ik hem wel willen vastbinden aan zijn stoel, waar hij zoo vast tegen lag geleund . . . . Maar zóó, hélaas, spraken allen die spraken en de rest sprak in 't geheel niet en allemaal vonden zij het boek mooi. Goede God in den hemel, was dat zoo mooi! De indruk werd in ons versterkt, niet waar? dat Havelaar de eenig rechtvaardige was en die indruk is in ons gebleven tot op dezen dag, niettegenstaande de ouden de zaak zóó draaiden, dat hij de eenig schuldige scheen. Wij moesten zwijgen, omdat wij niet veel meer dan kinderen waren. Maar er is een andere tijd aangebroken. De plaats waar hij gezaaid heeft is niet meer verborgen. De velden staan rijp, de sikkel is naar de rijke halmen gekeerd, de tijd van oogsten is voor hem dáár. Zijn oogst. 't Is door Joël als voor onzen dichter en banneling geschreven: «Hij zal u geven dien Leeraar der gerechtigheid; Hij zal u den regen doen nederdalen, den vroegen regen en den spaden regen. De dorschvloeren zullen vol koren zijn, de perskuipen van most en olie overloopen. Zoo zal Hij u de jaren vergelden, waarin de sprinkhaan en de kever, de kruidworm en de rups u afknaagden.» Moeilijke 21 jaar, soms zwart als de nacht, altoos vaal als de winternevel. Toch hebben de tijden wel zwaarder weën gekend om recht te baren. De zwakke zegge: ik ben een held; te zien wat aan hem is verzuimd en misdreven, zal onze hand verstalen; te weten wat hij ons voor dat alles schonk, ons hart alle vermoeienis ontnemen Hem aanziende

en zijn ballingschap, gevoelen wij wat de sprinkhaan en de kever, de kruidworm en de rups hebben gepoogd ons te ontrooven. Wij weten dat het Hollands schuld niet is, dat dat hij verging in hartzeer en ellende, en menigmaal was zijn afgeknaagdheid Hollands lust. En daarom zullen wij tevens den sprinkhaan en de kever, den kruidworm en de rups gedenken.

Ons het heden. Toen wij naar bed gestuurd werden door onze voorgangers, waren wij niet toerekenbaar. De schalmeien van den oppergod der dieven en zijn priesters mochten schetteren boven onze hoofden, de rups zich dik knagen, de sprinkhaan schier bersten van suikergenot, de kruidworm verzadigd wegkruipen in koffie, de meikever dronken van betel zijn, wij moesten 't weerloos aanzien omdat het onze tijd niet was. 't Was de tijd der volwassen menschen, die zich afwendden van Multatuli op markten en straten en allerwege pronkten met zijn denkbeelden, zijn taalwendingen, zijn uitdrukkingswijzen. 't Was de tijd onzer katechiseermeesters, boekemakers en hoogstgeleerden, die openlijk Multatuli ontkenden, zijn naam zorgvuldig schrapten uit onze kinderachtig onvoorzichtige opstellen, maar zijn schoone gelijkenissen en stoute Sarkasmen zelf gebruiken om geest en kracht te geven aan hun slappe werken. 't Was de tijd onzer liberale kamerleden die hun parlementsbroêr, Duymaer van Twist, bewonderen omdat hij Havelaar had ontslagen van zijn ambt en zichzelf van alle verantwoording over die moedige daad. Deze twee slimheden gevoegd bij 's mans buitenplaats, deden die leden met een glimlach van vleiende vereering hun broeder te gemoet treden en zoodra over Havelaar werd gesproken, hoogst verontwaardigd kijken. Dit was te begrijpen, want Havelaar was niet zoo slim, niet zoo moedig, en had geen buitenplaats. Bovendien was die Duymaer van Twist zoo'n braaf man en die Havelaar zoo'n bizonder slecht mensch, wat ten laatste bleek uit het feit, dat van Twist een buitenplaats had meegebracht uit de Oost en die Havelaar niets dan een sjaal, een pak papieren en een doodarm huisgezin. Zóó-iemand behoefde toch geen recht te geschieden? Welk een uitkomst, dat Havelaar zoo'n bizonder slecht mens was; men kwam nu zoo mooi van hem af! Had hij maar wat buffels gestolen, dan had men nog moeite kunnen doen om recht voor hem

te verwerven, maar de zaak te onderzoeken van iemand zoo zonder iets, dat ging niet....

Dat tijdperk was het onze niet. Wij zijn er niet aansprakelijk voor. Maar ons behoort het heden. De ongerechtigheid is nog versch als ware zij gisteren tegen Havelaar gepleegd, omdat zij niet gestraft is. Gij hebt gaarne een erfenis, jonge menschen! Hier is er een. Grijpt aan: men erft niet dagelijks van een Landvoogd van Nederlandsch Indië.

Wij aanvaarden ze. Onze schuld bij Havelaar is zelfs veel grooter dan vóór twintig jaren, want de interest behoort er ook bij en onze schuldeischer is bovendien rijke geschenken blijven geven. De groote waarde dezer giften kennen wij nog niet, maar wij zullen dankbaar zijn aan elk die ze ons leert schatten, al vermeerdert er onze schuld door.

't Is nog niet lang geleden dat er een forsche poging is gedaan om Multatuli een tegengeschenk aan te bieden. Met groote hartelijkheid en ernst werd door enkele edele Nederlanders het volk opgeroepen om aan de aflossing te beginnen en wel langs geldelijken weg. De oproep werd met warmte beantwoord. Multatuli heeft het openlijk geweigerd. In Idee 1035 lezen wij waarom. Ik kan mij met dat Idee niet geheel vereenigen. Er spreekt een overgevoeligheid uit, die volkomen misplaatst is tegenover den weldadigen gloed in van Genneps oproeping. Gaarne geef ik toe, dat poging tot herstel moest uitgaan van de Nederlandsche regeering; dat in de oproeping had gezwegen had kunnen worden van walm. Maar voorts komen mij Multatuli's redenen van weigering nietig voor en de wijze waarop hij hartelijke medeburgers bejegent, die, zooals van Gennep, Quack, Kern, Wertheim, Stieltjes, hem van alle geldelijke zorgen poogde te ontheffen, is noch schoon, noch liefelijk, noch welluidend. De uiting van een bitter, liefdeloos hart. Ach, waarom uit dat hart, dat zooveel schoons en liefelijks wist te schenken? Waarom is die weigering niet uit een ander hart gekomen....

Wij hebben echter met het geval geleerd, n. l.: he moeilijke schuldbetalen aan iemand, die voor het geld volt strekt niet gevoelt wat er ons voor ingepompt is; die alles had weggegeven wat hij bezat, die tot op de vezelen was

beleedigd door ploertige lieden, «omhoog getuimeld» door hun holheid. Aan iemand eindelijk, die tot den bedelstaf gebracht, het geheele volk met zijn onmetelijke rijkdommen verbaasde. Al wat klein is, staat hem tegen; al wat groot is, grijpt hem aan. Laat ons dus, naar het groote strevende, hem door aansluiting trachten te winnen voor onze afdoening. In hartelijke volledige aansluiting ligt naar mijn beste weten de oplossing van het geheele vraagstuk, dat Nederland sints Havelaars optreden bezighoudt. Verliezen we hierbij echter niet uit het oog, dat wij allen ver beneden hem staan, zoodat al het voordeel der aansluiting aan onzen kant is. Erkennen wij dit openlijk, met angstvallige vermijding van het slechte stelsel, dat zooveel noodlottige verbittering en verwijdering heeft teweeg gebracht. In zaken van Indisch beheer werd zijn treurige ervaring, werden zijn heilzame wenken gebruikt zonder hem dank te weten, zonder zijn naam te noemen, ja met vrome ontwijking van beide. Den ongevoeligste zou dit krenken, hoeveel meer den dichter, wiens gevoel vrouwelijk fijn was. In de volksvertegenwoordiging, waar de behoefte aan een bezielend denkbeeld vaak groot is, werden telkens zijn inzichten gebezigd zonder hem te willen kennen; ja, dat geschiedde in het forum, de plaats bij uitnemendheid om opheldering en te eischen van het boek genaamd: Max Havelaar. Door niemand dan door Multatuli is later zoo eenvoudig en duidelijk, zoo kalm en steekhoudend uiteengezet wat eigenlijk de levensvraag van Indië is — en toch zou 't moeite kosten, één koerant der zoogenaamde liberale partij te vinden, waarin dit wordt erkend en wier redaktie hem dank zegt voor zijn helder onderwijs. Integendeel. De vraag omtrent vrijen arbeid b. v. is nooit zoo troebel gemaakt als door de onwetende redakteuren van genoemde bladen — en om hun begripsverwarring te bedekken voor het publiek, deden zij alsof Multatuli nooit had gesproken. Laat onze aansluiting in de allereerste plaats gewijd zijn aan de ontmaskering dezer eerlooze voorlichters. Laat de drukpers haar bedriegelijke leuzen varen, dan volgt spoedig een gezonde partijvorming, maar vooral gezonde opvatting van de dingen en daardoor hartelijke belangstelling in 't openbaar leven. Het vooroordeel tegen boeken als die van Multatuli wijkt door meerder licht, lucht en

ruimte in de denkkringen der menigte. Tot heden poogde men zijn denkbeelden dood te zwijgen: de liberale pers, omdat zij regelrecht indruischten tegen haar ellenlange artikelen, die slechts de windsels waren om naaktheid en armoe van wetenschap te bedekken; de geestelijken, omdat zijn denkbeelden als vuur van den hemel op de fetischaltaren neervielen en ze verteerden: de staatslieden, omdat zijn ideeën zooveel sarkasmen waren tegen hun boekengeleerdheid en statige redevoeringen, waaraan 't waarachtig doorleefd volksbelang vreemd en waarvoor dus natuurlijk het volk steenkoud bleef. Deze drie machten voerden een strijd tegen Multatuli op leven en dood, zonder hem bij naam in 't strijdperk te roepen, wat reeds bij de oudste toernooien nooit werd verzuimd. M. a. w. Zij zochten hem door sluipmoord te dooden. Sluiten we ons bij dezen vervolgden ridder aan, opdat wij den sluipmoordenaars de welverdiende straf doen ondergaan, door hem openlijk op het schild rond te dragen als den eerlijken overwinnaar met open vizier.

Daartoe moet het vuur zijner dichterlijke uitingen ons bezielen. Onophoudelijk moeten wij arbeiden onder dien invloed. Vergeten wij niet, dat den man, wiens leven was denken, werken, lijden voor het koninkrijk der schoonheid en wijsheid, vele soorten van wezens onderworpen zijn; dat diep beneden hem knagen en kruipen: de kruidworm en de kever, de rups en de sprinkhaan des vrijen arbeids. Oefenen we ons, jonge mannen, jonge vrouwen van Nederland! in kracht van denken, dichten, spreken, want het behoort tot den aard van genoemd knagend gedierte, te voorschijn te komen als de schrik geweken, m. a. w. Multatuli niet meer onder ons is. Verwoed vallen zij dan op de lauwerbladen die zijn weerloos hoofd omspannen, en op ons die hem liefhadden. Laat ons gewapend zijn met zijn woord, zijn moed, zijn kracht, zijn offervaardigheid — opdat zij eenmaal vallen onder lang verdiende slagen — die rups en die kruidworm, die sprinkhaan en die kever. die een onzer eerste en hoogste burgers ten prooi zouden hebben gelaten aan den honger in 't land der vreemdelingschap, als hij niet door strijd en lijden geleerd had te leven van één tiende voedsel dat één zulk een kruidworm noodig heeft. Op den dag onzer aansluiting reeds zullen zij het

